

A szövetkezeti otthon.*)

Mindabban, amit az ipari köztársaságra vonatkozólag mondtam, azon hitemnek igyekeztem kifejezést adni, hogy az nem emberi akarat szülötte, de a fejlődés terméke lesz: egy csomó, társadalmunkban most működő, erő eredménye. Ezeket az erőket tanulmányozhatjuk és elemezhetjük; s végső eredményüket megrajzolva, nem foglalkozunk pusztá fantasztikus spekulációkkal, hanem tudományos következéseket vonunk le. Szerintem mai világunkban félig kifejlett embrióját látjuk mindannak, amit a jövőre nézve megrajzoltam; a forradalom, mely hirtelen fájdalmak között támad, teljesen analóg jelenség a szüléssel. Mai trösztjeink például tökéletes mintái a termelés és a szétosztás központosításának és rendszeresítésének; hogy a megrajzoltam világba beleüljenek, egyesegyedül tulajdonoscsereére van szükség. Ugyanígy a munkásszervezetekben az ipari önkormányzat gépezetének kiépülését látjuk. Hasonlóan templomainkban s klubjainkban, jótékony, művészeti és tudományos egyesületeinkben megvannak a jövő összes kooperatív tevékenységének csirái. Nyilvános nevelési rendszerünk egy teljes és tökéletes darab gyakorlati szocializmus, készen az ipari köztársaság struktúrájába

*) Most, mikor a közös konyha kérdése még a magyar vidéki városok közönségét is oly élénken foglalkoztatja, hasznos dolognak véljük bemutatni itt a közös otthon megalkotására irányuló azt a nagyarányú kísérletet, melyet Upton Sinclair kezdeményezett s legújabb könyve, *The Industrial Republic* (London. William Heinemann 1907. 1. *Amerika jövője* c. cikkünket) utolsó fejezetében olyan színesen rajzolt meg. *A szerk.*

való beilleszkedésre. Ugyanilyen a posta is, míg a hadsereg s a tengerészet az ipari „paternalizmus” olyan példái., melyeknek csak egy új eszmény leheletére van szükségük, hogy örök időkre nélkülözhetetlenné váljanak. A szan-franciszközi földrengés után láttuk az állandó hadsereg igazi hasznát; s ilyen célokra fenn fog az maradni még akkor is, mikor a háború csak valami rossz álom emlékeként él majd.

Gondolom, hogy fejtegetéseim befejezéséül jó lesz megemlíteni a jövőnek egy másik ilyen magját, melynek elvetésénél volt szerencsém segédkezhetni. Az englewoodi (New-Jersey) *Helicon Home Colony*-ről beszédek, hol ezen könyv írásakor éltem.

Iparunk jelenleg a verseny-rendszer alapján van szervezve; s nem hiszem, hogy bármily kooperatív termelési rendszer emberi lényeket az erőlködés oly fokára tudjon hajtani, mint a bér-rabszolgaság korbácsa. S így szerintem a mai viszonyok között a termelésben való kooperáció semmiféle alakban sem életképes; s jobb szeretem kívülről figyelni meg a *Brook Farm* és Ruskin típusú telepeket. A dolog egészen másként áll azonban, ha fogyasztásbeli kooperációról, jövedelmünk elköltéséről van szó. Hiszen jól ismerjük az ilyen egyesülésnek vagy százféle formáját: szövetkezeti üzletek, jótékony testvériségek, szociális klubok és templomok alakjában. Hogy beválik-e gyakorlatilag az ilyen vállalkozás, az két dologtól függ: először hogy van-e elegendő számú ember, akinek ugyanarra a dologra van szüksége és másodsor, hogy jobban megtudják-e azt szerezni együttesen, mint külön-külön?

A házi iparban való kooperáció gondolata elvben már jól ki van dolgozva, nevezetesen Mrs. Gilman *Az otthon* című könyvében. Tudomásom szerint a gyakorlati megvalósítás első kísérlete a *Helicon Home Colony*.

A tervet én vetettem fel egy cikkben, mely 1906. júniusában jelent meg az *Independent*-ben. Ezen cikkben következőleg ábrázoltam a helyzetet:

Én itt kicsiny birtokomon úgy élek, mint ahogy az őseim éltek — akár egy barlanglakó vagy feudális nemes. Megvan a magam kis kastélya a hozzátartozó hűbéresekkkel, kik segítenek nekem és száz különböző mesterséget űzünk: a tisztogatás, tállás, mosogatás, mosás és vasalás, vajköpülés, kenyérsütés, liszt-őrlés, csirketenyésztés, favágás, gyümölcsbefőzés, fűtés, szobadíszítés, gyermeknevelés és könyvírás mesterségét. S mindezek egy telepen egyetlen háztartásba összezsúfolva, szoros közelség-

ben, egymást folytonosan zavarva, folytonos összeütközésben. S mindegyiket a legprimitívebb, legbarbárabb módon üzzük: kicsinyben és ügyetlen kézimunkával. Száz szakácsnő kell száz ebédnek rossz megfőzéséhez, pedig húsz szakácsnő kitűnően megfőzne egy ebédet száz családnak. Százezer dollárba kerül száz konyhának a felszerelése; egy konyha építése csak ötezer dollárba kerülne! Természetesen ma a nagyban való főzés csak kapitalista alapon lehetséges; s így vele kapcsolatban tisztátalanságra, rossz kiszolgálásra és magas árakra gondolunk. Ezer font vaj elkészítéséhez ezer köpülő és ezer fájó hát kell; pedig csak egy gépre és egy emberre volna tulajdonképpen szükségünk ugyanennek az ezer fontnak előállításához s e mellett az előállítási költség 95%-kal csökkenne. De természetesen nem lehet vajat nagyban előállítani, hacsak nem profitért — s ez hígítást és mérgezést jelent. Száz tudatlan pesztonka kell száz család gyermekeinek a gondozására s minden bennök rejlő csúnyaság és rosszaság fejlesztésére; tanult ápolónő és gyermekkertésznő csak húsz-harminc kellene a gyermekek kooperatív gondozására s a tudomány tanítása szerint való nevelésére.

Ugyanezt a dolgot szükség esetén száz különböző alakban lehetne bemutatni; de mindez ki van fejtve Charlotte Perkins Gilman *Az Otthon* című könyvében s akinek ez a gondolat újság, ott olvashat róla. Ezen írás célja nem meggyőzés, hanem a már meggyőzötteknek tette serkentése. Okvetlenül kell New-Yorkban s környékén ezer meg ezer liberális érzésű embernek lenni, kik a helyzetet világosan értik s kiket ennek nyomorúságai életükben akadályoznak — kell lenni íróknak, művészeknek, muzikusoknak, szerkesztőknek és tanítóknak, kik gyűlölik a *boarding-house*-okat s a bútorozott szobákat, de nem akarnak cselédekkel bíbelődni; kiknek magányos és nyafogó gyermekeik vannak, úgymint nekem s a kik nem szívesebben esznek mérget és fecsérlik az idejüket és az erejüket, mint én. Kell hogy legyenek néhányan, kik úgy mint én, fölismerték, hogy itt ez a kérdés: cipeljük-e örökké növekvő terhét a gondnak életünkön át, vagy egy intelligens erőlködéssel oldjuk-e meg egyszer s mindenkorra a problémát. Ezeknek kínálom a szövetkezést. Nem vagyok üzletember, de a körülmények kényszerítettek foglalkozni ezekkel a dolgokkal s amibe én belekezek, az nem szokott kudarcral végződni. Azt mondtam hogy „a szocializmus nem egy kormányzási kísérlet, hanem egy akarati tény”; s ugyanezt mondom erről a tervről is.

Szakértőktől beszerezvén a számadatokat és pontosan megállapítván, hogy mit is lehet tenni, még csak maga a megtevés van hátra.

Fölteszem, hogy az átlagos középosztálybeli ember tízezer dollárt fektet be az otthonába (vagy olyan házbért fizet, mely körülbelül ezen összeg kamatainak felel meg); és hogy kétezer dollárt költ évente a családnak életszükségleteire. Fogjon össze száz ilyen család és csináljon közös háztartást, akkor van egy millió dollárjuk az épületre és annak felszerelésére, a folyó költségekre pedig kétszázezer dollárjuk; azt hiszem, hogy félnnyi kiadással ötszáz ember úgy élhetne s oly kényelmet élvezhetne, mint amelyet most csak milliomosok engedhetnek meg maguknak. Nincs azonban szándékomban bárkit is rábírní arra, hogy a pénzét egy ilyen vélemény alapján kockáztassa. Csak azért írok, hogy megtudjam, vájjon vannak-e emberek, akik hajlandók a tervet meggondolni; és ha elegenden vannak, úgy építészekről, vállalkozóktól, szakácsoktól és más szakértőktől véleményt fogok kérni a tervről és elkészítetem egy részvénytársaság szervezésének tervét végleges üzleti ajánlattal együtt.

A következők magukban foglalják, hogy milyennek kellene felfogásom szerint egy ilyen „otthon-telep”-nek lennie. New-Yorktól egy órányi távolságon belül feküdnék, száz családból állana három-négyszáz acre földdel, egészséges helyen, víz közelében és lehetőleg emberkéztől rongálatlan vidéken. Bőségesen el volna látva vízzel, rendelkezne szűrő-, villamosfénny- és erőteleppel, nagy kerttel és gazdasággal, mely maga termelné szükségleteit, ú. m. marhát, baromfit, gyümölcsöt és főzeléket, ez utóbbiakat téli használatra eltéve. Adminisztrációját egy demokratikusan választott igazgató-bizottság látná el. A különböző szakosztályok vezetésére fizetéses szakértők alkalmaztatnának; gépek szereltetnének fel mindenütt, ahol kifizetnék magukat és mindegyik ipar a legjobb modern módszerek szerint dolgoznék. Minden vásárlás nagyban és a minőség kipróbálásával eszközölnetnék és ami az étel készítését és felszolgálatát illeti, ezen processzusok oly aszeptikusán lennének tartva, mint valami sebészi műtét.

Megszoktuk, hogy közös célokat szolgáló épületeinket oly emberek alapítják, kiknek igen sok pénzük, de kevés eszményük van; s ezért sok helyet meg anyagot fogyasztunk és keveset érünk el s ezzel tökéletesen jellemezzük civilizációnkat. A háztartás-telep épületei eleinte favázások, egyszerű és kifejező rajzúak

lennének és mindegyik részük a maga különleges céljának pontosan megfelelő. Az épületek alkalmas csoportokra lennének osztva — egy helyen a gyermekeké, másutt a főzésre és étkezésre valók, az olvasás, zene, társadalmi érintkezés, szórakozás és testgyakorlásra valók pedig megint más helyen. A föld nagy-része természetesen a gazdaság meg a családok egyéni lakásainak céljaira volna felhasználva. Ezen utóbbira szánt föld parcellákra lenne felosztva, melyeknek ára nagyságuktól és helyzetüktől függne és a részvényeseknek hosszú szerződéssel bérbe adatnának. Mindenki a saját ízlése szerint építené meg az otthonát — otthonát, amilyent természetesen eddig nem ismertünk, melyben nincs gondoskodás ételfőzésről, gyermeknevelésről vagy más mesterségekről és hivatásokról. Itt találkozónék a család pihenni, játszani, aludni. Nagy vagy kicsiny lehetne, amilyen a tulajdonosának tetszik — az enyém négy-öt szobás egyszerű tervű cottage lenne és körülbelül hat-nyolcszáz dollárba kerülne. Ezenkívül lennének a telep tulajdonában bérlakásos épületek és egyedülálló férfiak és nők számára szobák.

Ami a közös épületeket illeti, lenne egy nagy és szép ebédlő-terem és egy modern, tudományosan megszerkesztett konyha. Minden családnak vagy összetartozó csoportnak külön asztala lenne. Az étrend kifogástalan, az étel egyszerű, de úgy minőségre, mint elkészítésre nézve tökéletes lenne; vegetáriánus étrend lenne azok számára, kik ezt az olcsóbb életmódot választják és az ellátás ára az étrend előállításának költségétől függne. Hogy mi volna ez a költség a telepen, mely majdnem egész szükségletét a saját területén maga termeszteti, arra nézve csak saját következő három tapasztalatomat hozhatom fel: először New-Yorkban háromtagú családomnak ellátása egy szobában, a legolcsóbb módon, évente ezer dollárba került. Másodszor vidéken háromszobás cottageben lakva, saját házi munkánkat elvégezve és élelmiszereinket a termelőtől nagyban véve, ellátásunk hétszáz dollárba került évente. Harmadszor egy hatvan holdas farmon, mely összesen négyezer dollárnyi befektetést vett igénybe, más munkát mint a felügyeletet nem végezvén, egy férfinak és egy nőnek évi ötszáznegyven dollárt fizetvén, kocsit-lovat tartván és három helyett öt személyt ellátván, összes költségünk nem egészen hatszáz dollárt tett ki évente. Hogy ez ne legyen hihetetlen, más alakba fogom önteni: a farm összes költségei, a szükséges munkát beleszámítva, nem egészen ezerkétszáz dollárt tettek ki, a jövedelem hatszáz dollár volt, a nettó veszteség, vagyis egy évi megélés költ-

ségei, tehát nem egészen hatszáz. S ezek a számok, jól értjük meg, nemcsak lakást és ételmezést, de mindenféle javításokat és házi szükségleteket magukban foglalnak, tehát olyan rovatokat, melyek másutt a közösség számadásaiba lennének fölvéve. Valószínűleg kinevetnek, de én azt hiszem, hogy a megfelelő föld, lovak, gépek, épületek, fölszerelés és tőke birtokában az ilyen telep tagjait kitűnő kiszolgálással és bőséges elsőrendű étellel személyenként és évenként összesen száz dollárért el lehetne látni. Ennyit az étel kooperatív elkészítéséről. Szóljunk most a gyermekek gondozásáról. Két külön telepnek kellene lennie, egyik a csecsemőknek, akik szeretnek aludni és a másik a gyerekeknek, akik szeretnek futkosni és lármázni. Mindakettő tudományosan lenne szerkesztve és szellőztetve és oly tisztán lenne tartva, mint valami modern kórház; az étel orvosi felügyelet alatt készülne. Az épületeknek nem volna szabad két emeletnél magasabbnak lenni és az ablakokat a gyerekek nem tudnák elérni; gyufa és nyílt tűz nem volna, ellenben éjjeli őrköt, tűzoltószerkezeteket és automatikus öntözőkészülékeket alkalmaznánk. Ezek a telepek női igazgató-bizottság felügyelete alatt állnának; és a gyermekápolás tényleges munkáját, az öltöztetést, mosdatást, etetést, játszást és tanítást tanult ápolónők és gyermekkertésznők végeznék, akik a telepen élnének, mint tagjainak barátai és azokkal társadalmilag egyenlők. Más szavakkal az én nézetem az, hogy a gyermekgondozás tekintessék hivatásnak és hogy ahhoz cselédeknek semmi közük ne legyen; az én nézetem az, hogy az arra a célra épült helyen történjék, ahol olyan padlón mászkálhat a baba, hol nincs megehető és szájba vehető piszok, ahol vannak a gyerekek számára kályha, forró víz, lépcső, kút, kutya, macska, varró kosár, lámpa, zongora, varrógép, lekváros kamra, tintatartó és íróasztalnélküli játszóterek. E helyett volnának háló és alvószobák és napos nappali szobák szoptatóanyák számára; külön épület a betegeknek; *Kindergarten-szobák* és fődött játszóterek rossz idő esetére és egy nagy hancúrozó-tér a szabadban, napos és árnyékos részekkel, hintákkal, hintalovakkal, homokdombokkal és a gyermekparadicsom egyéb kellékeivel. Természetesen minden anya jöhetne a gyermekével játszani, vagy azt gondozni annyiszor, ahányszor jól esik neki, sőt ha úgy tetszik, haza is vihetne; bár azt hiszem, hogy senki sem venne részt e terv megvalósításában, aki nem hiszi, hogy a gyermekek gondozásának a tudomány elvei szerint kell történni s hogy meg kell a gyereket óvni a nagymamák és nagynénik kárhözatos befolyá-

sától. Természetesen minden anya ki a gyermekek gondozását tartaná a hivatásának s aki saját és mások gyermekeit a közösség módszere szerint gondozni akarná: ezt szabadon tehetné és ezen működéséből megélhetne.

Már megmagyaráztam, hogy ezt nem tekinteném szocialisztikus kísérletnek; de azt igenis hiszem, hogy azoknak, akik vállalkoznának rá, rokonszenvezni kellene a szocializmus szellemével, mely a testvériség és demokrácia szelleme. Valahányszor e tervet barátaim előtt említettem, ezek azt mondták: „A nagy nehézség összeillő emberekből álló közösségnek a toborzása.” Én ezt egyáltalán nem tartom nehézségnek. A közösség minden tagjának meg volna a maga otthona, ahova tetszése szerint meghívhatná a maga barátait; és a közösség többi tagjával ugyanúgy találkoznék, ahogy ismerősökkel találkozik a hivatalában és a színházban, vendéglőben és klubban. Én magam az emberek legvadabbika vagyok ha dolgozom és egyáltalában nem szándékozom remete-hajlamaimról letenni. Egy száz családból álló telepén mindenféle hajlamú ember kell hogy legyen s nem volna egyáltalán szükséges, hogy bárki olyanokkal legyen együtt, kik nem illenek hozzá. Természetesen vannak olyan emberek is a világon, akiket a közelünkben nem látnánk szívesen; de az ilyenek azt hiszem alig fognak a telepünkre kíváncsogni. Közönséges és *snob* emberek így is nagyon jól érzik magukat, és nem találják kellemetlennek a cselédségnek való parancsolgatást. Akiket ez a terv érdekelne, azok oly emberek, kiknek elvük: *plain living and high thinking* (egyszerű élet és magas gondolkodás); és ezek természetesen minél távolabb igyekeznek tartani maguktól a konvencionálisnak és fitogtatásnak még a gondolatát is. Ezeknek a rövid szoknya és ingblúz lenne az öltözködési szabály, és bízom benne, hogy frakk nélkül is befogadnának engem. Mindnyájan erősen dolgozó emberek volnának és nem néznék le a becsületes munkát. Ha bölcsen és komolyan kultiválnók ezt a szellemet, úgy a telep számára a „cselédprobléma”, tagjai számára pedig az egészségi probléma meg lenne oldva. Ismerek diplomás és üzletembereket, kik ha testgyakorlásra van szükségük, súlyokat emelgetnek és gummizsinórokat húznak, és irigylik tőlem kis gazdaságomat, hol kertemben kapálhatok, kazalt rakhatok, gyümölcsöt szedhetek és nemcsak jót teszek vele teszemnek, de zsebemnek pénzt is szerzek. Ebben a közösségben minden tagnak az az idő, mely alatt a telep számára dolgozik, javára íratik és szokássá válnék, hogy a férfiak az aratásnál, a

nők a gyümölcs befőzésénél, a gyerekek a kertek gyomlálásánál segítsenek. Kétségtelen, hogy ezer meg ezer fiatal ember és lány, művésznövendék és diák van New-Yorkban, akik kapva kapnának az alkalmon, hogy kenyerüket olyan közösségben keressék meg, ahol az osztályézés nem tenné a munkát lealacsonyítóvá. Felfogom az ilyen terv útjába gördülő nehézségeket; ma az esélyek az ellen vannak, hogy a szénrakadó társadalmilag lehetséges személy legyen és nem követelem, hogy a napszámok is részesedjenek a közösség előjogaiban. De nem látom be, hogy ez így legyen azokkal szemben is, akiket gyermekeink gondozására és tanítására, sőt akiket élelmünk elkészítésére és feltalálására kiválasztottunk; ha nem vagyok hajlandó valakinek kezet nyújtani, vagy az olvasóteremben mellette ülni, úgy nem látom be, hogy miért lennének hajlandó a főztét megenni. Személyesen ismerek egy fiatal embert, aki művésznövendék és a kenyerét egy nagy vendéglőben mosogatással keresi, mert ez napjában csak három-négy órányi idejét veszi igénybe. A harvardi egyetem *Memorial Hall*-jában, a battle-crecki szanatóriumban és még számos más helyen az asztalnál egyetemi tanulók szolgálnak ki, és aki ismeri a nagy különbséget az ilyen és más étterem levegője között, az tudja, hogy mit akarnék elérni.

Fenti cikkekre négy-ötszáz embertől kaptam választ. Bizottságok alakultak, melyek nyáron át kidolgozták a terv részleteit. Ugyanezen év októberében megvettük *Helicon Hall*-t és a kolónia megkezdte a pályafutását. Hat hónappal első cikkem megjelenése után, az *Independent*-nek beküldtem kísérletünk sikerültének a leírását; ebből a következő pontokat idézem:

Sok hibát csináltunk; beszélek majd róluk annak idején jövőendő úttörők okulására. De egy dolgot mindjárt itt az elején meg kell mondanom: azzal, hogy a demokratikus intézményekben hittünk, nem követtünk el hibát. Pedig ezen a ponton tervünk összes kritikusi megegyeztek abban, hogy nem fog bevalni, mert az emberek sohse tudják elhatározni, hogy mit akarnak. Az „emberi természet” nevű szörnyű mumus végre zátonyra juttatna. Részemről hittem, hogy Amerikában az emberek megszokták a többségi uralom módszerét és hittem, hogyha ugyanezt a módszert alkalmaznók a kooperatív háztartásban, úgy egy csoport intelligens és őszinte ember minden nehézséget meg tudna oldani. Elejétől kezdve nyilvánosság és demokrácia volt a poli-

tikánk és elejétől kezdve bevált ez. A bizottsági üléseken mindenkinek volt szava. És lassanként látható volt a többségi vélemény kialakulása a szóbanforgó kérdéstről, míg végre mindenkinek meghallgatása után szavazás alá bocsátott a dolog. Nem volt rá eset, hogy a kisebbség nem engedett volna a legnagyobb előzékenységgel. És most, hogy a kolónia igazán létezik, körülüljük a tűzhelyet s megbeszéljük a dolgokat, és rendesen nem is kerül szavazásra — egyszerű megbeszélés is elegendő, annak a tisztázására, hogy mi a helyes és igazságos.

Hive vagyok a történelmi materializmusnak; megszoktam, hogy ebben a beállításban lássam az emberek karakterét és megszoktam azt mondani, hogy a verseny önzővé és csalárddá tette őket, a kooperáció pedig széppé és őszintévé fogja tenni. A telepen is láthatom, hogy hogyan működik az emberi természet. Jogra és igazságra alapítottuk; társadalmilag egyenlők vagyunk és gazdaságilag amit kapunk, azért pontosan meg is fizetünk. Ezek azok az elvek, melyekre építettünk, ezt mind-egyikünk természetesnek találja és eszébe sem jut, hogy másképen is lehetne.

„De meddig fog ez tartani?” kérdezed. Nem látom, hogy hogyan nem tarthatna esnem növekedhetnék, természetes megenyedve, hogy az ok elemzése helyes. Nem indultunk neki a dolognak lelkesedéssel vagy vallásos extázissal; egyszerűen a hideg józan észre hallgattunk; ügyvédek és üzletembereket alkalmaztunk, hogy legyen szilárd bázisunk. Az első igazi veszedelem eleinte volt, mielőtt a kolónia-szellem tagjainkban jól kifejlődhetett és sokan fáradtak és túlterhelve voltak; de még akkor sem voltak olyan félreértések, melyeket egy kis megbeszélés nem küszöbölt volna ki. Most kezdenek a dolgok simán menni és mi felfogjuk e nagy jótéteményt.

Természetesen még csecsemőkorunkat éljük; nincs egyetlen szakosztály sem, melyben nem volna szándékunk változtatásokat eszközölni; de az út leggöröngyösebb része már mögöttünk fekszik, s megállhatunk egy kicsit körülnézni. New-York közében, szerintem a legszebb külvárosban élünk. Kilenc és fél hold, a Palisadok nyugati lejtőjén fekvő földünk van gyönyörű kilátással, fél mértföldnyire a Hudson partjától, melynek olyan a környéke, hogy messziről csudájára járnának a turisták, ha csak tudnának róla. Magában az épületben — beszámítva a közepén lévő pálmafás udvart, melynek fái a háromemeletes épület tetejéig nőttek meg — csupán a földszinten hatezer négyszög láb területet

fordítottunk társadalmi célokat szolgáló szobákra. Van nagy orgonánk, uszodánk és kuglizónk, színházunk és billiárd-szobánk. Van harmincöt hálószobánk, az udvar körül folyosókból nyíló, úgy hogy reggel láthatjuk az ablakon át a napkeltét, az ajtón át pedig a trópusi növényzetet. Van fűtési rendszerünk, mely a legjobb az egész világon — kívülről friss levegőt szivattyúzunk egy háromezer láb hosszú gőzzel fűtött csövezetbe s a meleg levegőt szétosztjuk a szobákba, aminek az eredménye az, hogy állandóan oly jól érezzük magunkat, mint mások, ha lerándulnak Arizonába vagy az Adirondackokba. Itt mindegyikünknek heti három dollárért kényelmes háló- vagy dolgozószobája van, a ahol egyedül lehet és ahol nem zavarja senki. Ezenkívül van ebédlőnk, ahol egy csoport művelt ember napjában háromszor találkozik, hogy egészséges és jóízű ételmezt fogyasszon, melyet nagy családuknak más tagjai, kiknek tisztaságához és tisztességéhez kétség nem fér, készítettek el számunkra. Ez utóbbi privilégium csak heti öt dollárba kerül, vagy ha csak kétszer eszünk naponta, úgy négy dollárba; és ehhez a kiadáshoz már nem járul semmiféle gond vagy vesződség, mert az árban a felügyelőnek és az igazgatónak a fizetése is benfoglaltatik, kik naponkint tizenhat órát dolgoznak, hogy minden hiányt pótoljanak és a gépezetet mozgásban tartsák.

Végre ez a csodaépület még egy gyermekhálót, gyerek-ebédlőt és gyerek-játszószobát is tartalmaz, a hol tíz boldog és egészséges gyerek veszi leckéit a gyakorlati kooperációból heti és gyermekenkénti négy dollárért. Ezek miatt az „intézményesített gyermekek” miatt háborodtak föl leginkább tervünk kritikussai. Számos bájos hölgy, kik olvasták a könyveimet és akiknek megtetszettem, könnyben áztatott leveleket írtak nékem arról, hogy milyen gonoszság „az anyát gyermekétől elválasztani”. A valóságban így áll a dolog: négy anya van a telepen (az ötödik New-Yorkban orvosnak készül) és a gyermekek gondozásának munkája négyük között oszlik meg. Azon egyszerű művelet által, hogy a gyermekek gondozását összpontosítjuk, a következő eredményeket érjük el: először minden egyes gyerekre való felügyelés munkája körülbelül kétharmaddal csökken; másodszor a gyerekek játszótársai vannak és egész nap boldog; harmadszor a gyereket higiénikusabb helyen tarthatjuk, mint amilyen az átlagos gyerekszoba — egész nap friss levegőt kap a játszószobájuk egy szivattyúból; és negyedszer nincs szükségünk gyereklányra, és nyugodtan elmehetünk, mert a gyereket jó kezekben hagyjuk.

Persze nincs meg a gyerekosztályban sem minden, amit kívánunk. Több telepesre van szükség ahhoz. Mivel csak tíz gyerek van, le kell mondanunk a bentlakó orvosról; még *Kindergartent* sem engedhetünk meg magunknak. És persze nem lehet meg az a tudományosan szerkesztett hálótermünk sem, melyről ábrándozunk; csak egy átalakított színházunk van és az egyforma ágyacskák és pormentes falak helyett — nekünk kell bocsánatot kérnünk a látogatóinktól. De a gyerekek addig is nagyon jól érzik magukat és az öt anya gyűléseket tart és kooperálni tanul.

A másik nagy probléma, mellyel meg akarunk birkózni, a cselédprobléma. Az egész világ hallani akar erről; úgy beszélnek, még a englewoodi arisztokrácia is ezt lesi; a hölgyek eljönnek, elmondják a bajukat és azt kérik, hogy szükség esetén vajon adnánk-e nekik enni. Sőt engem meg is akartak hívni, hogy tartsak nekik erről felolvasást — míg valamelyiknek eszébe nem jutott, hogy szocialista vagyok, még pedig „különösen veszedelmes fajtájú”.

Még csak pár hónapja létezik a telep, és még igen sokat kell rajta megcsinálni. De azt hiszem, annyira eljutottunk, hogy bebizonyítottunk tekinthessük állításunkat, azt, hogy együttműködés által, azzal a megtakarítással, amit az jelent és munkát megtakarító gépek alkalmazásával, a házimunkát hivatás magaslatára lehet emelni és olyan embereket találni az elvégzésére, kiket a telepre is fel lehet venni tagul. Akik csúfolódnak akarnak, úgy vették ezt, mintha egyetemi diplomát kívánnánk a szakácsnőinktől és szobalányainktól. Pedig csöppet sem ezt jelenti; sőt szívesebben alkalmazzuk azokat, kik mindig azzal keresték kenyerüket, amit most számunkra végeznek. Csak annyit jelent, hogy oly embereket keresünk, kik tiszták, udvariasak és becsületesek; és hogy aztán, ha a telepre jönnek, egyszerűen és magától értetődően ép úgy bánunk velük, mint bárki mással. Tudomásom szerint ebből kifolyólag senki sem tapasztalta a legcsekélyebb nehézséget vagy kellemetlenséget sem.

Hátra van még a telep pénzügyi szervezetének magyarázása. A birtok a *Home Colony-Társaság* tulajdona, egy külön testületé, mely a szükséges tőke megszerzése miatt alakult. A társaság az épületeket teljesen karban tartja és lakóháznak felszereli, a telep pedig három éves szerződéssel bérlti tőle, vállalva a felelősséget a jelzálogkölcson kamataiért, a biztosítási díjakért, adóért és egyéb költségekért és 8% osztalékot fizetve a társaság

részvényeinek. A részvény-tulajdonosság így teljesen opcionális. Lehet tőkebefektetés nélkül is élni a telepen.

A *Helicon Home Colony* szövetkezeti testület. Hathavonkint titkos szavazás útján választott igazgatótanács kormányozza. Egyetlen föltétele a telepen tartózkodhatásnak az „odaillóság” és ragályos betegségtől való mentség; korlátlan időig lehet a telepen lakni, anélkül, hogy a szövetkezeti tagság kötelező volna, de szavazni csak tagnak van joga. A tagsági föltételek: egyhavi tartózkodás a telepen, négy-ötödörösnyű többséggel való megválasztás és huszonöt dollár fölvételi díj lefizetése. A telep alkotásmánya gondoskodik az igazgató tanács tagjainak kezdeményezési jogáról, ellenőrzéséről, elmozdíthatásáról és arról, hogy a telep pénzügyi helyzetéről háromhavonkint kimerítő jelentés tétessék.

Terjedelmesen közöltem mindezt, mert mint előbb mondám, azt hiszem, ez a mag az, melyből hatalmas erdők fognak kinőni. Sohasem fordítottunk volna ennyi erőt és időt erre a kísérletre, ha nem lettünk volna bizonyosak benne, hogy majdan az egész világ követni fogja lábnyomainkat. Szövetkezeti otthonban lakunk, mert nekünk így tetszik — önök is ezt fogják valamikor tenni, mert kénytelenek lesznek rá. Elég rosszul tudnak önök kijönni a cselédekkel, ezt beösmerek, de valahogy azért mégis kijönnek. De gondolkoztak-e már azon, hogy mennyire meg lennének akadva, ha a cselédszerzőnél rossz cseléd helyett egyáltalában semmilyen cselédet sem kapnának? Ha ennek az ideje elérkezik, önök hálásak lesznek nekünk, az úttörő otthonkolistáknak.

Igen érdekes ezt a dolgot megfigyelni: az ipari köztársaságot készülöben. Nem törődünk a telep új lakóinak nézeteivel; de megfigyeltem, hogy majdnem minden nem-szocialista jövevény egy-két hónap leforgása alatt szocialistává lett. De nem azért, mert talán vitatkozunk vele, vagy meg akarjuk győzni: egyszerűen azért, mert a tények beszélnek. Mivé lesz az a régi, elnyűtt argumentum, hogy előbb az emberi természetet kellene megváltoztatni — mikor egyszerre kiderül, hogy az emberi természet oly jóságos és körültekintő, mint ebben a mi nagy otthonunkban? És mivé lesznek a *socialism versus individualism*-ről szóló súlyos laposságok ezen a helyen, hol oly sok különböző egyén fejleszti az egyéniségét.

Gyakran érzem magam indítatva ezt a kísérletünket illusztrációul felhasználni azokhoz, amiket az előző fejezetben az anyagi és szellemi termelés közötti különbségről mondtam. Itt

a *Home Colony*-ban megvan a „paternalizmus” egész szörnyűséges gépezete, mely kapitalista szerkesztőinket és egyetemi elnökeinket annyira megijeszti, valahányszor a szocializmusra gondolnak; mi alávetjük magunkat a többség vak uralmának, engedjük, hogy a többség határozza meg, mikor s mennyit fizessünk a szobánkért; hogy a többség állapítsa meg az étlapunkat és tagadja meg tőlünk reggelinkhez a kalácsot; hogy az tiltsa meg a borra valóadást, a termekben fűtőörészést, bizonyos esti órákon túl a táncolást. És megvannak az elnyomatás összes szimbólumai — alkotmány, szabályrendeletek, igazgatótanács és felügyelők. És valahogyan mégis szabadabbak vagyunk, mint valaha; mert e kicsiny engedmények által lehetőségessé tettünk egy rendszert és így egyszerre levettük vállainkról a gond terhét, mely ezelőtt egész életünket megkeserítette.

Következésképpen tapasztalásunkban először érezzük magunkat az élet igaz dolgai tekintetében szabadoknak. Egyetlen konvenció nincs a telepen. Azt csináljuk és azt viseljük, ami nekünk tetszik. Szabadon jövünk-megyünk, amikor és ahová tetszik. Mindegyikünknek megvan a maga szobája vagy lakosztálya, ahová visszavonulhat és senkinek sem jut eszébe kérdezősködni, hogy mit csinál ott. Egész éjjel dolgozhatunk vagy egész nap alhatunk, ha úgy tetszik, oly kevéssé törődünk egymás dolgával, hogy néha távol volt valamelyikünk napokig a nélkül, hogy bárki is észre vette volna.

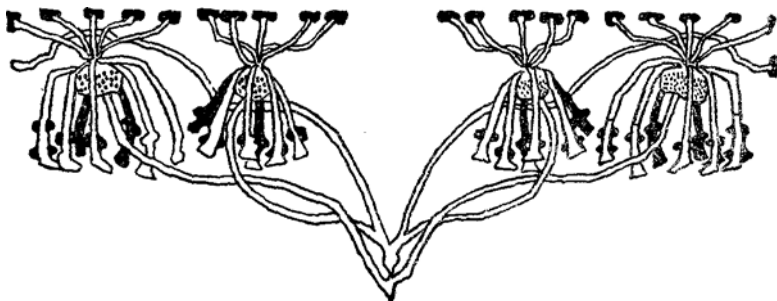
Másrészt, ha társaságot akarunk, azt is megkaphatjuk; csodálatos négyoldalú tűzhelyünk körül mindig egész csoportosulás van esténkint és mindig talál az ember partnert egy játszma billiárdhoz vagy társat egy sétához. Ami a szellemi szabadságunkat illeti, látniok kellene a szikrákat szállni, ha a féltucat válogatott fajtájú „fabianus”, „imposszibilista”, „individualista” és „kommunista-anarchista” estebéd után mind összejön! Annyi írógép van *Helicon Hall*-ban, hogy ha a folyosókon sétál az ember, azt képzelheti, hogy távoli gyorstüzelő-ágyúcsatát hall; s ezen ipar termékei a Yogi filozófia és a modern pszichikai kutatások megbeszélésétől egészen a képes folyóiratbeli elbeszélésekig, feminista előadásokig és „posványi szemétkotrás”-ig írják a cikkeket. És mégis, mindez a sok ember békésen megosztozik a tűzhely, uszoda és tennispálya birtokán; és ezzel a leggyönyörűbb illusztrációját szolgáltatja a Kautsky által a jövő társadalom számára felállított ezen formula megvalósításának: „Kommunizmust az anyagi termelésben, anarchizmust a szellemiben.”

Oly gyönyörűen működik ez a rendszer, hogy szelleme még gyermekeinkben is megfogamzott, és ők is gyűléseket tartanak, meg ügyeik felett határoznak. Kilenc apróságunk közül hét még nem múlt hat éves; és múltkoriban jelen voltam a kilencük gyűlésén, melyen komolyan megvitattak egy komoly kérdést: „Ha egy gyerek a hálószobában korán fölébred, helyes-e a többit fölkelteni, vagy csöndesen kell-e maradni?” Hosszas vita után David úrfi (öt éves) megjegyezte: „Az indítvány mellett szavazók kéretnek igent mondani.” Mindenki igent mondott.

* * *

Ezeket a sorokat 1906. december közepén írtam. 1907. március 16-ikán *Helicon Hall* porrá égett és negyvenhat felnőtt tizenöt gyerekkel hajléktalanul maradt. Balvégzetű kísérletünk története hadd álljon itt úgy, a mint először kinyomatott.

Upton Sinclair.

Gross-Oesterreich és a magyar proletariátus.

Alig lehet valami változatosabbat elképzelni, mint az osztrák öszszbirodalmi eszme, a *Gesamtmonarchie* eszméjének történetét. Azok, kik az eszméknek önálló létet tulajdonítanak, kik azt vallják, hogy az intézmények és rendszerek minden átalakulását az eszmék változása idézi elő, kell, hogy kiábránduljanak, ha félrelebbentjük a leplet, mely az öszszbirodalmi eszme misztériumait elfedi. Akkor látni fogják, mily gazdasági érdekek és hatalmi törekvések húzódnak meg az eszme hátterében, látni fogják, hogy II. József óta, midőn az öszszmonarchia fogalma első ízben tudatosan merült föl, alig volt Ausztria és Magyarország területén oly osztály, oly érdekesoport, mely ezen eszmét időnkint törekvéseinek lobogójára ne írta volna. Három érdekkör állandóan előharcosa maradt: a dinasztia, a hadsereg felsőbb tisztikara és a (túlnyomóan német) bürokrácia. De ott látjuk a hirdetők sorában a legkülönbözőbb társadalmi osztályokat, valóságos kinematográfyszerű változatosságban, s ha a kárpitot félrehúzzuk, mindig más szereplők vannak a színen, más jelmezekkel, más díszletekkel. Az ipari vámvédelem után áhítózó osztrák nagyipar, mely félt a birodalmi német versenytől, s a keleti agrár országok és tartományok korlátlan kizsákmányolását akarta a maga részére biztosítani; a feltörekvő nemzetiségi burzsoázia, mely az államhatalom birtokában levő német polgárság túlsúlyát kívánta megtörni, hogy a saját versenyképességét biztosíthassa; a feudális nagybirtok, mely a föderalizmust írta zászlójára, hogy befolyása, — mely a birodalmi központosítás folytán a bürokrácia és nagyipar súlya következtében megfogyott, — az egyes tartományokban megnagyobbodjék; a lengyel és magyar arisztokrácia, mely azt remélte, hogy a dinasztia törekvéseinek támogatása folytán elháríthatja, vagy legalább is mérsékelheti a jobbjágyfelszabadítás veszélyét; a magyarországi nemzetiségi burzsoázia, hogy a magyar nemesség nyomasztó túlsúlyát megtörje, egyszerre vagy egyenként mind felvonnak előttünk. Ezen törekvések belső rugói szerint a birodalmi eszme tartalma időről-időre változott, csak a külső hüvely, — a cég maradt ugyanaz, s a megoldás egyszer centralisztikus, majd föderalisztikus alapon történt volna, katonai abszoluzizmussal, vagy erős központi

parlamenttel, — a részállamok széleskörű függetlenségével, vagy csupán tartományi autonómiával, dualizmus, trializmus, öt, vagy hét tagállam szövetsége alakjában, a német elem túlsúlyával, vagy a többi nemzetiségek egyenjogúsításával, területi vagy személyiségi alapon stb. Újabban az összbirodalmi eszme katonái a *Greater Britain* nyomán az imperialisztikus hangzású *Gross-Oesterreich* jelszó alatt sorakoznak.

Minden megoldási tervben volt egy állandó elem: hogy a monarchia összes országai a Habsburg dinasztia alatt maradjanak együtt, folyományaképpen annak, hogy Ausztria és Magyarország sajátos viszonya következtében a hadseregre támaszkodó uralkodóház mindenkor jelentékeny reális erőt képviselt. De azért minden osztály történetében volt egy, habár rövid időszak, midőn hátat fordított a birodalmi eszmének, s más jelszó alatt igyekezett érdekeit megvalósítani,

A legutóbbi években a *Gross-Oesterreich* eszméje oly körben is tett hódítást, mely eddig ridegen és elutasítólag viselkedett ezen törekvésekkel szemben, s mely a jövő fejlődést első sorban van hivatva irányítani: az *osztrák proletariátus* és a *szociáldemokrata* párt körében. Ezen körülmény elkerülhetlenné teszi, hogy a kérdéssel a magyar proletariátus szempontjából behatóan foglalkozzunk.

Az összmonarchia eszméjének régebbi és elavult irodalmát mellőzve csupán újabb képviselőivel kívánok foglalkozni. Friedrich Tezner¹⁾ bécsi egyetemi tanár szolgáltatja a *Gross-Oesterreich* előharcosai számára a közjogi fegyvereket. Közte és a magyar közjogírás tipikus képviselői: Kmety, Ferdinandy, Timon stb. között csak az a különbség, hogy azoknál sokkal intelligensebb és tárgyilagosabb. De különben módszere és eszközei ugyanazok. Amint a magyar közjogi tudósok mindenképen azt igyekeznek kimutatni az 1867. XII. t.-c. értelmezése alapján, hogy Magyarország Ausztriától teljesen független állam, s a közösség pusztán a mi akaratunktól függő és időleges intézmény, épen úgy képes Tezner ugyanezen törvényszöveg alapján bármikor bebizonyítani, hogy az 1867. XII. t.-c. az összmonarchia eszméjét, sőt a császár abszolút hatalmát is teljes mértékben fentartja. Aki a hagyományos közjogi tudomány emlőin nőtt fel, s annak hatása alól magát kivonni nem tudja, az csak a paragrafus-exegézis mezején arathat babérokat, de modert problémákkal megbirkózni nem képes. Hogy az államban osztályok vannak, hogy a jog, az intézmények ezen osztályok érdekeinek kielégítésére szolgálnak, s ezen érdekek változásával az intézmények is átalakulnak, ez Tezner előtt teljesen homályban marad.

Más szempontból foglalkozik a tárggyal Popovici C. Aurél *Nagy-Ausztria Egyesült Állama*²⁾ c. könyvében, melyet a magyar kormány sietett a „szabad véleménynyilvánítás” hazájából kitiltani. Szerző magyarországi román. Teznernél annyival szélesebb alapon áll, hogy

¹⁾ Főleg legutóbbi művei: *Die Wandlungen der öst.-ung. Reichsidee*. Wien 1905. *Ausgleichsrecht und Ausgleichspolitik* Wien 1907. Azonfelül: *Der öst. Kaisertitel* etc. Wien 1899.

²⁾ *Die Vereinigten Staaten von Gross-Oesterreich*. Leipzig 1906.

nemzetiségi szempontból tárgyalja a problémát, de ép oly elfogult és sovíniszta, mint azon magyar írók, akik a nemzetiségi kérdéssel foglalkoznak. Egy tekintetben természetesen álláspontja sokkal erősebb, lévén részén az igazság, mert a nemzetiségek kulturális és gazdasági elnyomása Magyarországon elvitázhatlan tény. De ő ebből csakis a kulturális és közigazgatási elnyomást látja meg, a gazdaságot nem tudja, vagy nem akarja észrevenni, mert hiszen ebben már a nemzetiségi burzsoázia is bűnös, s nem látja azt a szörnyű elnyomást sem, melyben a magyar anyanyelvű proletariátus is sínylődik. A gazdasági tényezők szerepe iránt érzéke egyáltalán nincs. Azon törekvésnek képviselője, mely Erdélyt teljesen a románoknak akarja kiszolgáltatni. Ezt megvalósítani a magyarországi románság egymagában nem képes, s a román királyságtól sem várhat segítséget, mert akkor a Habsburgokat találná magával szemben. Így tehát Popovicinek, ha az erdélyi románság autonómiájának megvalósítására reális tervet akar kovácsolni, nincs más mód hátra, mint beállni a *Gesammtmonarchie* katonáinak sorába, s pályázni azon elemek rokonszenvére, melyek most még irányadók. Minthogy ezek a német hegemonia fentartása körül érdekelve vannak, a németeken és románokon kívül úgyszólván minden nemzetiség iránt mostohán viselkedik.

Később részletesen fogok koncepciójával foglalkozni, most csak a következőket említem fel. Az egyes tagállamokat nemzetiségi és territoriális alapon akarja szervezni. A legjobban kikerekített területeket a románok és németek kapják. A német nyelv lesz a birodalmi és közvetítő nyelv, s egyedül a németek részére biztosít kisebbségi jogokat. A territoriális elkülönítésnek szerinte meg volna az az előnye, hogy mindegyik nemzetiség a maga területén asszimilálhatná a kis szigeteket, s nem dédelgetnék többé a kisebbségeket (366. 1.). Természetesen a román territórium határainak bőkezű megállapítása folytán a saját nemzetiségét nem igen fenyegeti veszély, a magyarokat pedig azzal vigasztalja, hogy marad még az ő területökön elszórtan élő 1¹/₂ millió nemzetiségi egyén, kiket asszimilálhatnak. (369. 1.) Új birodalmi eszmét hirdet, melynek alapelve legyen többek között: a dinasztikus elv, a katonai derekasság; tiltakozik az ellen, mintha ő forradalmi átalakulást akarna. Ha még hozzávesszük, hogy a németek túlsúlyát más irányban is mindenképen biztosítja, akkor előttünk áll a maga teljességében a *Luegerizmus*, az osztrák keresztényszocialisták *Reichsidee*-je, akikkel egyetért a magyarok és zsidók elleni gyűlöletben, valamint abban is, hogy Houston St. Chamberlaint szintén a jelenkor egyik legnagyobb tudósának tartja.

Teznerrel és Popovicival szemben óriási haladást jelent Carl Renner, ki egyéb művein kívül *Az osztrák-magyar monarchia alapjai és fejlődésének céljai*¹⁾ c. könyvében fejtette ki részletesen *Gross-Oesterreich* koncepcióját. Renner modern író, ki ugyan nem szabadult ki még teljesen a jogi kategóriák befolyása alól, de már nagy figyelmet fordít a gazdasági tényezők hatására is. Első sorban a nemzetiségi problémák foglalkoztatják, s ha igaz az, hogy a *Na-*

¹⁾ *Grundlagen und Entwicklungsziele der öst.-ung. Monarchie*. Wien und Leipzig 1906.

tionalitätenmisere megoldása az emberi fejlődés egy boldogabb korszakát lenne képes megteremteni, úgy el kell ismerni, hogy a megoldáshoz eddig Renner szolgáltatta a legalaposabb és legjobban átgondolt tervet, melyet vaskövetkezetességgel visz keresztül és legapróbb részleteiben is kidolgoz. Idézett könyve ritka szellemességgel van megírva, érvelései világosak, szatírái találók. Különösen szerencsések azon fejtegetései, melyek a magyar uralkodó osztály visszaéléseit, két front ellen folytatott reakciós politikáját, a magyar alkotmány hazugságait ostorozzák, s a vármegyei közigazgatásra vonatkozó fejezetéről¹⁾ el kell ismernünk, hogy külföldi író még nem hatolt be annyira a kérdés lényegébe, mint ő.

Mindezen műveket itt csak vázlatosan ismertettem, mert tanulmányomnak célja velők részletesen foglalkozni, s álláspontjukat minden egyes részletkérdésnél ismertetni és bírálni fogom. Kettős szükség van erre Renner könyvével szemben, mely általános feltűnést keltett s egyrészt Franz Mehring, másrészt Max Schippel illeték a legnagyobb dicsérettel. Mi azt hisszük, hogy ezen dicséret oka főleg azon hiedelemben rejlik, hogy Renner Magyarország történeti fejlődését és jelenlegi osztályközi erőviszonyait helyesen ismertette. Bár különösen az újabb időben a nemzetközi sajtó hasábjain több alapos és tárgyilagos cikk jelent meg Magyarországról, de minden részletre kiterjedő és szisztematikus munka eddig egyedül a Renneré. Fontos tehát ezek után kimutatni, hogy Renner a magyar osztályuralkodó, gazdasági és nemzetiségi viszonyokat teljesen félreismerte, s azok mivoltáról a külföldet tévesen tájékoztatta. A teljesség okából meg kellett ismerkednem a *Reichsidee* egy fontos támaszának, az osztrák keresztényszocialista pártnak eszmekörével is, melyet legfejlettebb formájában és e pártban szokatlan ízléssel: D. Anton Bach²⁾ könyve képvisel. Azonkívül tárgyalásom folyamán mindig a legteljesebb figyelmet fordítottam Otto Bauer igazán nagyszabású művére,³⁾ melyet a szemle hasábjain Jászi Oszkár ismertetett.⁴⁾ Némi elégtételre szolgál megállapítani, hogy Magyarország és Ausztria viszonyára vonatkozó nézeteim Bauer nézeteivel jelentékenyen egyeznek, s azon munkám, melyben ezeket kifejtettem, már 1906. év április havában⁵⁾ jelent meg.

I.

Értekezésem további célja annak kimutatása lesz, melyek a *Reichsidee* hirdetőinek alapvető tévedései, igyekezni fogok beigazolni, hogy az általok levont következményekhez csakis kiindulási pontjaik helytelensége folytán juthattak.

Ezek között első helyen említendő:

¹⁾ Magyar fordításban közölte a *Huszdik Szazad* 1907. aug. száma.

²⁾ *Oesterreichs Zukunft und die Christlich-Sozialen* Wien-Leipzig 1906.

³⁾ *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie. Marx Studien II.* Wien 1907.

⁴⁾ *Huszdik Szazad* 1907. okt. szám.

⁵⁾ *Huszdik Szazad* 1906. ápr.-júl. Megjelent különnyomatban is: *Önálló vármegye és osztályharc* címen.

1. A történelmi materialisztikus felfogás teljes hiánya vagy pedig alapelveinek nem teljes és nem következetes átgondolása. Teznerre és Popovicire nézve ez kétségtelen, amint azt már előzőleg kifejtettem, s még a keresztény-szocialista Bach is több fogékonyságot tanúsít a gazdasági tényezők szerepe iránt, mint az előbbieket. De midőn Rennerre nézve kell ugyanezen állítást bebizonyítani, érzem feladatomban nehézségét, hiszen az orthodox marxizmus egyik legkiválóbb képviselőjének: Franz Mehringnek véleményével kell szembezállanom, ki Renner legutóbbi könyvét a materiális történelmi felfogás egyik remekművének jelentette ki.¹⁾ Azt el kell ismerni, hogy Rennernél ezen tekintetben fokozatos fejlődés észlelhető. Synopticus álnév alatt megírt röpiratában²⁾ nyoma sincs a materiális felfogásnak, az tisztán jogászai munka. Ugyanezen szempont irányadó Rudolf Springer álnév alatt megírt nagy művében,³⁾ bár itt már felcsillan a gazdasági tényezők fontosságának elismerése. Ezekhez képest legutolsó műve óriási haladást jelez, de a régi légkör nyomása alól nem tud itt sem szabadulni. Könyvének túlnyomó részében alig találkozunk oly fejtegetésekkel, melyek a gazdasági élet elemi jelenségeire vezetnék vissza az eseményeket és intézményeket, csupán a második fejezet első részében⁴⁾ foglalkozik a kérdéssel a történelmi materializmus módszereivel, de ki fogom később mutatni, hogy úgy a magyar, mint az osztrák viszonyokat tévesen fogja fel és magyarázza. Egyéb fejtegetései, különösen melyek a magyar és osztrák parlamentek átalakulásáról, valamint a közös intézmények és a dualizmus funkcionálásáról szólnak, lényegökben jogi, vagy általános politikai fejtegetések s főleg azt igyekeznek bebizonyítani, hogy lehetetlen különvált szervektől akarat egységet követelni. A harmadik fejezetben pedig első sorban az új birodalom alakulásának etnikai előfeltételeiről szól, s csak azután tér át a gazdasági előfeltételek tárgyalására. Ő maga is kijelenti, hogy a „földrajzi és etnikai tényezők által nyújtott alapon a történelmi csira által megtermékenyített talajból nő ki a gazdasági élet és emelkedik fel valamely ország szociális építménye” (201 l.) s többször hirdeti az etnikai elem prioritását a gazdasági felett. Ezen felfogás szükségszerű következménye, hogy a nemzetiségi kérdést főfontosságúnak tartja, s ennek megoldásától várja Ausztria népeinek egy boldogabb korszakát. (240 l.) Bauer marxista gondolkodását Rennerrel szemben az jellemzi, hogy miután a legelemibb gazdasági jelenségekre vezet vissza a nemzetiségi kérdést, miután látja, hogy az lényegében nem más, mint a gazdasági ellentétek folyamánya és az osztályharc egyik megjelenési alakja, óvakodik attól, hogy a jövőre nézve valamely biztos hatású módszert ajánljon, hanem csupán azt vizsgálja meg, vajjon mily irányú fejlődés várható a jövőben az összes társadalmi ható erők pontos számbavétele mellett. A történelmi materializmus

¹⁾ *Historisch-materialistische Literatur. Die Neue Zeit.* 25. évfoly. 502. l. 41. sz.

²⁾ *Staat und Nation* Wien 1899.

³⁾ *Der Kampf der äst. Nationen um den Staat.* Leipzig u. Wien 1902.

⁴⁾ 5. §. *Die nationale und soziale Entwicklung in Oesterreich.* 6. §. *Die Evolution der Klassen und Nationen in Ungarn.*

(pedig ellenfelei hányszor vetnek arroganciát a szemére) épen azért a legszerényebb tudományos módszer, mert alapelvei kizárják a csalhatatlan eszközök és világboldogító tervek kovácsolását.

Nehezen egyeztethető össze a marxizmus alapelveivel azon mód, mellyel Renner a *Reichsidee* szerepével foglalkozik. Néhányszor megjegyzi ugyan, hogy a birodalmi eszme éltetője mindig bizonyos gazdasági érdek volt, de ezt sohasem viszi következetesen keresztül. Általában szokása, hogy művének minden részén helyez el egy-egy kijelentést, melyek szigorúan marxista jellegűek, de csupán az *alibi* bizonyíthatása végett, t. i. ha szemére vetnék a történelmi materializmus hiányát, ezen szét-szórt kijelentésekkel igazolhassa magát, azután ismét túlságra jutnak nála a jogi és nemzetiségi szempontok. Ezen állításomat úgy most, mint értekezésem későbbi folyamán is számos bizonyítékkal fogom igazolni. S hogy a *Reichsidee* tekintetében tett hasonértelmű megjegyzése is mennyire nem gyökerezik meggyőződésében, azt mutatják következő kijelentései: „Még él Ausztria és Magyarország összes népeiben a császári hagyomány és a császári eszme, melynél a dinasztikus elem csak a reális magot takarja el. (236 l.) Valóban a császári eszme a levegőben van! Miért ne legyenek a monarchia népei egyek egy többszázados, most már szigorúan parlamentáris dinasztia alatt? A császári-eszme benne van a levegőben: hát nem lehet ezt megfogni és meg rögzíteni? A kis emberek császár eszméje nemzeti és szociális értelemben is.” (237 l.) A történelmi materializmus már szakított a levegőben lógó eszmék tanával, s ötven évi munkáját épen arra fordította, hogy azokat az ideális magasságból a reális földi talajra rántsa le. Összes fejtegetései során a proletariátussal csakis ott foglalkozik, ahol az a nemzetiségi ellentétek szempontjából bir fontossággal, ellenben sohasem foglalkozik azon ellentéttel, mely a magyar és német uralkodó osztály és a hason nemzetiségű proletariátus között létezik, sőt könyvének elolvasása után azon meggyőződést nyerjük, hogy Ausztriában az egyes nemzetiségeken belül osztályellentét alig van, s a nemzetiségi proletariátus minden baja meg fog szűnni az ő nemzetiségi tervének megvalósításával. Könyve igen erős bizonyíték arra a veszélyre, hogy a nemzetiségi kérdés túlságos előtérbe helyezése elhomályosítja az osztályöntudatot, s egyáltalában a gazdasági osztályharcnak, vagy a Loria-féle jövedelem-kettéoszlási elméletnek nyomát sem találjuk könyvében. A gazdasági kizsákmányolást csakis akkor látja meg, ha nemzetiségi elnyomással párosul.

Ausztriában a nemzetiségek nagyfokú kevertsége folytán az osztályharc elsősorban nemzeti alakban jelentkezett. Az emberek gondolkodását tehát a nemzetiségi viszályok kötötték le, s akik nem hatoltak le a dolgok mélyéig, ezen viszályok megszüntetésétől remélték gazdasági bajaik orvoslását. Ily szempontból tekintette a nemzetiségi kérdést, fejlődése első korszakában Renner is, s ekkor konstruálta meg éles elméjű jogi kategóriák és részben történelmi analógiák segítségével megoldási tervét, mely az összmonarchia keretében a személyiségi elv alapján az összes nemzetiségeket egyenjogúsította és kulturális erők kifejtését biztosította volna. Ezen terv két leglényegesebb alapelve, hogy a tényleges állapotnak megfelelően meghagyja a nemzetiségek

szétszórtságát (*Disparatheit*), de őket egy önirányzó egészben (*autarchia*) egy egységes birodalomban foglalja össze, mert szerinte az ily megoldás teljesen kizárja a nemzetiségi viszályokat. Az 1900. évet követő időben az osztrák proletariátus számereje félelmesen megnövekedett, s a közfigyelem a szocializmus felé fordult. A gondolkodó emberek, s első sorban Renner érezni kezdték, hogy többé nem lehet a nemzetiségi kérdést a gazdasági momentumok számbavétele nélkül tárgyalni. De minthogy nem vonta le a történelmi materializmus minden következményeit, s az előzetesen elfoglalt álláspontot, melynek érdekében jelentős irodalmi munkásságot fejtett ki, feladni sem akarta, a változás nála csupán abban áll, hogy utólagosan a gazdasági fejlődés tényezőinek felhasználásával akar bizonyítékokat szerkeszteni azon elmélete számára, melyet a gazdasági fejlődésnek teljesen figyelmen kívül hagyásával alkotott meg. Ennélfogva oda törekedik, hogy kimutassa, miszerint tervének alapelemei: a részek szétszórtsága (*Disparatheit*) és az egész önirányzása (*autarchia*) minden államalkotásnak szükség-szerű kelléke. Ezen tételt valósággal természetörvény erejével akarja felruházni, s annak helyességét, szerinte ellenállhatatlan geográfiai és gazdasági érvekkel támogatja. Itt csak a földrajzi érvekre jegyzem meg a következőket. A hegy és vízrajzi viszonyokkal akarja azt bizonyítani, hogy a monarchia összes országai állandó együvé-tartozásra vannak földrajzilag kényszerítve, amint hogy tényleg ezer év óta meg is van a kölcsönhatás közöttük. Ha Renner ezelőtt hatvan évvel írja meg munkáját, bizonyára ép oly szükségszerűségi okokkal tudta volna beigazolni, hogy a lombard-velencei királyság is ily örökös földrajzi együvé-tartozandóságra van Ausztriával ítélve. S hogy az osztrák, a szudéti, valamint a magyar országok már ezer év óta gyakorolnak egymásra kölcsönhatást, ez nem az autarchia elvéből, hanem egyszerűen a szomszédság tényéből következik. Utóvégre Magyarország nem gyakorolhat Belgiumra, Csehországra pedig Bulgáriára kölcsönhatást. Különbözik ha Európa víz és hegyrajzi térképét kezünkbe vesszük, nincs oly tetszés szerinti politikai tétel, melyet, s azonnal az ellenkezőjét is be nem tudnók bizonyítani. Csak attól függ, mit akarunk igazolni. Renner pl. így érvel: Európának egy nagy állama sem mutathat fel oly centripetális völgyrendszert, mint Ausztria. De kijelenti, „nem a folyamok esésének iránya, hanem a völgynyílások fekvése irányadó” (169 l.). Miért, az indokolással adós marad. De érezzük, ha valaki ugyanilyen apodiktikus rövidséggel jelentené ki az ellenkezőt, azt is kénytelenek volnánk elhinni. *Credo, quia absurdum.* így pl. Magyarországra elismeri, hogy a legtökéletesebb geográfiai egység, de siet kijelenteni, hogy a jövőendő államalakulásnak Magyarország alapjául nem szolgálhat, mert a gyűjtő országoknak (*Sammelland*) mindig csekélyebb jövőjük van, mint az átvonulási országoknak (*Durchzugs-land*) (170 l.). Miért, a válasszal és indokolással ismét adós marad, de kétségtelen, hogy ennek a tételnek a megfordítottját is lehet ugyanazon lélekzetvételre állítani. S ha megvizsgáljuk Európa térképét, találunk politikailag igen egységes államokat, melyeknek nincs centripetális völgyrendszerök, a legnagyobb mértékben gyűjtőállamok, s mégis fenállanak több század óta, s jövőjük nem áll oly bizonytalan lábakon

mint a *Gross-Oesterreich* mesterséges építményéé. Elegendő itt csak Francia és Németországról beszélni.

Igyekeztünk tehát megállapítani, hogy ezen irányzat teljesen félreismeri, nem gondolja végig a történelmi materializmus alapelveit s ezen hibából erednek jórészt többi tévedései is. Azon érvekre, melyeket itt röviden soroltam fel, később még részletesen visszatérek.

2. Az öszszirodalmi eszme öszses képviselői tévesen fogják fel vagy elferdítik a magyar történet eseményeit. Mi érezzük legjobban azon kárhözatos nyomást, mellyel az uralkodó osztály Magyarország fejlődését megakadályozni igyekszik s öszses törekvéseinket arra irányozzuk, hogy leleplezzük a hivatalos történetírás hazugságait és ámitásait, mellyekkel a nemesség kapzsi uralmát ideális szabadságtörekvések mezébe akarja öltöztetni. De épen azon cél érdekében, melynek szolgálni kívánunk, kötelességünk a történeti fejlődést híven előadni, még akkor is, ha a tények a velünk ellenséges tényezők álláspontjának kedveznek, mert ellenkező esetben magunkat vezetjük félre és az osztályok erőviszonyai tekintetében teljesen hamis képet nyerünk. Már pedig háborúban végzetes hiba az ellenfél erejét lebecsülni.

Helyesen fejtik ki Tezner és Renner, hogy mily nevetséges az a mese, mintha a Habsburgok országaikat házasság útján szereztek volna, s hogy itt sokkal fontosabb hatalmi és gazdasági érdekek játszottak közre, semhogy azok házasságokkal lettek volna elintézhettek. Tévedés azonban, hogy akár a Habsburgok, akár a hatok mögött álló osztályok fegyverrel hódították volna meg Magyarországot. Majd később ki fog tűnni, mily hibás eredményekre vezet az uralkodó család hatalmának túlbecsülése. A Habsburgok Magyarország elnyerését tisztán a magyar birtokolygarchia egy részének köszönhatték, mely őket az országba behozta, s mely nélkül itt lábokat pillanatnyilag sem vethették volna meg. A török hódítás idején a közös veszély érzete szorosabb kapcsolatot font közöttük, s az osztrák örökös tartományok rendéi a saját érdekökben is megvédelmezték a nyugoti részeket. Erdély különvált, s a királyi Magyarország, melyre az uralkodó család és a háta mögött álló osztályok csak a saját birtokaik megvédeése végett fordítottak súlyt, mindinkább szűkebb területre szorult. De ezen kapcsolatok dacára az osztrák és magyar uralkodó osztályok között állandó érdekellentét forgott fenn, mely folytonos felkelésekben nyert kifejezést. Bocskay, Bethlen, I. Rákóczi György felkelései, mint-hogy hozzájuk a főnemesség egy része is csatlakozott, teljes sikerrel jártak, s egyízben a Habsburg uralom is veszélyben forgott, mit II. Mátyás és az osztrák rendek csak úgy tudtak elhárítani, hogy öszsefogva és a magyaroknak engedményeket téve detronizálták az elmebeteg Rudolf császárt. A Habsburgok és az osztrák uralkodó osztály kereskedelmi és hatalmi érdekekből egy jelentékeny gyarmatbirodalmat akartak szervezni, mint azt Otto Bauer kifejti (195. 1.), mert csak ily tartalékerővel biztosíthatták domináló szerepüket a római szent birodalomban. Ennek folyományaképen Magyarországot teljesen gyarmati elbánásban részesítették, amit legjobban igazol vele szemben követett vámpolitikájuk. 1686-ig a magyar uralkodó osztály Magyarországon belül hatalmasabbnak bizonyult, mint a Habsburgok. Az 1686-ki

felszabadítást Renner a Habsburgok és a hatok mögött álló osztályok érdemül tudja be (12. 1.), de viszont elfelejti, hogy a magyar proletárok és jobbágyok százezrével hulltak el, vagy hurcoltattak török rabságba, s tartották fenn a török áradatot, s ez tette egyedül lehetőségessé az osztrák tartományok gazdasági felvirágzását. 1687. után a megszálló katonai haderővel szemben meghunyászkodott a magyar nemesség, lemondott a királyválasztás jogáról, de azért másfél évtized múlva a Rákóczi felkelésben már kiszorította a Habsburgokat az országból, kik csak a főnemesség egy részének köszönhették, hogy előbbi hatalmokat megtarthatták. A Rákóczi felkelés szociális forradalomnak indult, a szegénység lázadása volt az urak ellen. S az urak le is vonták a tanulságokat, belátták, hogy erősíteni kell a központi hatalmat, mely őket megvédje jobbágyaik ellen. Ezért beleegyeztek az állandó hadsereg felállításába, s egyhangúlag elfogadták a pragmatika szankciót. Az állandó hadsereg miatt nyílt ellenállásra már nem került a sor, de a föld, közigazgatás és igazságszolgáltatás biztosságában sikerrel folytattak guerilla-háborút a király ellen, aki rendszerint kénytelen volt álláspontjából engedni. Így vonta vissza II. József gazdasági és alkotmányi jellegű rendeleteit, II. Lipót pedig Mária Terézia és II. József jobbágyvédő intézkedéseit, s visszaállította a nemesség összes kiváltságait. A Habsburgok és a magyar uralkodó osztály kölcsönös erőviszonyát legjobban feltünteti az 1848/9. évi magyar szabadságharc, midőn a nemesség, mely az állandó hadsereg miatt másfél évszázad óta nem tért át az aktív ellenállás terére, történeti szereplése alatt egyetlen egyszer határozta el magát, hogy a népért tegyen valamit, s így megnyerve annak csatlakozását, oly erőre tett szert, hogy az osztrák hadsereg vele szemben teljesen tehetetlennek bizonyult, s csupán orosz segéllyel tudta Magyarországot visszahódítani.

A magyar uralkodó osztály szívóssága, mely — Bauer szavaival élve, — megakadályozta azt, hogy Magyarország történelem nélküli ország legyen, legfőbb magyarázata azon ténynek, mely Rennert oly csodálkozással tölté el, t. i. hogy a császár az 1849-ki győzelme dacára 1867-ben mégis megkötötte a kiegyezést. És itt kell Rennernek még egy alapvető tévedésére figyelmeztetni, melyet úgy ő, mint Tezner és Popovici több helyen ismételnek. Azt mondja ugyanis, hogy 1867-ben egy oly Magyarország alkottatott, mely azelőtt sohasem létezett: „Magyarországot Erdéllyel megnagyobbítani, két királysággal, Horvátországgal és Szlavóniával felruházni, a katonai határörvidékkel megajándékozni kellett, hogy társával (Ausztria) egyenrangú legyen! (44. 1.) „A mai kikerekített, egységes magyar állam ajándéka a császárnak, t. i. Ausztriának és népeinek.” (13. 1.) Ez lényeges tévedés. Erdély hosszabb időn át önálló fejedelemség volt ugyan, de azért állandóan összekapcsolta Magyarországgal az uralkodó osztály — az *una eademque nobilitas* — egysége, s az osztályérdek vaskapcsain keveset változtatott az a tény, hogy a Habsburgok külön nagyfejedelemséggé tették, s speciális kormányzatot adtak neki. Horvát- és Szlavonországra nézve sem szükséges a magyar sovinizmus elavult érveit felsorolni, s elég azt megjegyezni, hogy az érdekek és tényleges befolyás igen erős szálai fűzték évszázadokon át az anyaországhoz, s odakapcsolásuk

1867-ben semmiesetre sem volt nóvum Magyarország történetében. A tények téves előadása tehát két szempontot domborít ki helytelenül. Renner és Tezner félreismerik a magyar uralkodó osztály erőviszonyait, s azt hiszik, hogy 1526. óta azok teljesen a császári család és ennek háta mögött álló osztályok hatalmától függttek, s ha valamely jogot vagy kiváltságot nyertek el, csupán ezek kegyelmének köszönhatték.

3. A legnagyobb hibát ott követi el Renner, mikor teljesen félreismeri a magyar osztálytagozódás jellegét és az osztályok jelenlegi erőviszonyait. Így mindenekelőtt nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a gentry mint osztály már szétzüllött, s csekély kivétellel beolvadt a többi társadalmi osztályokba. (71., 213. 11. stb.) Az igazság ellenben az, hogy a gentry erősebb, mint valaha. A gentry fogalma nemcsak a birtokos nemességet, hanem a nemesség azon tagjait is jelenti, kik birtokukat elvesztették, mert közöttük azért teljesen fenmaradt az osztályszolidaritás. Azok, kik a polgári osztályból földbirtokot szereztek, életmód és politikai felfogás tekintetében teljesen azonosították magokat a gentryvel, mely időleges gazdasági hanyatlása dacára megmaradt a közigazgatás kizárólagos gyakorlatában, s állandó érdekszövetségre lépett a nagybirtokos arisztokráciával. A 80-as évek óta az állami agrárpolitika mindent elkövet felségítésökre, költségvetésünk 40%-a a földbirtokosoknak adott ajándék s ha mindezek dacára egyesek tönkrejutnak, eltartásukról az állam gondoskodik, s az állami hivatalok képtelen szaporítása csupán erre vezethető vissza.

Az osztrák osztályok kialakulásának sémáját Renner változtatás nélkül alkalmazza a magyar viszonyokra. Szerinte (1906-ban) úgy az osztrák, mint a magyar parlament a kispolgárság egyedüli befolyása alatt állott (72. 1.), s a „nemzeti küzdelem” nem volt más, mint az alsó bürokráciától vezetett kispolgárság harca, mely revoltált a felsőbb bürokrácia ellen, s az 1905. januári választásokon megbuktatta a gentry-uralmat (232. 1.). Ez a kispolgárság azonban Magyarországon alig létezik, így pl. az iparos kispolgárok száma 300.000 körül van, ezeknek csak 32%-a bír választói joggal, s ezért a törvényhozásra semmi jelentős befolyást nem gyakorolnak. Az ő figyelmét csak az a külső körülmény ragadta meg, hogy a vármegyék megtagadták a Fejérváry-kormány rendeleteinek végrehajtását. Azt nem tudja, hogy Magyarországon különvált bürokrácia nincs, a megyei tisztviselők, kiket ő alsó bürokráciának nevez és a minisztériumok tisztviselői — ez szerinte a felsőbb bürokrácia — mindnyájan a gentry köréből kerülnek ki, s a földbirtokosokkal együtt a nagybirtok vezetése alatt egységes uralkodó osztályt képeznek, s ez revoltált a törvényhatóságokban a kormány ellen, melynek még a minisztériumi tisztviselők is — ha nem is nyíltan — ellenszégültek. A vármegyékben pedig a virilizmus folytán a kispolgárságnak semmi befolyása sincs. Ezen tévedés is mutatja, hogy mennyire nem elégséges a jogszabályok ismerete, Renner mily kitűnő képet fest a magyar megyéről a törvényszöveg nyomán, s mennyire félreismeri azt a valóságos életben.

A nagybirtokra nézve is azt hiszi, hogy a jövő fejlődés irányának meghatározásánál döntő szereppel már nem bír. Szerinte „a monarchia népei és osztályai már régen kinőttek a feudalizmus hegemóniája alól”. (201. 1.) Ez Ausztriára sem áll, mert a nagybirtok most is ugyanaz, mint volt, erre nézve igen tanulságos adatokat nyújt J. W. Teifen kitűnő könyve¹⁾, csakhogy most kerülő utakon igyekszik törekvéseit megvalósítani, így a keresztény-szociális párt megnövekedése is a nagybirtok támogatásának köszönhető. Magyarországon is a nemzeti küzdelmet a nagybirtok vezette, csakis az ő mindenható befolyása volt képes függetlenségi pártot, mely négy évtizeden át mindig kisebbség volt, az 1905-iki választásokon a kormánnyal szemben többséghez juttatni, s a koalíció három nagy pártjának vezetése azóta teljesen a nagybirtokosok befolyása alá került. Ez oly általánosan ismert tény, melyet bővebben bizonyítani nem is szükséges, s elég erre nézve az 1906. május óta alkotott törvények szövegét elolvasni.

A fentebbiekből kitűnik, mily tévedés Rennernek azon állítása, hogy a koalíció a polgári középosztály egyesülése. (229.) A néppártra meg azt mondja, hogy az épen úgy a kisiparosok pártja, mint az osztrák keresztény-szocialisták. Ő csak arról az erős rokonszenvről van tudomása, mely a néppártot Luegerhez fűzi, s ebből vonja le következtetéseit, s nem tudja azt, hogy a néppárt főleg nagybirtokosokból és érdekszövetségeikből kerül ki, választóinak pedig 95%-a kisbirtokos paraszt.

Ugyancsak az osztrák minta lebeg szeme előtt, midőn azt hiszi, hogy a magyar nacionalizmus is a városi kispolgárságból táplálkozik. (68. 1.) Szó sincs róla. Ez első sorban a gentry érdeke, mely a nemzetiségi megyékben elfoglalt állásait félti. Az 1906. év elején beállott szituációt valósággal természet törvény erejével ruházza fel, midőn kimondja, hogy a magyar parlament meghalt, s többé ezen alakban fel nem támadhat. (165. 1.) Mégis feltámadt, s hogy mily erővel, azt eddigi alkotásai bizonyítják, s azon ténye is, hogy képes a választó-reform ügyét ennyire elhúzni. Époly téves és elhamarkodott azon megállapítás, hogy a dualizmus véglegesen megbukott. (165. 1.) O is ismétli azon jóslatot, melyet már Austerlitz²⁾ is hangoztatott, hogy mihelyt az általános választójog alapján összegyűl az osztrák parlament, ez a dualizmus halálóráját jelenti. Nos, hát ez megtörtént, s mégis látjuk, hogy az általános és titkos választói jog parlamentje mily nyugodtan tárgyalja a kiegyezési javaslatokat, melyek útjába épen az új irányzat legpregnansabb képviselői, a szociáldemokrata és keresztény-szocialista pártok gördítik a legkevesebb akadályt, s legfeljebb a régi kuriális pártok, valamint a magyar országgyűlés egy csekély töredéke okozhatnak zavarokat.

Csak az osztrák minta alapul vételével mondhatja azt is Renner, hogy Magyarországon is a nemzetiségi burzsoázia már erősen szorongatja a magyart, s rövid idő múlva ki is szorítja kiváltságos helyzetéből. A nemzetiségi burzsoázia azonban még rendkívül gyenge, s a németeket kivéve, ipari és kereskedelmi burzsoázia alig létezik.

¹⁾ *Die Besitzenden und Besitzlosen in Oesterreich*. Wien 1906.

²⁾ Az osztrák szociáldemokrata párt 1903. évi gyűlésén. *Jegyzőkönyv* 138 1.

Otto Bauer is megállapítja, hogy Renner teljesen félreismeri a magyar osztályok jelenlegi erőviszonyait s alábecsüli a nagybirtok és gentry hatalmát. (432. 1.)

4. Közös hibája az összes osztrák íróknak, kik Magyarországgal foglalkoznak, hogy a magyar uralkodó osztályt az egész magyarsággal identifikálják, s erre átviszik a nemesség iránti ellenszenvöket. A *Gross-Oesterreich* hirdetőinek, Bauert kivéve, közös jellemvonása a féktelen magyargyűlölet. Tisztánlátásukat a nemzetiségi szempontok teljesen elhomályosítják, csak azt aényt veszik észre, hogy Magyarországon az uralkodó faj a magyar és magyar az államnyelv is, tehát mindazon jogtalansáért és elnyomásért, melyet a nagybirtok és gentry okoz, a magyarosító politikáért, melyről Renner helyesen jegyzi meg, hogy az „félíg dekoráció, félíg brutalizáció”, felelőssé teszik azt a 7 milliónyi magyar anyanyelvű proletárt is, kiket ugyanezen osztályuralom százezerszámra kerget ki az országból. Egyoldalú felfogásuk elfedi előttük azon tényt, hogy nemcsak a nemzetiségi, hanem az államalkotó faj proletariátusa is a legszörnyőbb elnyomásban él s hogy a magyar szolgabíró époly. eréllyel jár el, midőn valamely német, vagy oláh földesúr magyar cselédjét kell megrendszabályozni, mint ellenkező esetben. Popovici felemlíti, hogy az 1886—96. közötti tíz évben 363 románt helyeztek politikai okokból vád alá, s majdnem valamennyit elítélték. (115. 1.) Nem szólok most a magyar szociáldemokraták izgatási bűnpöreiről, csak annyit akarok megjegyezni, hogy 1906-ban egyetlen hónap alatt néhány tiszántúli magyar vármegyében tízszor annyi magyar anyanyelvű földmunkást és cselédet ítéltek el aratási sztrájk miatt, mint román agitátort 10 év alatt. Renner mondja ugyan egy helyen, hogy Magyarországon »egy kisebbségnek is a kisebbsége uralkodik», (12. 1.) de ez csak az ő szokásos *alibi* kijelentései közé tartozik. Mindig általában magyarokról beszél, egész művében azt akarja bebizonyítani, hogy a magyar hegemonia jogosulatlan, mert még a hivatalos statisztika adatai szerint is 46% magyar áll szemben 54% nemzetiségi többséggel, s meg akarja azt magyarázni, mint sikerült a 7 millió magyarnek az, mire Ausztriában 10 millió német nem volt képes, nemzeti államot alakítani (68. 1.), kimutatja annak lehetlenségét, hogy 8 millió magyar 12 millió nem-magyar felett „úr” lehessen. (184. 1.) Sőt ez az identifikáció nála egészen természetes, mert pl. a magyar ipari proletariátusról egyáltalában nem is akar tudni, s Luegert is megszegyenítő tájékozottsággal jelenti ki: „Ipari munkás a magyarból csak ritkán válik, mert a csikóstól a gépmunkásig az ugrás nagy.” (214. 1.) A több mint 100.000 főnyi szervezett magyar anyanyelvű ipari munkásság bizonyára megköszöni ezt a megtisztelő véleményt. A csikós után nincs más hátra, mint feleleveníteni a „villogó gatya” és a Mikosch-féle anekdotakincs egyéb szellemességeit is. Hasonló jó véleménnyel van a magyar mezőgazdasági munkásságról is, melyről azt mondja, hogy „sohasem dolgozott intenzíve”. (214. 1.) Hogy mennyire nem különböztet osztályok szerint, azt mutatják a következő általános véleményei is: „A magyar csak mint úr akar élni,” „a magyar nem ismer el maga mellett senkit hasonlónak”. (36—

37. 1.) A Cunard hajók fedélközének Békés és Szabolcs megyei magyar utasai, kiket az „úrhatnáság” hajt ki Amerikába, szintén köszönik ezt a véleményt. Hogy a hagyományos magyargyűlölet mennyire elragadja, azt bizonyítja, hogy a magyaroknak azon esetre, ha tovább is folytatják a hadsereg kettéosztására irányuló politikájukat, egy új „Világost” helyez kilátásba. (149. 1.) Pedig a Világos előtti csatákban nemcsak a nemesség, hanem az alsóbb néposztályok ezrei is hullottak el. Továbbá az uralkodót arra ösztönzi, hogy a monarchia összes nemzetiségeit, a lakosság $\frac{4}{5}$ részét nyíltan és hatásosan uszítsa a magyarok, az $\frac{1}{5}$ rész ellen (163. 1.), tehát mindenki ellen, aki magyar, mert hiszen a magyar uralkodóosztály az összmonarchia lakosságának legfeljebb csak $\frac{1}{60}$ részét teszi ki. Ez az a „szent háború,” melyet Tezner is hirdet, s melyet a keresztény-szocialista Bach is kikerülhetlennek mond. (42 1.) Ugyancsak Renner irigylő a német kereskedőket, kikkel a magyarok nem bánhatnak el oly könnyen, mint az osztrákokkal, mert minden német kereskedőnek a konzul, követ és a hadsereg áll a háta mögött. (220 1.) Ezen gyűlölködő kijelentések után valóban jól esik Hervé könyvének első fejezeit elolvasni, s ezt ajánljuk a szerzőnek is szíves figyelmébe. Még csak azon kijelentését akarom leszögezni, hogy „a magyarság” minden áron meg fogja az általános választói jogot akadályozni. (232 1.) A 24 éven felüli összes férfinépeség száma 3,895.355, ebből magyar anyanyelvű 2,015.355, ezek közül azonban csak 589.738-nak van választói joga. A parlamentből kirekesztett (a nőket nem számítva) $1\frac{1}{2}$ milliónyi „magyarság” erélyesen meg fogja cáfolni Renner elhamarkodott ítéletét.

5. Jellemző tulajdonsága ezen irányzat híveinek, melyből különben magyargyűlöletök is folyik, a német elem nagymértékű favorizálása. Teznernél ezt a dolgot egészen természetesnek találjuk, sőt Anton Bachnál is, Popovici németbarátságának indító okairól pedig már szóltunk. Renner könyve ezen tekintetben is túlzó sovinizmussal van megírva. Sohasem látja meg azt a kizsákmányolást, melyet Teifen könyve oly ijesztően állít elibénk, a német munkások kizsákmányolását német munkaadók által. Nemzetiségi megoldási tervénél elsősorban a németekkel törődik, Gottschee ismételt gyöngéd gondoskodásának tárgya, s nincs az a kis sváb nyelvsziget Magyarországon, melyet az asszimilációtól meg ne akarna védeni. A teljes egyenjogúsítás keresztülvitelét célzó tervének pedig főelve: „Az osztrák németek inkább akarjanak vezető ország (*Vorland*), mint a Hohenzollernek hátsó tartománya (*Hinterland*) lenni, inkább a kelet elsőszülöttei, mint a nyugot mostohagyermekai.” (236 1.) Felfogására jellemző, hogy az elzászi németekre azt mondja: „ezeket súlyos háborúban lehetett csak a nemzet részére visszaszerezni.” (177. 1.) Sajnálja és félti a czernovitzi német nemzeti egyetemet, pedig ez csak a bürokrácia érdekében állítottatott fel oly országban, melyben a hivatalnokokon és zsidókon kívül német alig van. Érdekes, hogy az általa úgy felmagasztalt Popovici erősen támadja a czernovitzi német egyetemet, mert „az idegen nem tudja eltalálni, mit keres egy német egyetem Bukovinában, a románok és rutének között. És még csodálkoznak, mondja, — hogy a németiség mindenütt elveszíti a többiek szim-

pátiaját.” (35.) Popovici sem bőkezű a németiség irányában, ha a románok birtokállományáról van szó. De Renner nemcsak arra fordít gondot, hogy a németeket a monarchia egész területén megóvja a beolvasztástól, hanem arra is súlyt fektet, hogy a már beolvasztott németek visszaszerezhetők legyenek. „Ha a német asszimilálódik, akkor sem olvasztható be soha teljesen és mindig ismét vissza lehet a nemzethez vezérelni.” (184. 1.) Tévesen ítéli meg a magyarországi németiség szerepét is. Annál, ki a $7\frac{1}{2}$ milliányi magyar proletariátust a 700.000 kiváltságossal azonosítja, és uralkodó osztálynak tekinti, nem csodálkozhatunk, ha viszont a magyarországi német birtokos osztályt meg a német proletariátussal azonosítja, s a németeket általában elnyomottaknak tünteti fel. Mert ha a tót, román nemzetiségek elnyomása teljes igazság, a németeké csak részben az. A németiség jelentékeny része az uralkodó osztályhoz vagy legalább is a tehetős parasztsághoz tartozik, a proletariátus arányszáma sokkal alacsonyabb, mint a többi nemzetiségeknél, így elsősorban a magyarnál is. Mi is megrovandónak tartjuk a magyar kormány azon intézkedéseit, melyekkel a szász iskolák autonómiáját megszorítja, vagy az *Alldeutsch*-ok meglehetősen ártalmatlan, sőt reakciós könyveit és lapjait elkobozza, mely dolgokért (itt Renner egy a sovinszta lapokból az unalomig ismételt kifejezést használ) „minden németnek arcára a felháborodás és szégyen pírja ül ki” (96. 1.), de hivatkozunk a közkeletű mondásra, hogy tele gyomorral több szekatúrát lehet elviselni, mint éhesen. A német anyanyelvű közül beszélt magyarul 1880-ban 377.000 1900-ban 608.000. Ha még a hivatalos statisztikát túlzottnak is tekintjük, kétségtelenül óriási az emelkedés, főleg ha a többi nemzetiségek sokkal alacsonyabb számait tekintetbe vesszük. Mit jelent a német elemnek a többi nemzetiségekhez viszonyított erősebb beolvadása? Azt, hogy a nemzetiségi asszimilációnak csak egy lehetséges útja van, a gazdasági előnyökben és politikai jogokban való részesítés. Ezért nem megy a magyar uralkodó osztály a tótokkal és románokkal, kikkel mindig csak a szolgabíró, csendőr és a magyar munkaadó áll szemben, semmire. A német elem azonban asszimilálódik, mert túlnyomó részben az uralkodó osztályhoz tartozván, az osztályuralom reá nézve is előnyös, tehát közeledik ahhoz nyelvében, külsőségeiben is. Ugyanezen körülmény a zsidó polgárság gyors magyarosodásának oka, amint azt Renner és Bauer is kifejtik. A németek aránya az összlakossághoz viszonyítva 11,1%, a választók számának azonban 12,7% -át teszik ki, sőt ha az általános választójog Kristóffy javaslata alapján valósul meg, 14,8%-át. Épen oly alaptalan az a dicséret, melyet Renner a szászokra „a magyar királyság legnemesebb törzsére” (Tezner: *Wandlungen*, 101. 1.) pazarol. A szászok mindenha a kiváltságosak szűk köréhez tartoztak, részt vettek az osztályuralom minden korrupciójában, ép oly brutálisan zsákmányolták ki a román proletariátust, mint a magyar urak, s ha a választó kerületek a lakosság arányszáma szerint fognak megosztatni, teljesen elvesztik eddigi mandátumaikat, melyet 1867. óta, mint a mindenkori kormányok leltári támaszai szinte hitbizományképen bírnak, a románok javára. (Így pl. a szászok vezető megyéjében Szebenben 47.678 német és 108.413 román él.) Csak a német bürokrácia érdekei vezetik Rennert,

midőn a német nyelvet birodalmi közvetítő nyelvvé akarja tenni, amire maga Bauer jegyzi meg, hogy az nem szocialista követelés.

6. Félreismeri továbbá Renner a dualizmus létrejöttének okait, s annak valódi lényegét is. Szerinte az 1867-iki kiegyezés célja az volt, hogy Magyarországon a magyar faj, Ausztriában pedig a német elem hegemoniáját biztosítsa, mert csak ez a két nemzetiség bírt akkor kifejlett osztálytagozattal (49. és köv. 11.). Időközben azonban úgy Ausztriában, mint Magyarországon felvonultak a nemzetiségek, mindegyiknél megindult az osztálytagozódás folyamata, mindegyik részt kér az államhatalom gyakorlásából; a dualizmus tehát, mely csak két nemzetiség részére biztosítja ezt (s legfeljebb még a lengyeleknek és horvátoknak ad némi autonómiát) megbukik, s helyébe más mint *Gross-Oesterreich* nem jöhet. A koncepció azonban teljesen helytelen.

A kiegyezést nem az egyes nemzetiségek, hanem azon hatalmi tényezők kötötték meg, melyek 1867-ben kizárólagos befolyással bírtak, így Ausztriában a kiegyezés kedvező volt a bürokrácia, a nagyipar és nagybirtok érdekeire, már pedig ez osztályok nem voltak tisztán németek, a nagybirtok cseh és lengyel képviselői nagy befolyást gyakoroltak, a cseh ipari burzsoázia pedig ezen időben már szintén erősen ki volt fejlődve, amire nézve elég a 60-as évek vámszerződéseinek történetét elolvasni. Magyarország a földbirtokososztály, az arisztokrácia és a gentry volt az egyedüli számottevő tényező, az ő érdekeinek a kiegyezés rendkívül kedvezett, mert egyrészt gabonája részére vámmentes forgalmat biztosított, de főleg azért, mert az országot belpolitikai kérdésekben korlátlan osztályuralmuknak szolgáltatva ki. A dualizmus azonfelül a birodalmi egységet a hadügy, külügy és vámterület kérdésében — ha nem a törvénytöréseket, hanem a tényeket tekintjük — lényegében fentartotta, s ezért előnyös volt azon tényezőkre is, melyek Ausztriában éppen annak következtében, hogy több heterogén állam van egy egészben összekapcsolva, sajátos súllyal bírnak, az uralkodó családra és hadseregére. Ezen utóbbi két tényező azért is kötötte meg a kiegyezést, mert ez a hadügy és külügy intézését kivonta a parlamentek jogköréből, s a delegációk árnyék területére bízta, úgy, hogy az uralkodó ezen kérdésekben úgyszólván minden ellenőrzés nélkül és abszolút hatalommal intézkedik.¹⁾

Ezen okok hozván létre a dualizmust, láthatjuk, hogy a nemzetiségi viszonyok eltolódása nem igen fog a jelenlegi állapotot változtatni, mert ily kérdésekben egyedül az irányadó osztályok gazdasági érdeke döntő. A cseh és szlovén iparos éppen úgy fél a vámsorompók felállításától, mint a német, a bürokrácia és a tisztikar most sem akar a külügy és hadügy egységén változtatni s Ausztriában egyedül egy tényező bír némi hajlandósággal a vámelkülönítésre, mely a magyar agrárversenyt akarja korlátozni, a nagybirtok. Ez azonban nem új faktor, s 1867. előtt is a föderalizmus egyik támasza volt. Magyarországon pedig a vezető osztályok az arisztokrácia és gentry a katonai kérdésben időlegesen meghátrálni voltak kénytelenek, ellenben a közös vámterület fentartása, melyért összes elveiket elárulták, lét-

*) 1903-iki osztrák szociáldemokrata pártgyűlés jegyzőkönyve: Austerlitz referátuma: 137-139. 11.

érdekök. Az uralkodó osztály irányadó tényezői tehát mindkét államban a dualizmus fentartását akarják, vagy legalább is nem akadályozzák meg, viszont azon hatalmi tényezők, melyek az állami élet színpadán a nemzetiségi evolúció folytán 1867. óta jelentek meg, mint a kiegyezési javaslatok fogadtatásából látszik, legfeljebb egyes részletkérdések tekintetében okozhatnak nehézségeket. Azon nézetet, hogy az általános választójogon alapuló parlament a dualizmus végét jelentené, már fentebb megcáfoltam.

A dualizmus elhalását Renner jogi érvekre is alapítja. Jogi szempontokból akarja kimutatni, hogy a közösség lehetetlen eredményekre vezet, az uralkodó egyazonossága kiegyenlíthetetlen ellentéteket rejt magában, melyeket csak ideig-óráig lehet abszolutizmussal megoldani, s a hadsereg közössége szintén ezt idézi elő, mert csődöt kell mondani oly rendszernek, ahol az akarat létrehozásában annyi tényező¹⁾ vesz részt. (145—151. 11.) Bár szokása szerint más helyen kifejti, hogy a jog csak másodrendű jelenség, mégis midőn a dualizmus jogi lehetetlenségét akarja kimutatni, nem számol a tényekkel. Mert tény az, hogy ezen komplikált szervezet dacára a dualizmus, ha rázkódtatásokkal is, de mégis funkcionál. 1897. óta tart a közösügyi exlex nélkül, hogy valamely intézmény lényegében változás állott volna be (hacsak az önálló vámterület jogi állapotának értéktelen papirosvívmányát ennek nem tekintjük), sőt még az sem történt meg, amitől Renner félt, hogy a hadsereget a delegációk obstrukciója meg fogja kenyerétől fosztani. (146. 1.) Más államokban is, melyeknek államjogi szervezete sokkal egyszerűbb, szintén fordulnak elő a katonai kérdésben a törvényhozás egyes tényezői között igen súlyos konfliktusok, elég e tekintetben a porosz király és országgyűlés között a múlt század 60-as éveiben fölmerült viszályra gondolni. Bármint sajnálja is Renner a dualizmus okozta folytonos kellemetlenségek miatt a császárt, kétségtelen, hogy ma már az uralkodók semmit sem kapnak meg oly könnyű szerrel, mint a régi jó időkben. Ép oly alaptalan, amit a közös miniszterekről mond, hogy egy utazó-vigéc sem vállalna oly megalázó föltételek mellett állást, mint azt a közös miniszterek a dualizmus következtében tenni kénytelenek. (153 1.) Csodálatos, hogy mindezek mellett sohasem kell ezen állásokat pályázók hiánya miatt betöltetlenül hagyni.

Nyilvánvaló tehát, hogy a dualizmust, vagy annak képtelenségét sem a nemzetiségi kérdés szempontjából, sem pedig jogi érvekkel megmagyarázni nem lehet. Epoly tudományellenes azon álláspont, midőn a 40 év óta felmerült összes bajokért a dualizmust okozzuk. A dualizmus is, mint minden más egyéb intézmény egyrészt az egyes államokon belül lefolyó, másrészt az osztrák és magyar uralkodó osztályok között folyó gazdasági küzdelem eredménye, s csakis ebből a szempontból érthető és magyarázható meg.

7. Renner az önálló vámterület jelentőségét teljesen lebecsüli, s azt mondja, hogy Magyarországon azt csak néhány *Gründer* és kispolgári arrogancia kívánhatja. (207. 1. stb.) Minthogy

¹⁾ A közös uralkodó, közös hadügyminiszter, 2 honvédelmi miniszter a parlamentek 2—2 háza, a delegációk, 2 véderőbizottság.

a magyarországi proletariátust csak a nemzetiségi érdekek szemüvegén át nézi, magyar anyanyelvű ipari proletariátus létezéséről nem is tud, tehát fogalma sem lehet arról, hogy Magyarországon az alsó néposztályoknak mily érdekei fűződnek az önálló vámterülethez. Az a vámpolitika, melyet Ausztria a magyar nemességgel szemben követett, mindig az alsóbb néposztályokon bosszulta meg magát. Ismeretesek azok a vámkezelési és egyéb rendszabályok, melyekkel az osztrák hatóságok a múlt évszázadokban a magyar forgalmat megbénítani, sőt teljesen tönkretenni igyekeztek, s melyeknek bornírt voltát Otto Bauer is elismeri. (407—408. 11.) Azzal szokás védeni ezt az eljárást, hogy a nemesség adózni nem akarván, az állami kiadásokat másképen fedezni nem lehetett. De ez csak a nemességgel szemben igazolja e rendszabályokat, nem pedig az alsóbb nép osztályokkal szemben, melyek a körmönfont vámrendszer következtében állandóan a legnagyobb nyomorban éltek, mert termékeiket eladni egyáltalában nem, vagy csak nagyon olcsón tudták, venni pedig az így előállott drágaság folytán nem vehettek. Épen a német nyelvű városi polgárság volt II. József császárnak leghevesebb ellenzéke, mert vámpolitikája megakadályozta egy életképes burzsoáziának kifejlődését, mely a nemességgel szembeállhatott volna. 1850-ben a vámsorompók ledöntése csak a zaklató rendszabályokat szüntette meg, de fentartotta továbbra is Magyarország gazdasági inferioritását. Ott pedig, ahol egy gazdaságilag fejletlen ország kerül közös kormányzat alá egy fejlettebbel, ez okvetlenül az előbbinek gyarmattá süljedését vonja maga után. Otto Bauer rendkívüli elmeállással mutatja ki, hogy az iparilag előrehaladt államok nemcsak a munkásaikból sajtolnak ki *Mehrwerth*-et, hanem a kevésbé fejlett államokból is: a Magyarországon termelt *Mehrwerth* egy jelentékeny része Ausztriába folyik. (246, 416—17. 11.) A magyar munkás tehát kettős kizsákmányolásnak van kitéve, mert a magyar munkaadó a *Mehrwerth*-en az osztrák hitelezővel, vagy gyárossal lévén kénytelen osztózni, még kiméleltlenebbül használja ki munkásait, mint máskülönben.

De a közös vámterület még más okból is kárhozatos a magyar alsóbb néposztályra. Már kifejtettem, hogy a közös vámterületnek legerősebb támasza a magyar nagybirtok. Es pedig nemcsak azért, mint általában gondolják, t. i. hogy gabonájának Ausztriában vámmentes piacot biztosítson. A közös vámterület, annak folytán, hogy Magyarországot a fejlett osztrák iparnak kiszolgáltatja, biztosítja a nagybirtok és gentry korlátlan gazdasági és politikai egyeduralmát, mert megakadályozza az ipar és ezzel együtt egy erős burzsoázia kifejlődését. A munkásságra nézve a burzsoázia kifejlődése oly szükségszerű étape, melyet okvetlenül meg kell futni, főleg azért is, mert ipari polgárság nélkül nem fejlődhetik ki az uralkodó osztálynak, vagy mint Loria mondja, a járadéknak kettéoszlása, melyből a munkásság a nyugati államokban annyi előnyt merített. Azonkívül a munkásság anyagi és szellemi színvonala, szervezetsége mind csak az ipar fejlődésével emelkedhetik, még pedig nemcsak az ipari munkásoké, mert látjuk, hogy a magyar agrárszocialista mozgalom is azóta kezd erőre kapni, mióta az ipari

munkások szervezetei is megerősödtek. Az önálló vámterület felállítását elősegíteni fogja az osztályharcokat, ami csak kedvező lesz a munkásságra és pedig nemcsak a magyar, hanem a német, oláh, tót proletariátusra nézve is, mert a nemzetiségi elnyomás Magyarországon nem önálló jelenség, hanem folyománya az arisztokrácia és gentry osztályuralmának, ennek pedig a közös vámterület legerősebb támasza. A cseh és német burzsoázia, mely megvetéssel és gyűlölettel szokott a magyar nemzetiségek elnyomásáról beszélni, s elfeledi, hogy ennek legfőbb oka az ő profitérdeke, mely az önálló vámterület létesülését megakadályozza. De nemcsak a proletariátusnak, hanem a nagybirtokot és gentryt kivéve, minden más társadalmi osztálynak is érdeke a vámelkülönítés, ugyanazon okoknál fogva, melyeket a munkásságra nézve felsoroltam. Otto Bauer is kijelenti, megcáfolva Rennernek idevonatkozó nézeteit, hogy Magyarországon igen erős gazdasági erők követelik a közös vámterület megszüntetését.

Rennernek azonban ily szempontok nem irányadók. Ő csak azt látja, hogy az önálló vámterület kedvezőtlen lenne az osztrák nagyiparra és kézműre, valamint az alpesi német lakosságra nézve, az pedig, hogy Magyarországon 17 millió proletár felszabadulása függ ettől, úgy látszik nem érdekli annyira. Ha nemcsak az osztrák ipar érdekét nézné, ha tudná azt, hogy az elfajult osztályuralomnak, a nagybirtok hatalmának legfőbb alapja a közös vámterület, nem állítaná azt, hogy a kiegyezésért „30 áldásdús esztendő volta jutalom.” (40. 1.). Sőt azt hiszi, hogy a magyar munkásság a közös vámterület híve, mert így olcsóbban vásárolhat. Elfelejtí azonban, hogy a közös vámterületet toronymagas ipari vámok védelmezik, melyek oltalma alatt a versenytárs nélküli osztrák nagyipar tetszés szerinti árakat diktál, s így a munkásság nem részesülhet a szabad kereskedelem azon egyetlen előnyében sem, mely az olcsó vásárlásban áll. A mezőgazdasági termények pedig az önálló vámterületen olcsóbbak lesznek. Renner természetesen arról sem tud, hogy a magyar szociáldemokrata párt már 1903-ban az önálló vámterület alapjára helyezkedett, s hogy azóta is folyton híve ezen irányzatnak, mert ebben és az általános választói jogban látja felszabadulásának ezidőszerint legfőbb eszközeit.

Láttuk ez irányzat főbb tévedéseit. A történelmi materializmus alapelveit nem ismeri vagy nem alkalmazza következetesen, a nemzetiségi szempontokat mindenütt előterbe állítja, tévesen értelmezi a múlt eseményeit, az uralkodó család hatalmát túlbecsüli, ellenben a magyar osztályközi erőviszonyokról nincs helyes képe, s a magyar uralkodó osztály befolyását alacsonyán értékeli, gyűlölettel viseltetik a magyarság iránt, favorizálja a német elemet, a dualizmus keletkezésének okait és lényegét félreismeri, az önálló vámterület fontossága és a magyar proletariátus speciális érdekei iránt érzéke nincs. Midőn tehát arról kell

határozni, mily magatartást kövessen a proletariátus a jövőben, a kiindulási pontok téves volta miatt nem tud más tanácsot adni: szövetkezzenek az alsóbb néposztályok az uralkodóházzal, s legfőbb feladatul tűzzék ki a nemzetiségi kérdés gyors megoldását.

Ezen két szemponttal fogok ezután foglalkozni.

Szende Pál.

(Második és befejező közlemény a következő számban.)

Amerika jövője.*)

I.

nyag nincs, csak szellem létezik; fájdalom és szenvedés nem valóság, hanem csak képzeletünk torzszülötte. (*Christian Science* 12. és köv. I.) Isten szelleme: a rossz örök ellensége betölti a mindenséget. A „keresztény tudomány” apostolai beviszik az emberbe e fertőtelenítő szert és ezzel kiölik a testi és lelki fájdalom érzését. (212—4.) Tehát minden bajt ráolvasással gyógyíthatunk. Tört lábam csak képzeletben fáj és lelkemet kell gyógyítani. De a macska is sivít, — okoskodik Twain — ha farkára lépek, tehát két dolog között választhatunk: Vagy csak képzeli a fájdalmat és ez esetben meg van benne a művelet föltétele, a lélek; vagy pedig valóban érez fájdalmat és akkor mégis létezik a keresztény tudománytól kétségbevont anyag.. . Az ellentmondás nyilvánvaló; mindenki szükségszerűen nyitjára jő. Ezért Mark Twain-nek *Keresztény tudomány*-a nem is lehet valóság; csak tréfa, óriási becsapás. E föltevessel olvassuk az első 50—60 lapot. Reményünk azonban nem válik be. Az ismert humorista annyi adatot sorol fel, műve oly tréfás, hogy sírni szeretnénk, mikor le kell mondani a megtevesztés reményéről. Az imént leírt sajátságos elmélet valóban létezik. Marry Baker G. Eddy-t az Úr 1866. esztendejében megszállta az ihlet,

*) *Christian Science* by Mark Twain. Tauchnitz Ed. 1907. p. 287. *The Future in America* by H. G. Wells. Tauchnitz Ed. 1907. p. 279. *The Industrial Republic* by Upton Sinclair. W. Heinemann London. 1907. p. 284.

melynek sugallata alatt megírta *Health with Key to the Scriptures* c. művét. E jeles munka 1875-ben jelent meg és Twain művének alapvető forrása. Az új szentírás ellentmondó, szakadozott voltát némileg visszatükrözi Twain könyve is, melynek olvasása eléggé kellemetlen. A leírások java eredetileg újságcikkek alakjában jelent meg. E körülmény, az új tan hajmeresztő rendszertelensége, végül az a tény, hogy közismeretűnek tételezi fel a hitfelekezetet, melynek még létezéséről sem volt fogalmunk: nagyban zavarja az olvasót. De az egész logikai rendjének tökéletlenségeit ellensúlyozzák a mesteri részletek. Különösen figyelemre méltó a szövegbírálás: Twain Eddy asszony emlékiratait, ifjúkori verseit valóban kíméletlen vizsgálás tárgyává teszi és igazolja, hogy a próféta nyelvtani, mondattani, meg bölcsészeti ismeretei módfelett korlátoltak. Ezzel szemben a szent könyv szövege elég nagy tudásra, csiszolt nyelvismeretre vall. Ebből a bíráló plágiumra, talán meghalt személy ismeretlen kéziratának felhasználására következtet. E lopás kapcsán hogy-hogy nem, eszünkbe jutnak a középkor szent munkái . . . De nem kell mindjárt rosszat gondolni. Elképzelhetünk még más lehetőséget is: az isten mindenhatósága és az inspiráció hatalma: Eddy azért írt rossz költeményeket és jó vallásbölcseletet, mivel az utóbbi a Mindenható felelős szerkesztése alatt készült. Csak-hogy nagy szomorúságunkra e mentő föltevést lerontja maga a próféta asszony. Az előrelátó nő megjelenése után rögtön bejelentette könyvének szerzői jogát, hogy annak bitorlását megakadályozza; ezzel azt igazolja, hogy szerzőnek mégsem istent, hanem magamagát tekinti. Sajna nem akadt plagizátor, pedig a per eredménye érdekes lett volna: A *Berni Egyezmény* és az 1891. (amerikai) sajtótörvény híján az akkori bíróság az érvényes rendelkezésekre való tekintettel ugyanis valószínűleg így határozott volna: *No Foreigner can acquire copyright in the United States*. Idegenek, avagy külföldiek szellemi termékeit nem védik az Egyesült Államok. Már pedig az *Egészség, az íráshoz való magyarázattal* c. mű valódi szerzője állítólag isten, ki nem amerikai, hanem a szó szoros értelmében világpolgár . . . Eddy asszony csak írődeákja, kit ezért a könyv és magyarázói szerint elég szép állás illet meg; nevezetesen ő hozza az utolsó kinyilatkoztatást; Ő a szent család tagja és Krisztussal egyenlő rangú; Hívei Anyának, szent Anyának címezik; nagy kezdő betűvel írnak Róla; ereklyéit nagy becsben tartják. (69.) Az új tan elmélete tehát az anyag létezését tagadja; a szellem gyógyító erejét hirdeti és közvetítőként működő szentekben hisz. Mind a három föltevés belefér a kereszténységbe: A középkor ú. n. realistáinak és nominalistáinak harca igazolta, hogy az Egyház nem fektet nagy súlyt az anyagra. Az Újtestamentum szerint Krisztus tanítványai-

nak megadatott a gyógyítás hatalma. A szentek imádása pedig parancs. Nagy sajnálatomra a Keresztény Tudomány szervezete ellenkezik elméletével: Eddy ugyanis minden anyagi valóságot tagad a — dollárén kívül. Egész egyháza e valóság megszerzésére irányul. Kezdetben csak egyesületekben — *Association* — keresett pénzt. Az üzlet föllendülésével 1879—1881. között *Church*-csé fejlődött, ma pedig *Boston Christian-Science Trust* néven működik. (129., 59.) Az egyre szilárdabb szervezet pedig mindig több és több dollárt présel ki a hívőkből. A Szent Könyvet (melynek szerzői jogát előrelátóan belajstromoztatta) minden hívőnek meg kell vennie. Ára 3, díszkötésben 6 dollár, mi Twain számítása szerint 70% nyereséget jelent. (206., 60.) A gyógyítással foglalkozó hitoktatóknak ezen felül a *Massachusetts Metaphysical College*-ben kell művelődniük. Eredetileg az egyheti tanfolyam 100 dollárba került; 1902. óta 12 lecke ára 300 dollár. (124.) A nagy összegek nem riasztották el a tanulni vágyókat. Ma már vagy 663 templomban, 25.000-nél több ember imádja Eddy asszonyt (meg istent) és fizet. (84.) A pénz és a hatalom pedig mind a próféta nő korlátlan tulajdona. A vallásalapítótól kidolgozott törvények önkénye felülmúl mindent, amit a világ eddig termelt; nagyobb a pápáénál, sőt még a jezsuiták generálisának hatalmát is túlszárnyalja. (192., 157.) Íme ilyen a diadalmas Keresztény Tudomány szervezése és elmélete. Első pillanatra lehetetlennek látszik gyors terjedése. De alaposabb megfontolás után Eddy személye és az emberek természete megmagyarázza a csodát:

A próféta tudománya kicsiny, de hatalmas szervező tehetség, kereskedői szellem, hiúság, nagyravágyás jellemzi. (210.) Ha a sors szeszélyéből — mondja Twain — valami rossz vendéglőben konyhaleányi teendőket végzett volna, úgy rövid időn belül szakácsné, gazda, nagyvendéglős, az egész város, végül pedig az ország összes vendéglőinek tulajdonosává válik: oly nagy gyakorlati dolgokban az ő lángesze.

A vallásalapítás pedig könnyebb munka, mivel hatalmas segítő-társ az emberek butasága. „A Keresztény Tudomány, Mohamed tanításának példájára, a nem gondolkodó, hanem a korlátolt eszű emberekre szorítkozik. Ebben rejlik veszélyes volta, mely rettenetessé teszi azt.” (81.)

Twain aggodalmai megokoltak: a szuggesztív csodákat művel. Példa erre Lourdes. Az ember általában és különösen a beteg ember igen tökéletlen. A szenvedés megöli az akarást, a vér hiánya visszahat az agyvelő működésére. A csodák láttára a nyavalyás világcsalók prédájává esik. De miért kísért a keresztény tudomány a baptista,

metodista, mormon, allopát, teozofista és még sok egyéb hittel együtt ép Amerikában, a gazdaságilag legfejlettebb államban? Korunk hódító ipara szükségszerűen terjeszti a műveltséget. Csakhogy az Egyesült Államokba állandóan a legelmaradottabb nemzetek tagjai özönlenek. Ha a tűzhelyre tett edénybe egyre új, meg új hideg vizet öntünk, úgy az soha, vagy csak nagy nehezen forr fel. Ép így a legkülönbözőbb emberek gyűjtőmedencéjében sem hatnak közvetlen módon a gazdasági fejlődés törvényei. A lakosság egy része a világban ismert legtökéletesebb gazdasági gépezet tudatos mozgatója; a többi pedig az európai átlagnál is műveletlenebb, tökéletlenebb. Az óriási tökéletesítésből már rég kifejlődött volna az elodázhatatlan társadalmi változás, ha a szláv, magyar és olasz sztrájktrőrő, szervezetlen munkások tízezrei napról-napra újra meg újra nem teszik meddővé a küzdelmet, így hamisítják meg a természetes fejlődést. Mi ennek az eredménye? Társadalmi forradalom? A Birodalomnak Rómához hasonló züllése? Vagy tán lehetséges-e még a békés fejlődés? Az egész emberiséget érdekli a felelet, melynek próbakövén dől el majd talán korunk társadalmi tudományának használható volta.

II.

A jövő alakulásának e súlyos kérdése foglalkoztatja állandóan Wells gondolkodását, és nyilatkozik meg világhírű munkáiban. A *Modern Utópia* szerzője hosszú, azt hiszem kínos evolúció után elérkezett a szocializmushoz. De mint annyian kortársai között, ő is egyre kérdi: holnap, avagy ezredév multán következik-e be a kollektív rend uralma? ... Feleletet a tényektől vár. Tanulmányozta az Egyesült Államokat, mivel „a hűbériség maradványaitól ment Amerika sorsa korunk individualista társadalmának problémája”. (*The Future in America*. 83. 1.) E világ-rész testesíti meg az eddig ismert legmagasabb fejlődést. Az óriás; gazdasági haladás még az ipari államban felnövekedett angol embert is megdöbbeníti, nagy reményekkel tölti el. Az új világ-rész tanújelét adta annak, hogy lehetetlenség jóformán nincs. Ha a fejlődés kezdő sebességével halad tovább, úgy rövidesen új alakulást kényszerít ki. Így gondolkodik Wells kezdetben. De amerikai tanulmányútjának későbbi heteiben, hónapjaiban újra megszállja a kételkedés. A termelés tökéletesedésével nem áll arányban az intézmények és emberek javulása. Mac Queen-t igazságtalanul ítélték el izgatásért és még ma is fogva tartják. Gorky-t kiüldözték az egyéni szabadság országából, mivel pap és anyakönyvvezető nélkül él házasságban, bár „ágyassága” hűség, önfeláldozás és szeretet tekintetében felülmúlja a nyárspolgárok millióinak családi életét. Vagy 8 millió „színes” embert sújt a megvetés; jóllehet sokak

bőre csak igen kevésben, műveltsége pedig semmiben sem tér el az árja fajtától. A korrupció rendszerré fejlődött. A politikai tisztességtelenséget szentesíti a szokás. Twain mondása beteljesül „keresztény magánerkölcs igen, de közerkölcs nem létezik”. Az egyenlőtlenség óriási. Boston és még néhány város arisztokrata hajlandóságaival tündököl. Washington tudományos világát múmiává száritotta a maradiság szelleme.

Ily kiáltó tények láttára ismét előtérbe lép az a kérdés, vajjon együtt jár-e a társadalmi és gazdasági fejlődés? Vajjon a tökéletesebb termelés már feljogosít-e arra, hogy ebből eleve haladásra következzünk? Wells nem talál feleletet. Aggódva néz a jövő felé, mivel csak azt látja, miként megy tönkre a jelen rendje és kísérő ideológiája. Az individualizmus csődje kétségtelen. „A szabadság elmélete, melyre Nagybritannia liberalizmusa, az Egyesült Államok alkotmánya és Franciaország polgári köztársasága épült, az összes emberek szabad, egyenlő voltát tételezi fel. Hallgatagon elismeri, hogy az összes ember felnőtt és halhatatlan; vagyonának, nevének és gyermekeinek korlátlan ura és az intézmények a jogok zavartalan élvezését biztosítják ... Ez az elmélet, miként ma már látjuk, igen eltér a valóságtól ... Nem számol példának okáért azzal a ténnyel, hogy a felnőtt férfiakat és nőket együttvéve felülmúlják mind számban, mind pedig az ország boldogulása szempontjából fontosságban a kiskorúak. Elfelejtji, hogy az élet nemcsak élés és az önző erőfeszítések meg multságok buta váltokozása, hanem önfeláldozást, kölcsönös segítséget feltételező lassú növekedés, tanulás és haldoklásból tevődik össze. Így történt, hogy a kisdedek gondozását, fölnevelését és a nők meg gyermekeknek alkalmazásáról szóló szerződéseket magánügynek tekintették ... Így történt, hogy a világtörténelem e legnagyobb, leggazdagabb országában 1,700.000-nél több tizenötéven aluli gyermek robotol a földeken, gyárakban, bányákban és műhelyekben.” (121.) De *A gyermekek kétségbeesett kiáltása* (e címet adta Spargo híres művének) vagy a *Megbolondult Pénzügy* (Lawson) szemlélése nem változtat az ideológián. A vezetőemberek még akkor is az egyéni szabadság bajnokainak vallják magukat, ha a valóság nyomása uralkodik tetteiken, és ők az individualizmus ellen küzdenek: „Tapasztalták, hogy keleten a rendelkezésre álló föld nem határtalan és megindult Henry George vezetésével a *Single Tax* mozgalom, melynek éle a föld egyedárúsága ellen irányult. Majd nyugaton fölfedezték, hogy a kölcsönzés nem lehet határtalan és a vagyon kiszolgáltatja hitelezőjének az adókat. Ebből származott a *Populist* mozgalom Bryan-vel élén. Külön intézkedésekkel próbálták a hitel egyedárúságának megakadályozását. A tröszt-garázdalkodás szintén mozgalmat

váltott ki. A vagyonok örökkévalóknak látszanak: Astor, Gould halálával javainak uralma megmaradt. És íme Rooseveltt elnök az öröklés korlátozása mellett beszél. De azért George, Bryan és Rooseveltt tiszta individualistának vallja magát. Így Amerikában, melynek megkülönböztető sajátossága a magántulajdon szabadságának erélyes hangsúlyozása . . . lassanként a gondolkodó emberek nagy tömegéből eredményes mozgalom indult ki, melynek célja a bírlalásra alkalmas jóformán összes dolgokra vonatkozó tulajdonjog megszorítása. Tagadják a földtulajdon helyességét, szervezkednek az arany és hitel összetömörülése ellen, tudatosan irányítják a valutát, fellázadnak a korlátlan üzleti verseny felhalmozott eredménye ellen; rendszeresen beavatkoznak a vasúti és közlekedési társaságok szabad tevékenységébe, s a legkiválóbb amerikaiak tiltakoznak a vagyon örökölhetősége ellen ...” (75-96.)

Az emberi cselekvés mechanikájának e megvilágítása tanúskodik Wells éles szeméről. A gazdasági körülmények uralkodnak a tettek felett. Szavakkal még a régi elveket valljuk, de tényeink már megfelelnek az új termelési rendnek. Ez nagy, értékes és kétségbevonhatatlan tanulság. A kételkedők nézzék meg a francia forradalom történetét, hol a kezdetlegesebb gazdasági viszonyok nyomása alatt ép az ellenkező folyamat ment végbe: Saint-Etienne, Roux, Robespierre ellensége volt a nagybirtoknak, annak megszorítását kívánta. És az emberi jogok között mégis ott szerepel a tulajdon szentségének kimondása. A forradalom vezetői pedig tetteikben tényleg védték is a tulajdont. Ők tehát érzelmeikben a kollektívizmushoz álltak közel, de cselekvéseikben kénytelenek voltak individualistáknak lenni. (Faguet: *Le Socialisme en 1907*. 40., 22. és köv. lap.)

Íme ilyen a fejlődés föltartóztatlan útja. Az élet szükségességei erősebbek az ideológiáknál. Szavaink még a régi elveket hirdetik, de tetteink már új alakulást készítenek elő. A gyűjtőgazdaság, baromtenyésztés, földművelés, kapitalizmus egymást váltotta fel és nyomukban más társadalmi elvek, tökéletesebb emberi egyesületek alakultak ki. A mai állapot sem egyéb fejlődési foknál, melyből új, nagyobb, célszerűbb társadalmi rendnek kell fakadnia. De vajjon tanúi leszünk-e ennek az átalakulásnak? Babilon, Ninive, Róma elpusztult és az emberiség évszázados barbárságba sülyedt vissza. Vajjon Amerika nem jár-e így? E kínos kételkedés tusája nyomja rá bélyegét az „utópista” könyvének minden lapjára és nyilatkozik meg annak befejező szavaiban:

„Amerikába jöttem, hogy a biztos fejlődést tanulmányozzam. Egy darabig megfedekeztem a kutatásról és őszintén hittem. E nép-

nek minden sikerül! De miután körülnéztem, bevallom, a kételkedés ismét erőt vett rajtam. Azt mondom: e nép mindent megtehetne. A világ legalkalmasabb, legtöbb reményre jogosító népe ez. De henccegő, gyorsharagú, nem elmélkedik, kíméletlen, fegyelmetlen. Végül megtörténhetik, hogy ők sem hoznak semmit létre . . .” (275.)

Wellst, a jóhiszemű, erős akarású, élesszemű író kétiségek emésztik. Vajjon hihetünk-e mi, akik csak mások tekintetével látunk és mások fülével hallunk? Elmaradt, pusztuló nemzet fiai lesik ismeretlen, messze földről az új ígét. Rajongó várakozásukra pedig azt felelik „meglesz, de esetleg csak ezredév multán”. Talán még meg sem száradt e lesújtó szavakon a ténta, mikor a világirodalom másik vezető embere megadta, kételkedést nem tűrő határozott hangon a feleletet. Upton Sinclair, kinek írása a *Jungle* tanúsága szerint tett, kijelenti, hogy az Egyesült Államokban 1912-ben a kollektív rend uralkodik majd. E merész szó bizonyításra szorul.

III.

Amerika jelenlegi állapota:

Az Egyesült Államok vagyona kb. 95 billió dollár; ebből:	
67 billió d. érték tulajdonosa	250.000 kapitalista
24 „ „ „	„ a 8,400.000 polgárból álló középosztály és
4 „ „ „	„ 20,000.000 munkásosztályhoz tartozó

egyén. (Sinclair: *The Industrial Republic*. 174. lap.)

A lakosság java vagyontalan és így nem jó számba. A cipész-, szabó-, kalaposmunkást elbocsátják, mivel túlsók a termelt árú. Ugyanez a munkás rongyos cipőben, szakadt ruhában és zsíros kalapban jár. Beszélhetünk ily körülmények között túltermelésről? Igen! A termelés növekedésével és a nagy tömegek proletarizálásával arányban csökken az országban a fogyasztóképesség. A termelés a kínaiak és filippinek „civilizálása” nélkül pang. (18.) E föltevést számok igazolják: 1843-ban a kivitel — billió 857 millió, bevétel 866 millió dollár volt, 1891-ben „ „ 1 „ 487 „ „ 823

A következő négy évben a kivitel másfél billióval felülmúlta a bevételt (45.) Mikép a külterjes gazdasággal együtt járó rabszolgagazdaságot csak új meg új területek elfoglalásával tarthatták fenn, úgy a mai kapitalista rend már csak az állandó gyarmatosításból él meg. E kisegítő eszköz nélkül a tőke magamagát emészt fel. (18.) „Európa nemzetei mint a dög után leső keselyű, úgy néznek a távoli kelet felé, mivel tudják, hogy csak úgy tengődhetik további évtizedig a jelen ipari és társadalmi rend, ha elég ügyesek és vevőknek megszereznek néhány százmillió kínait. . . De kérdem, miért nem részesül-

het éhenhaló nyomorult népünk azokban a termékekben, például élelmicikkekben, melyek külföldre mennek?” (77—86.) A felelet egyszerű: A kiszarolt népnek nincsen pénze. A külső piacért folyó versengés élesbülésével pedig a profit érdekében az árakat kell fölemelni. Már pedig a rossz viszonyok között leszállított munkabérek néha ismét javulnak, de a cikkek árai sohasem csökkennek, mivel a munkás igen, de a fogyasztó nincs szervezve. (108.) E föltevés igazolását látom a hivatalos statisztikában. Az utolsó években az óriási módon összpontosított vállalatokban a termelés olcsóbbá vált és ugyanakkor — 1897. és 1906. között — 258-féle, mindennapi szükségletet kielégítő fogyasztási cikk ára 36,5%-kal emelkedett. (*Le Courrier Européert*. 1907. No. 27.) A népesség elszegényedése tehát kétségtelen.

Ép ily bizonyos a tőke összpontosulása. Ma már mindent, még a prostitúciót is trösztök kezelik. (134.) Ezt is igazolják a kimutatások.

1900—1905. között a termelés 30%-kal, a vállalatoké 4,2%-kal emelkedett. Némely ágon (petróleum, cukor, alkohol, dohány, só, vas, hús) a termelés 16%-kal nőtt, a vállalatok száma pedig 13%-kal csökkent. (*Le Courrier Européen* 1907. No. 27.) Az elszegényedés folyamata egyfelől, a meggazdagodásé a másik oldalon pedig feltartóztatlan. Rooseveltt és a polgári hatalom a tőkével szemben tehetetlen. A hús, petróleum, konzervgyárak trösztje; az életbiztosítás körül vívott meddő küzdelem ezt igazolja. (193.)

E föltevést az utolsó hetek eseményei látszólag megcáfolják: a *Standard Oil Company*-t 39 millió dollár fizetésére ítélték. De mit jelent ez az óriási büntetés akkor, amikor a társaság 1903—1906. között, 81, 61, 57, 65 millió dollár tiszta jövedelmet mutatott ki és osztalékban rossz években kb. 39 millió dollárt fizetett ki. (*Neue Freie Presse* 1907. aug. 6.) Az egész büntetés tehát nem egyéb oly üzleti veszteségnél, melyet a jövőben alkalmasint a „kiadások” közé számítanak és megfizetésüket a fogyasztóra hárítják. A tröszt ezt megteheti, mivel egyedárúságot élvez. És vajjon a törvényhozó és bíró ez egyedárúság megszüntetése ellen tör-e? Korántsem! Egyszerűen a csalás okozta kár megtérítését kívánja. Az ítélet különben még nem jogerős és ha a per a legközelebbi elnökválasztásig elhúzható, úgy aligha lesz jogerős. Ha pedig mégis baleset érné Rockefeller urat, még akkor is csak a naiv lelkek bízhatnak abban, hogy — fizet: a trösztöt *Holding Society* alkotja száz millió dollár névértékű részvénnel, melyek sok, korlátolt felelősségű *Standard Oil Company* között oszlanak meg. Már most a vasutakkal törvénytelen szerződéseket az egy millió alaptőkével bíró *Indiana Standard* kötötte. Ezt ítélték el 39 millió kártérítésre. Fizetés esetén e társaság egyszerűen

csődöt kér maga ellen és az ügy egy millió dollárnyi apró veszteséggel el lesz intézve . . . Ismétlem különben, hogy még a 39 millió dollár büntetés sem szüntetné meg a tröszt egyeduralmát és nem felel meg a bűn nagyságának. Bizonyítok: A tröszt egyedárúságot élvez, tehát minden veszteséget a fogyasztóra háríthat. Az elkövetett gonosztetteket Miss Tarbell könyve (*Story of Standard Oil*) leplezte le, mely a legrettenetesebb bűnökkel vádolja meg a trösztöt. Az anyagi üzletkezelésre vonatkozó vádak és ezzel Tárbeli szavahihetőségét igazolta a vizsgálat. Ennek ellenére nem kutatják az egyéb gazságokat. De tegyük fel, hogy a *Story of Standard Oil* elejétől végig koholt és a tröszt nem bűnös például a közvetlen emberölésben. Ellenben a vizsgálat adatai is igazolják, hogy a társaság versenytársait meg nem engedett módon (vesztegetés, hamisítás etc.) tette tönkre. A vagyonbukás pedig szegénységen felül még egyebet is jelent: a petróleumiparral foglalkozó kis- és középkereskedők száza mentek tönkre. Jómódú családokba hirtelen köszöntött be az éhség és nyomában a nők prostitúálása, a gyermekek nagyobb halandósága, a férfiak büntetetei. És vajjon elég-e, ha e felhalmozott nagy gonosztettek büntetéséül (esetleg) elveszik a tröszt évi jövedelmének egy részét!

A tények bizonyossága szerint tehát a mai amerikai társadalom tehetetlen a vagyon összpontosulásával és a nép elszegényedésével szemben. Ezért a két párhuzamos folyamat következései szintén elkerülhetetlenek. Ilyen a többi között a női és gyermekmunka rohamos szaporodása: a dél pamutgyáraiban míg a férfi-munkások száma 79%-kal emelkedett, addig a nő-munkásoké 158 és a gyermekeké 270%-kal. (112.) Továbbá öngyilkosság, bűn, alkoholizmus, örülség, lakásnyomor stb. 1890-ben százezer lélekre 12, 1902-ben 17 öngyilkosság esett. Százezer ember között 1850-ben 61, 1890-ben 131 fogoly gonosztevő volt. 1880-ban 92.000, 1896-ban 144.000 örült volt. 1876-ban fejenként 8,61, 1902-ben 19,48 gallon (= 3912, ill. 43,07 liter) szeszes italt fogyasztottak. (107.) A lakásszükség szintén rémületes. És amíg New-York némely ablak nélküli odújában 10—15 mindkét nemű ember szorong, addig Brooklynban (egyik városrészben) lebontanak egy csomó ház, hogy helyet csináljanak gazdag emberek kimúlt kutyái számára készülő temetőnek. (127.) Hasonló, sőt nagyobb nyomor uralkodik Európában, „hol az ipari fejlődés lassúbb volt és vallási babona, meg katonai zsarnokság tartja a népet lenyűgözve”. (123.) Sinclair példákat London statisztikájából vesz. Hátha még ismerné a mi úgynevezett „cselédlakásainkat”, hol egy kuckóban néha három család él; ha sejtené a prostitúció, bűn, iszákosság mértékét? . . . No de elég az amerikai példa, mely a jelen állapot tarthatatlanságát igazolja. Haldokló

gyermek, meggyalázott nők és éhezõ férfiak egyre erõsbülõ jajszava zúdul a társadalom igazságtalan rendje ellen. De ha ez a leírás igaz, mikép magyarázható a jelen állapot fennállása? Talán mégis túloz szerzõ, mert eszes lények — és ennek nevezik az embert — mégsem tûrhetnek ily kiáltó igazságtalanságot, különösen, ha õk szenvednek alatta. Sinclair megfelel: Mindezt lehetővé teszi elõször is az ú. n. *System*, azaz a politikai korrupció óriási hálózata, melyet „egyaránt urálnak a falu és város, állam, nemzet, meg a politikai pártok; tulajdonába veszi a végrehajtó, törvényhozó és bírói hatalmat; az iskolát, egyetemet, szõszéket, sajtót, irodalmat, mûvészetet és közvéleményt. Minden túlzás nélkül megállapíthatjuk azt az egyszerű, kétségbevonhatatlan tényt, hogy mai napság már nincs az államban egyetlen hely sem, melybe az ember egy dollárt befektethetne és annak kamataiként akárcsak egy darab oly rézpénzt is élvezhetne, melyhez nem tapadna korrupció, melyet meg ne fertõztetne az erõszak, árulás, bûn és meg ne áztatna vérével és könnyeivel számtalan haldokló nõ és gyermek”. (166.) Ezt az állapotot persze csak az emberbutítás és lealjasítás bámulatos gépezete rögzítheti meg, melyet így ír le: „A polgári civilizáció nem egyéb a szervezett megtorlás rendszerénél. A testi világban a rendõrség, katonaság, véredek, puskagolyók és börtönök állanak rendelkezésére; az eszme világán a szõszék, iskola, egyetem, sajtó, egyház és irodalom segítségével uralkodik. . . így történik, hogy diákjainkat oly társadalmi gazdaságtanra oktatják, melybõl gondosan kiküszöbölik nemcsak a humanizmust, de a tudományt, történelmet és józan észet is . . . Országunk uralkodó vallása a világ legnagyobb forradalmárától és a szocializmus megalapítójától ered. Ez az ember érthetõ szóval jelentette ki, hogy a burzsoa nem juthat az égbe és ezzel a polgárságot és eszményét a mai napig utolérhetetlen hevességgel állította pellengérré. Egyháza pedig minden alakjában és minden civilizált országban a polgári hatalom oszlopa! . . . Hát az irodalom? A polgári osztály szemében a regényíró és költõ a szórakoztatás eszköze, mely kevéssel áll a prostituált felett és nagyjában egyenlõrangú az orfeum mûvészeivel. Az essayistát, történetírót és publicistát ép úgy, mint a lelkészt és kiadót csak mint a polgári represszió eszközét tûrik meg. Mindezeket részesítik a burzsoa élet javaiban . . . de csak egy nyilvánvaló föltétel alatt, t. i. ha õk is nyárspolgárok és nyárspolgári módon látják az életet.” (252—254.)

Íme ilyen, immár természetellenes eszközökkel tartják fenn néhány ember egyeduralkodását. A kapitalizmus eljátszotta szerepét; ma már ártalmas: bár a múltban megvolt a maga nagy világtörténelmi feladata. E tényt az elfogulatlan író nem palástolja, sõt kiemeli: „Az ipari verseny

munkásainknak ügyességét és fegyelmezett voltát növelte, vezetőink előrelátását és szervező képességét fokozta.” (67.) De adott viszonyaink között már csak egy dolog a döntő: a politikai demokrácia ipari arisztokráciává fejlődött, mely az előbbit megölte. A jövő alakulásában pedig a tőke uralmának kizárólagossága ássa meg magamagának sírját: vagy egy kézben összpontosul a nemzet egész vagyona és a soha nem látott zsarnokság visz forradalomba; vagy pedig az egyre növekedő nyomor még előbb kergeti bele az embereket a lázadásba. Megtörténhetik végre, hogy külföldi piac és gyarmat híján a tőke produktivitása megszűnik és így haszontalanná válik. Talán mind a három körülmény működik majd. Ezek az eshetőségek önkényt következnek Sinclair expozéjából, de szerző kevés ügyet vet ily találgatásokra, hanem győzelmes biztonsággal megjósolja, hogy az ezután következő elnökválasztás idejében: úgy 1908—1912. táján az Egyesült-Államok átmennek a kollektív termelési rendre, azaz elérkezik a forradalom, mely alatt az ország politikai és gazdasági hatalmának a jelenlegi kizsákmányolók kezéből az egész népre való teljes átmenését értem”. (188.) Sőt az átalakulás vezérét is megjelöli W. R. Hearst személyében, ki milliomos létére beállt — mint nálunk mondanák — lelketlen izgatónak.

E föltevések bizonyításra szorulnak. A Hearst személyére vonatkozó, különben nem fontos lélektani okfejtést mellőzöm, mivel megértése és értékelése az amerikai viszonyok igen pontos ismerését tételezi fel. Sokkal érdekesebb az a történelmi párhuzam, melyet a rabszolga-felszabadító és munkás-felszabadító mozgalom között von: Mikor a múlt század közepe táján néhány „gonosz ember” a feketék jogáról kezdett beszélni a bölcsek oly hangon írtak, mint ahogy ma beszél a *Buda-pesti Hírlap* a „hazátlan bitangokról”. Egyikük, teszem kijelentette: „nézetem szerint az új fanatizmus miként a jelenben, úgy a jövőben sem szerez prozelitákat a nép tiszteletreméltó osztályaiban”. (6.)

E bölcsesség ellenére is az abolicionisták 1840-ben 7000, 1844-ben 62.000, 1848-ban 290.000 szavazatot kaptak. Hasonlókép a szocialisták szavazatainak száma is gyorsan emelkedik: 1888-ban 2000, 1892-ben 21.000, 1896-ban 36.000, 1900-ban 131.000 és 1904-ben 442.000 volt. (7., 23.) A nyomor és hatása alatt az elégedetlenség óriási mértékben fokozódik. Számos jel mutatja a néger felszabadító háborút megelőző társadalmi feszültség hasonmását. Nagyobb munkapangás tehát véres eredménnyel jár. Már pedig a múlt tapasztalására alapított nézet szerint 1900—1909. tájára újabb gazdasági krízis várható. Árúkereslet híján 1 - 2 millió munkást bocsátanak majd el. Ezzel a fogyasztás újból megcsappan, mi a termelés újabb leszállítását, tehát ismét a munkanélküliek számának emelkedését jelenti. A mai, bérek és árak viszo-

nyából következik, hogy a munkás nem takaríthat meg pénzt; elbocsátása tehát egyenlő értelmű a rögtöni éhenhalással. Ennek mérlegetelésével gondoljunk arra, hogy össze-vissza majd „két-három, talán öt-tíz millió munkás veszi el kenyerét... Ezek kétségtelenül még eddig nem ismert erőszakossággal lépnek sztrájkba. Alkalmasint sokat közülök lelőnek és viszont az ő részükről nagy szerepet játszik majd a gyűjtogatás és dinamit. Több, mint valószínű, hogy Rockefeller, Baer urakat (vagy egyéb, különösen gyűlöletes embereket) meggyilkolják . . .” (206.) Azután megindul az éhező munkásoknak még eddig nem látott nagy tömege Washington felé, hol egyszerűen a hatalom birtokába helyezik magukat és a termelés ügyis összpontosított eszközeit a köz tulajdonába adják. Ezzel megszűnt a kapitalista rend.

Nem merek a jóslásról véleményt mondani. Csak két dolgot jegyzek meg. Ösztönszerű ellenszenvvel viseltetem minden jövőmondással szemben, de Sinclair könyve ennek ellenére nagy hatást gyakorolt reám. A rabszolga-felszabadító mozgalom forróját *Tomás bátya kunyhója* c. könyv jelezte. Évezredekig sanyargatták a rabszolgákat, kínos sóhajtásuk és véres lázadásaiak betöltötték a földet — eredmény nélkül. És íme, egyszerre Harriet Beecher-Stowe könyve, tehát „gyenge nőtől” eredő írott szó megmozgatta az egész emberiség lelkiismeretét. Miért? mert a gazdasági körülmények megérttek a változásra. Ép így a francia nagy forradalom szelét az enciklopédia hozta meg. És hasonlóképp Sinclair tavaly megjelent műve, a *Jungle* oly tényleges eredményekkel járt, hogy a felületes szemlélőben az írott szó babonás félelmét váltja ki. Ezért mondom: hátha megérjük a nagy változást? . . .

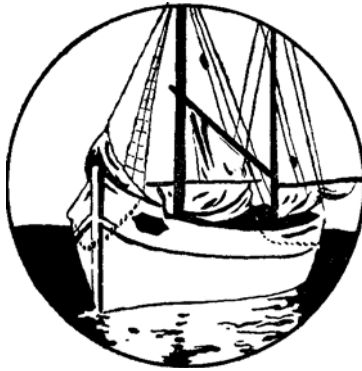
A meglévő rend álprófétáinak baljóslatú siránkozása mumusokat szegez ily remények mellé: „Ha eljő az, mire vágyódtok, úgy általános tunyasággal és anyagi meg szellemi szegénységgel jár majd a kollektívizmus.” Nem! feleli Sinclair. A francia rémuralom napjaiban, mikor a nemesség fejei bárd alatt estek el, a nép dolgozni kezdett, gazdagodott és az imént még tönk szélén lévő nemzet 20 évig bírta a háborút egész Európa ellen. (41.) A mai bérszolgaságból való felszabadulás szintén óriási módon növeli majd a munkakedvet és kitartást. Erre különben szükség sincs, mivel észszerű termelés a mainál sokkal többet hozna. Sinclair egy egész sereg példát hoz fel: Poncé kertész Paris mellett 2,7 acre (= 10.935 m²) földön 250.000 font (= 113.400 kgr.) növényi élelmicikket termel (91.), Minesotában 30 tonna (= 30.000 kgr.) burgonyát ad egy acre (= 4050 m²) föld. Jowaban 350 bushel (= 12.719 lit.) búzát, Floridában 600 bushel hagymát (= 21.804 lit.) hoz egy acre. A legjobban művelt földön

egy ember 12,5 órai munkával egész évre szükséges növénybeli táplálékát megkereshetné. Páris 3 és fél millió lakosságát szükség esetén eltarthatja az a földterület, melyen lakik (92.); Pennsylvániában az imént nyírt birkák gyapjából 6 óra 4 perc alatt szövetet gyártottak. Ugyanott próbaként a megölt bivaly bőréből 24 órán belül cipő készült. (94.) Hertzka professzor, *the Austrian economist, Laws of Social Evolution* c. művében kiszámította, hogy országa 5 millió munkabíró férfiai napi 2 óra 12 percnyi munkával mindazt termelhetné, mi a 22 milliónyi lakosság dús ellátására szükséges. (96.) (A külföldi írók nagy elismeréssel idézik a „professzor”-nak címzett Hertzka értékes munkáit. El sem gondolhatják, hogy ily kiváló ember elől az egyetemi tanszéket elzárják!)

Ha e föltevések megfelelnek, már pedig Hertzka, Sinclair, Kropotkin tudományos tekintélye áll mellettük, úgy az ipari köztársaság gazdasági jólléte biztosítottnak tekinthető. Ebből azután erkölcsi meg tudományos tökéletesedés következik. Bűn, prostitúció, részegség, háború, melynek egyedüli oka a gyarmatosítás, és a korrupció nemzeti intézménye, megszűnik, vagy legalább is lényegesen enyhül. (232—237.) Tehát oly eredmények várhatók, melyek pl. a mi országunk szempontjából is módfelett kívánatosak. Gazdasági meg erkölcsi haladás pedig a tanulás és a becsületes tanítás esélyeit emeli. Így alakul majd ki a tökéletesebb gazdasági rendet megvalósító ipari köztársaság, mely a termelési eszközök kollektívizmusán épül fel. Sinclair ennél többet nem vár a legközelebbi jövőtől. Gyökeres, teljes újjáalakulás helyett csak változásban hisz. A társadalom ősi mozgató erői és az ember jellegzetes sajátosságai megmaradnak; épen csak a termelés alakja módosul. Szerző az utolsó évtizedek uralkodó irányával szemben kifejezetten a darwinizmus hívének vallja magát. Szerinte a szocializmus célja nem a létért folytatott harc és természetes kiválasztás megszüntetése, hanem egyedül a kiválasztás módján akar változtatni. (60.) A szocializmus egyedül gazdasági újjászervezésre irányul. (241.) E két alapvető és nézetem szerint valószínűleg helyes tétel szakítja el Sinclairt a múlttól és teszi őt a jövő emberévé. A mű egyéb kiválóságai jórészt innen erednek. A hatást természetesen csak fokozza a nagy tudás, éleslátás és a gyakorlati szellem. Például tudomásom szerint még senki sem állította be oly élesen a nagy tömegek elszegényedésének és a külső piac keresésének ebből eredő feltartóztatatlan folyamatát; senki sem vonta le a meggyőzés nagyobb erejével e folyamat kikerülhetetlen következéseit. A várható hatások sebességének mérésénél pedig a múlt nagy átalakulásainak történetében módfelett járatos író oly kísérlettel próbálkozott meg, melyet előtte csak nagyon

kevesen kockáztattak meg. Becsülöm Mark Twainnek az élet aprólékos tényei megrögzítésére képes tekintetét; bámulom Wells szemét, mely a legtávolabbi okok szövevényes nyitját kutatja és az óriási perspektívától elkábulva réveteggé válik; de azért leghasznosabbnak mégis Sinclair biztos pillantását vélem, mely nyugodtan méri a kicsiny, de határozottságukban feltartóztathatatlan lépések távolságát. Az első a múlt idők nyárspolgári írásmódjának művésze; a második korunk tudományának tapogatózó bizonytalanságát tükrözi vissza; a harmadik a jövő társadalmi harcosának típusa és a feltörekvő osztályok képviselője. A nyomor tompítja a kételkedést, számúzi a félelmet és cselekvésre késztet. Vajjon csakugyan Amerika ringatja-e a megváltó tett (és nem eszme!) bölcsőjét? . . . E kérdésre akartuk Wells, Sinclair és mások ajkáról ellesni a választ. Mert csak az előrehaladottabb nemzetek tökéletesebb tudományának világánál leshetjük a választ a szociológia három nagy problémájára. Lázás érdeklődéssel nézzük Amerikát: a negatív fajelmélet termőföldjét; Ausztráliát: a gyakorlati szocializmus állítólagos hazáját; Japánt: a sárga faj kultúrájának nagy ismeretlenjét. Sötét, szerencsétlen országunkban átéljük a tisztátlan légkörben, tökéletlen eszközökkel hutató csillagász összes meddő fájdalmát. A szenvedéstől üzött emberiség pedig eközben feltartóztathatlan gyorsasággal méri azt az utat, melyet a mindenségen uralkodó okozatiság törvénye szab ki eléje.

Harkányi Ede.

Szemlék és jegyzetek.

Az egyetemi könyvtárról.*)

A budapesti kir. magy. tudományegyetemi könyvtár olvasótermének címjegyzéke. 1906. (XI. 350.) 8°.

I.

Az olvasók veszik legtöbb hasznát, de bizonyára a könyvtárosok tudnak leginkább méltányolni jó könyvtárkatalógust. Hisz a laikus közönség rendszerint elképzelni sem tudja, hogy mi a dolga egy könyvtárosnak. A könyvkereskedő beküldi a könyveket: el kell azokat rakni, ha kéri, kiadni. Ez minden. Tulajdonképen értelmesebb szolgál is elvégezhetné az egészet.

Valamikor ez így is lehetett (vagy lehetett volna, mert a könyvtáros foglalkozása majd mindig tudósok személyéhez volt kötve); az is bizonyos, hogy a könyvtárakban igen sok a pusztán mechanikus munka. Mégis azt látjuk, hogy a könyvtárak vezető állásait mind magasabb tudományos képesítéshez fűzik, magasabbhoz, mert nem „polihisztorokat” keresnek többé, akik mindenhez konyítanak, hanem szakembereket, akik alaposan ismernek egy-egy tudományágat, illetve az irodalomnak egy-egy fajtát.

*) Minden olyan irányú vád megelőzése céljából, hogy ez a közlemény talán a pécsi kongresszus utóhangja, utólagos kis „hecc” a hivatalos tudomány ellen, stb., kijelenti az I. bírálat szerzője, hogy még június havában, tehát olyan időben, amikor a pécsi eseményeket senki sem sejtette, följánlotta dolgozatát a bizonyára *gutgesinnt Budapesti Szemlé*-nek, és pedig levélben, de választ sem kapott; ugyancsak kijelenti a II. bírálat szerzője, hogy ő ugyanakkor puhatalódzott szintén már kész dolgozata közzlése iránt előkelő orvosi lapnál és ott hasonló fogadtatásra talált; mindkettőt az a célzat vezette, hogy ezen *quasi* hivatalos tudományos közlönyök útján talán hozzájárulhat azon veszedelem elhárításához, amellyel a könyvtárosok képesítéséről — értesülésük szerint az egyetemi könyvtárban — készülő törvényjavaslat a magyar tudományos könyvtárak ügyét és ezzel közvetve a magyar tudományt fenyegeti.

Az irodalmi termelés oly óriási arányokat öltött az utolsó évtizedekben, hogy alig van a világon könyvtár — még ha van is benne hely bőven és kellő személyzet a gyarapodás pusztán mechanikus földolgozásához — amely anyagi eszközeiben lépést tarthatna vele. Csak magában Németországban 25—30.000 könyv és füzet jelenik meg évenként (a több ezernyi hivatalos nyomtatványt nem is számítva), Franciaországban, Angliában és Olaszországban körülbelül ugyanannyi, az Egyesült Államokban, Ausztriában, Belgiumban stb. is tízezernyi vagyis csupán a négy nagy világnyelven évenként megjelenő könyvek száma közel 100.000. Mennyi pénz, mily személyzet és mennyi hely kellene, hogy könyvtár mindezeket gyűjtse! Míg régebben abban kerestek dicsőséget, és egy-egy ország irodalmára vonatkozólag egy-egy ú. n. nemzeti könyvtár ma is arra törekszik, hogy sok, ha lehet minden könyvet megszerezzen: ma általán a szigorú válogatás az elv, melyet még a mindinkább szaporodó speciális szakkönyvtárakra is rákényszerít a tudományos irodalomnak is módfeletti megnövekedése.

Ilyen körülmények között a könyvtáraknak olyan emberek kellene, akik ki tudják válogatni a könyvtáradatból azt, ami egy-egy tudományágban tényleg megőrzésre méltó, ami problémákat vet föl vagy sajátosan megold, ami helyesen, tisztán, világosan exponál tanokat, szóval ami haladást jelent vagy eredményt megrögzít a tudományok fejlődésében. Alig kétséges, hogy ezek csak specialisták lehetnek, biológusok a biológiai, botanikusok a botanikai, közjogászok a közjogi, orvosok az orvostudományi, higiénikusok a közegészségügyi, filológusok a nyelvészeti szakok vagy könyvtárak számára. Mert képtelen megítélni még ezen speciális szakmák egy-egy irodalmi termékének tudományos értékét is az, aki magát a szaktudományt *a fond* nem ismeri.

Azután a katalógusok, a szakkatalógusok! Könnyű volt régen a könyvtárosnak, de könnyű a kutatónak is! Volt két, volt három, volt öt folyóirat, amelyet pl. a közigazdának figyelemmel kellett kísérnie, hogy tudományával lépést tartson (és az ötben még közjogot, politikát és egyebet is kapott); volt száz-kétszáz könyv, amelyről évenként tudomást kellett szereznie. Ma!? Csak a társadalomtudományok terén 6—8000 könyv és füzet jelenik meg minden éven. Egy sereg bibliográfia regisztrálja őket periodikusan. Havonként, évenként, többévenként. Aki részletkérdéssel foglalkozik — és mindenki csak részletkérdéssel foglalkozik — csak bibliográfiáknak egész könyvtárán kell hogy keresztülvergődjék, amíg kérdése újabb és régibb irodalmát összeszedi. Mily kitűnő szolgálatot tehetnek a tudományok szisztematikájával együtt haladó, bőven tagolt, a legtávolabbi vonatkozásokat is föltüntető, a régi és új irodalmat együtt tartalmazó könyvtári szakkatalógusok. Nyilvánvaló, hogy ilyeneket is csak általánosan művelt és biztos judíciummal bíró, de amellet speciális szakban teljesen otthonos könyvtárosok szerkeszthetnek.

Az irodalom és a használat óriási megnövekedése más speciálizáláshoz is vezetett a könyvtárak szervezetében. Általános berendezéssé vált, hogy a már válogatott könyvanyagból a leggyakrabban keresett munkákat, az ú. n. *standard-work*-öket és az alapvető segéd-

könyveket (általános és szak-enciklopédiákat, bibliográfiákat, szótárakat stb.) rendszerint az olvasóteremben külön gyűjteménnyé csoportosítják, hogy annál könnyebben és gyorsabban legyenek hozzáférhetőek. Ez az ú. n. *reference library*, a kézikönyvtár. Nyilvánvaló, hogy ennél fokozottabb mértékben érvényesek azok a követelmények, amelyek a szakszerű kiválogatás és katalogizálás tekintetében a törzskönyvtár irányában fönállanak: hiszen különben haszontalan az egész különválasztás.

Mindezeknek az ideális követelményeknek ma — lehet mondani — csupán amerikai könyvtárak felelnek meg. Ott vannak gyönyörű, a könyvtártechnika minden vívmányával felszerelt könyvtár-épületek, ott van pénz, ott van annyi ember a könyvtárakban, amennyi csak kell. A *Bibliothèque Nationale*-ban egy óráig kell várnia az olvasónak a raktárakból kért könyvre, a *British Museum*-ban egy félóráig, a bostoni *Public Library*-ban két percig. Ezen az egy adaton megmérheti mindenki az európai és amerikai könyvtárak közti különbségeket.

Hát minálunk? Szegény ország vagyunk, szegények a könyvtáraink is. Nincs egész Magyarországon egyetlen technikailag tökéletesen berendezett közkönyvtár. (Talán a kolozsvári egyetemé lesz olyan.) Nincs egyetlen, amelynek dotációja csak távolról is megengedné, hogy a tudományok haladásáról teljes képet nyújtson. Nincs egyetlen, amelynek kellőszámu és kellően megválogatott személyzete volna. Mit várhatunk tőlük?

A külföldi könyvtárak szolgáltatásaival egyenértékű szolgáltatást bizonyára nem. De bizonyára elvárhatjuk a törekvést azok irányában.

Hát ezzel hogy állunk?

Melyik volt joghallgató ne emlékezne azokra a keservekre, amelyeket például a budapesti egyetemi könyvtárban kellett elszemvednie? Ha már megváltotta látogatójegyét, ha hely is akadt az olvasóteremben, amit kivált télen ugyancsak sokszor kellett az előcsarnokban kivárnia, ha megvolt a ruhatári jegye és ha sikerült a nagy pléhjeggyel fölzörgetni az öreg Jankovichot olvasmányából — az én első egyetemi éveimben ez a mogorva, vén ember osztogatta a könyvkérő lapokat (meg kell vallanom, én féltem tőle egy kicsit, mert nagyon mérgesen nézett mindenkire, aki az olvasmányában zavarta, ő pedig folyton olvasott; sokszor inkább vártam, míg egy bátrabb kollega jött és szólt: akkor aztán arra esett a mérges pillantás) — szóval, ha volt már látogatójegy, volt hely, volt ruhatári jegye és végül könyvkérő lapja, akkor végre remélhette, hogy könyve is lesz majd, amit olvasson. Bizony csak remélhette; mert az olvasóteremben mindjárt csak azt kaphatta, ami a kézikönyvtár katalógusában szerepelt. Ebben a katalógusban azonban, amely hozzá nem is szak szerint, hanem egyszerű betűrendben közölte a címeket, mindenféle könyv volt, csak olyan nem, amire a kezdő egyetemi hallgatónak szüksége lehetett, vagy ami érdekelhette és így a tudományok szeretetébe bevezethette volna. Minden más könyvet fél nappal előbb kellett kérni. Vagyis annak a diáknak, aki talán félóra járásnyira lakott a könyvtártól, akinek élete az egyetemi előadásokról a kondíciók utáni hajsza

és a barátságatlan, piszkos hónapos szobák, kávé- és tejszarnokok és kifőzdék közötti hányattatás volt, először be kellett mennie a könyvtárba, hogy a könyvcímet a katalógusokból kikeresse és kérő lapját beadja, és másodszer rendszerint azért, hogy vagy azt hallja, hogy a könyv egyáltalán nincs meg, vagy hogy ki van kölcsönözve. A normális válasz ez az utóbbi volt. Ilyformán a szegény, senkitől nem protezsált hallgató, majdnem tisztán annyi hasznát látta az egyetemi könyvtárnak — amelynek főntartásához pedig minden félévi beiratkozásnál ő is hozzájárult — hogy az olvasóteremben lévő tankönyveket használhatta. De olyan könnyen ez sem ment. Mert ha ezekből a tankönyvekből lett volna is annyi példány, amennyi kellett, azt a szolgáluraktól sem lehetett kívánni, hogy barátságosabbak legyenek, mint a könyvtártiszt úr volt. Miért legyenek ők előzékenyebbek és szívesebbek? A fizetésük még kisebb és a dolguk még több, mint annak. Azért hát a tankönyvkérésre is ez volt a normális mogorva válasz: nincs a helyén, vagy pedig: kézben van. De aki ismerte már a dörgést és akinek elseje után is volt még kis aprópénze, az mégis segíthetett a bajon. Egy-két diszkrétan elhelyezett hatos oly csodálatos eredménnyel járt, hogy a könyv egyszerre megjelent a helyén, sőt ezen diszkrét befektetésnek nagyobb arányú gyakorlása még azt is biztosította, hogy a következő napokon is, az előre bejelentett órára a szükséges könyv biztosan „a helyén” legyen.

Ilyenformák voltak a viszonyok abban az időben, amikor — azt hiszem — kevés látogatója volt az egyetemi könyvtárnak, aki a budapesti könyvtárviszonyokról „nyílt levelet” nem írt, vagy nem akart volna írni. És minálunk panaszkodnak azután, hogy az emberek nem olvasnak komoly dolgokat, hogy csak a kölcsönkönyvtárak selejtes regényeit falják és í. t. Hát ugyan ki olvasson tudományos könyvet, ha leglelkesebb és legfogékonyabb korszakában így táplálják tudomány-szomját!? Szolgáltatásuk csak ki fele annyi szolgáltatással és jóindulattal, mint a kölcsönkönyvtárak, támogatnák a könyvtárban irodalmi tanáccsal és felvilágosítással, bizony mindjárt kevesebb volna a panasz.

Meg vagyok győződve, hogy azóta javultak a viszonyok az egyetemi könyvtárban is. Maga az a tény, hogy a kézikönyvtárt újra rendezték és a régi betűrendes helyett szakkatalógust készítettek róla, bizonyítja, hogy belátták az állapotok tarthatatlanságát. Annál inkább sajnáljuk, hogy a reform nem volt oly mélyreható és eredményes, mint lehetett volna.

Jól tudjuk, hogy tudományos kézikönyvtár összeállítása sokkal nehezebb minálunk, mint tegyük Németországban. Alig van speciális kérdés, amelyről német nyelven nem olvashatna a diák alapvető monográfiát vagy világos kézikönyvet. Rendelkezésére állanak ugyancsak német nyelven a legjobb szakszótárak, speciális enciklopédiák. Az egyes tudományok, régi és legrégebbi korifeusainak munkái szintén le vannak fordítva németre. Mindenesetre könnyebb egy nyelvű irodalomból az alapvető, a legjobb, a legfontosabb könyveket kiválogatni.

De miből válogasson a magyar könyvtáros a magyar diák számára, aki többnyire csak magyar nyelven ért? Mert tanult ugyan őt vagy hat évig németet vagy franciát, vagy mind a kettőt; és a tan-

terv és az utasítás is igen szép és jó. De mit ér mindez, amikor sokszor maga a tanár sem tud sem németül, sem franciául és ennek folytán a grammatikai szabályok tengerébe és a Cid meg az Athala unalmába fojtja tanítványainak minden nyelvkészségét, vagy azok „hazafias”, a gaz némettől irtózó hangulatával menti a maga tudatlansága és sovinizmusa okozta eredménytelenséget? Hacsak nem nemzetiségi vidékről származik, vagy a szülők jómódja nem tudott megküzdeni az iskola idegenellenes munkájával, bizony nem tudhat minálunk a „maturus” sem németet, sem franciát. Mit csináljon a szegény könyvtáros? Miből válogasson? Hány magyar kézikönyv áll tudományos színvonalon? Hány modern problémának akad magyar nyelvű monografikus földolgozása? Bizony sokszor másod- és harmadrendű kézikönyveket, félig elavult monográfiákat, tíz-tizenöt éves enciklopédiákat kell a kézikönyvtárba beállítania.

E mellett persze nem lehet mellőznie a nagy német irodalmat, mert hiszen aránylag mégis a németet értik meg a legtöbben. Az angolt és a franciát sem, mert bizony igen sok alapvető munka nincs magyarra lefordítva. Szóval a magyar könyvtárosnak már eleve nagyobb irodalomban kell tájékozódnia, mint a németnek vagy az angolnak.

De ha már nyelvre is nagyobb terjedelmű irodalmat kell ismernie, mennyivel inkább kívánatos, hogy szakember legyen valamely tudományban, általános katalógus pedig csak több szakember kollektív munkájából jöhet létre.

Az egyetemi könyvtár kézikönyvtárát Dedek Crescens Lajos és Dézsi Lajos urak rendezték újra. Két ember! Hozzá mindkettő — úgy tudom — filológus! Lehet-e csodálni, ha munkájuk egyáltalán nem mondható sikerültnek?

Nem szólok a katalógus szakrendszeréről, amely nem ismeri például a társadalomtudományt, amely a művészetet az irodalomtörténettel, földrajzzal (!) és történettel (!) házassítja össze, amelyben a misztériumok, jóvendölések, mágia a fizikával, asztronómiával és kémiával egy szakot alkotnak, az ipar, kereskedelem és közlekedés az államtudományok közt szerepelnek, ellenben a mezőgazdaság, bányászat, borászat, vadászat a matematika és természettudományok közt, mint a technológia alszakai, stb. stb. Mindez az egész könyvtár osztályozásának hibája s bármennyire tudománytalan és bármilyen nehézség a gyors és biztos tájékozódás számára, olyan nagy könyvtárban, mint amilyen az egyetemi, csak nagy munka és áldozatok árán lehet megváltoztatni. Nem szólok arról sem, hogy aki laikusnak tartom magam mindenben, ami az ú. n. jog- és államtudományokon kívül esik, mégis egész sereg hibát találtam futó átnézésre a nekem idegen szakokban is.*) Csupán egy szakot, az államtudományokat veszem elemzés alá, hogy bizonyítsam állításomat. Sajnos, ez az egy is teljesen meggyőző.

Az államtudomány-szak a katalógusban négy alszakra oszlik. Ezek: a) Politika és politikai röpiratok; b) nemzetgazdaságtan, pénz-

*) Ezek közt a legmulatságosabb, hogy bár tizenegy oldalt foglal el a teológiai irodalom és bár egész sereg-idegen nyelvű biblia és biblia-szótár szerepel ott: a biblia magyar fordításai nem kaptak benne helyet, hanem be kell érnök a Vegyesek közé soroztatással.

ügy, politikai számtan; c) statisztika; d) ipar, kereskedelem, közlekedés. Ezekben a keretekben — és összesen tizenhárom oldalon — kell elhelyezkednie az államelmélet és a politika, a közgazdaságtan és a közgazdasági politika, a munkáskérdés és munkásvédelem, a szociológia, a statisztika és a demológia óriási irodalmának. Bizony szűk, valóságos spanyol csizma ez.

Mindenekelőtt az tűnik föl, hogy hiányzik egy általános csoport, amely — ha már nincs az államtudományok valamennyiét összefoglaló diszciplínának: a szociológiának helye — legalább az általános bibliográfiákat, enciklopédiákat és folyóiratokat tartalmazza. Az ember nem akar szemének hinni, hogy ne legyen meg az olvasóteremben a *Közgazdasági Lexikon* és a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, hogy hiányozzanak Mühlbrecht, Stammhammer bibliográfiái, hogy az egyetemi hallgató ne kaphassa rögtön kézhez az egyetlen magyar nyelvű szociológiai folyóiratot, a *Huszádik Század*-ot, vagy az egyetlen nagyobbszabású közgazdasági revüt, a *Közgazdasági Szemlé*-t! Nem akartuk hinni és kerestünk tovább. S csakugyan meg is találtuk harminc lappal feljebb — a jogtudományban!! Ott találtuk a *Handwörterbuch* 1890—94-ben megjelent első kiadását, azt is a *Supplement*-ek nélkül. Mintha nem jelent volna meg ennek az alapvető, nélkülözhetlen munkának lényegesen átdolgozott és bővített második kiadása. Kárpótol helyette az öreg Bluntschli két *Staatswörterbuch*-ja, két teljesen elavult könyv a múlt század közepéről és Mohl *Encyclopädie*-ja 1859-ből! Ott van — ugyancsak első kiadásában — a *Görres-Gesellschaft Staatslexikon*-ja, de már a Say-féle francia, a Palgrave-féle angol enciklopédiákról megfélekedeztek. Az államtudományok bibliográfiáját egyedül Mühlbrecht képviseli (ha csak az öreg Mohl nem vesszük számításba, 1855—58-ból!). Hiányzik tehát Stammhammer! Hiányzik a *Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften*! Hiányzik az *Année sociologique*! Hiányzik a *Kritische Blätter*, amely már 1905-ben megindult, tehát ott lehetne! És hiányzik természetesen a *Kritische Blätter* bibliográfiájának magyar kiadása, amely a *Közgazdasági Szemle* mellékleteként jelenik meg. Szóval az egész bibliográfiát a *Handwörterbuch*-nak a 90-es évek elejéig és a *Közgazdasági Lexikon*-nak a 90-es évek végéig terjedő összeállításain kívül egy könyvkereskedőnek tudományos szempontból nagyon sok kifogás alá eső és szintén csak 1901-ig kiterjeszkedő munkája képviseli. Azaz — mit is mondunk! Hisz ott van Márki József *Címmutatója a m. kir. egyetem jogi és államtani műveihöz 1865—69-ből*! Ez csak elég!

Hát a folyóiratok! A magyar egyetem magyar hallgatói számára nincs ott egyetlen magyar folyóirat sem! Hogy nem tették az olvasóba a *Huszádik Század*-ot — azt még értjük. De kinek vétett a *Közgazdasági Szemle*? S ha már az sem jó, legalább a *Magyar Gazdák Szemléje* volna ott. Vagy végső esetben az *Athenaeum*-ra történnék utalás, a M. T. Akadémia orgánumára! Mindezekről a katalógus szerkesztői — úgy látszik — mit sem tudnak.

Ehelyett van négy — mondd négy — idegen nyelvű államtudományi folyóirat. A két német ellen nem teszünk kifogást, bár a tiszteletreméltó, de öreges tübingai *Zeitschrift* bizonyára kevesebb figyel-

met kell hogy igényeljen, mint pl. Sombart *Archiv*-ja, vagy Schmoller *Jahrbuch*-ja, vagy akár a Wolf-féle *Zeitschrift*. De már hogy a nagy francia társadalom- és államtudományi revü-irodalmat a *Questions diplomatiques et coloniales* képviseli, a nagy angolt és egyúttal a statisztikait a *Journal of the Royal Statistical Society*, az igazán — rossz tréfa!

Nem akarjuk olvasóink figyelmét a végletekig igénybe venni. Ha ennyit kellett mondanunk egyetlen alcsoportról — amely, mint általános, a legkevesebb szakismeretet tételezi föl és hozzá nincs is benn a kritizált szakban! — mennyi vajjon a kivetni való a speciális szakokban? Szóljunk arról, hogy a magyar politikai irodalomból hiányzik Grünwald Béla, Beksics, hogy a nagy társadalom- és államtudományi gyűjteményekből éppen a legkisebb van meg és a legkevesébbé tartalmaz, a *Bibliothek f. Socialwissenschaft*, de nincs meg a *Hand-u. Lehrbuch d. Staatswissenschaften*, nincsenek ott a Schmoller-féle *Forschungen* vagy a *Bibliothèque de philosophie contemporaine* és a *Bibliothèque sociologique internationale* válogatott kötetei. Mit szóljunk ahhoz, hogy ott találjuk az **összesen 60 műből álló** politikai kézikönyvtárból a vizenyős Bluntschlit, a vén Mohlt és Zachariä-t, ismeretlen nagyságokat, mint Mannequint (*Travail et liberté*, 1863.), avult vagy értéktelen monográfiákat, mint Friedberg *Der Staat und die Bischofswahlen in Deutschland* 1874-ből vagy Oldenberg, *Der russische Nihilismus* 1888, stb., ellenben az óriási szövetkezeti irodalmat pl. két brosúra képviseli a 60-as évekből, az általános választójogról a diák megtalálja Ribot *Du suffrage universel*-jét 1874-ből, de nem Meyert és sok mást, a szocializmus történetéről Lichtenbergert (*Le Socialisme au XVIIIe siècle*), de sem Georg Adlert, sem a Kautsky-Bernstein-Mehring-félét, hogy mint egyetlen szocialista, Lassalle szerepel oda nem tartozó munkájával (*System der erworbenen Rechte*), ellenben Marxnak és Engelsnek még magyar fordításai sincsenek ott? S ha Millnek érkezése *A szabadságról* megvan nemcsak magyarul, hanem angolul is, miért szerepel akkor Proudhon összegyűjtött műveinek csak első kötetével (és miért éppen első kötetével), Spencer csak a *Study of sociology*-val, és miért nincs tanulmány Bismarckról vagy Moltkeről, Gladstoneról, Peelről, Disraeliről, Gambettáról, Thiersről vagy Cavourról, ha Lamartineról — és csak Lamartineról — van? Miért kell Beöthy Leó kitűnő szociológiai munkáját, *A társadalmi fejlődés kezdetei*-t, vagy Mayr *A társadalmi élet törvényszerűsége*-t a Cb) Nemzetgazdaságtan, pénzügy és politikai számtan című csoportból kikeresni, ellenben Gierke *Genossenschaftsrecht*-jét vagy Buchenberger *Agrárpolitikait* a Ca) Politikából? Miért nem tudják, hogy az *Annales de droit commercial et industriel* nem közgazdasági folyóirat, hanem kereskedelmi jogi, és a *Bulletin de statistique et de legislation comparée* nem statisztikai, hanem pénzügyi? És nem volna helyesebb a hat — mondhat — statisztikai munka közt az 1869-ből való *Statisztikai előadások* helyett Magyarország statisztikájának legeslegfontosabb, teljességgel nélkülözhetlen forrásmunkáit, a *Magyar statisztikai közlemények*-et és a *Magyar statisztikai évkönyv*-et az olvasóteremben elhelyezni?

De ha az ember látja, hogy a nemzetgazdaságtannak és a pénzügynek szentelt nyolc oldalból majdnem négyet, tehát a felét, az Akadémia 1—3—5 íves *Értekezései* foglalják el, értekezések, amelyek közt találjuk a Szinováczy Györgyét (van-e, ki e nevet nem ismeri?) *Az uzsoráról* 1867-ből, Tóth Lőrincét *Zádor Györgyről* (van-e? stb.) 1869-ből, Csatskó Imrét *A büntetés-rendszerről* 1870-ből, majd Paulerét *Csatskóról* és így tovább *in infinitum*, akkor megszűnik tovább keresgélni hibákat és hiányokat. Nyolc oldal közgazdaságtan, annak is a fele részben elavult, részben nem oda tartozó akadémiai értekezés . . . hát lehet itt még komolyan beszélni!? És lehet-e kövel megdobni azt a budapesti egyetemi hallgatót, aki inkább a kávéházba megy vagy az orfeumba! Hát Szinováczy Györgytől és Csatskó Imrétől tanuljon közgazdaságtant!?

Bezzeg más dolga van a magyar nemzetiségű egyetemi hallgatónak a brit birodalom fővárosában, Londonban! Ha csak annyi nyelvismerettel rendelkezik is, mint idehaza, még akkor is hamarabb tájékozódhat magyar nyelven tudományos vagy aktuális kérdésekről Londonban, mint idehaza. Csak el kell mennie a *British Museum* könyvtárába. Ott találja a könyvtár gyarapodásának pompás tárgyjegyzékeit 1881-től 1905-ig. Ezen kitűnő katalógusok nyomán indulva, amelyek úgyszólván az egész világ utolsó huszonötévi tudományos termelését dolgozzák föl, legfeljebb egy félóra alatt megkaphat bármely kívánt könyvet a raktárakból. Magyar könyvet is, olyat amilyenre Budapesten talán fél napig is kell várnia, ha ugyan egyáltalán tudomást tud szerezni létezéséről.

Összehasonlítottuk az egyetemi olvasóterem katalógusát a *British Museum* könyvtárának utolsó tárgyjegyzékével, amely 1901—1905-re, tehát épen arra az időre vonatkozik, amelynek irodalmi termelését az egyetemi könyvtár kézikönyvtárának berendezésénél elsősorban kellett volna figyelemmel kísérni.*) Az eredményt csak néhány példán is elég lesz bemutatnunk.

A magyar agrár- és mezőgazdasági munkáskérdés csak elég fontos és aktuális arra, hogy az egyetemi hallgató vagy egyéb érdeklődő már az olvasóteremben találjon egy-két idevágó munkát. Nincs egy sem. A *British Museum*-ban ellenben első keresésre két angol munkán kívül ott találja a következőket: Németh, *Az agrár kérdések és mozgalmak*, Bpest, 1902.; Kún, *Sozialhistorische Beiträge zur Landarbeiterfrage in Ungarn*, Jena, 1903.; Majláth, *Studien über die Landarbeiterfrage in Ungarn*, Wien, 1905.; Bernáth, *Agrárpolitika*, Bpest, 1903; Bunzel, *Studien zur Sozial- und Wirtschaftspolitik Ungarns*, Leipzig, 1902., stb. stb.

Vagy az önálló vámterület, a gazdasági kiegészítés kérdése iránt érdeklődik. Szintén elég fontos és aktuális kérdés.

A budapesti egyetem olvasótermében megint nem talál semmit; ellenben Londonban — megint első nézésre — ott láthatja: Csávolszky, *Ausztria és Magyarország jövő alakulása*, 1901.; U. az, *A*

*) G. K. Fortescue: *Subject index of the modern works added to the Library of the British Museum in the years 1901—1905*. London, 1906. (IV, 1161.) lex. 8».

kiegyezkedés, 1902.; O. M. K. E., *Magyar vámterület*, 1904.; Matlekovits, *Közös vámterület és gazdasági elválás*, 1905.; Scheiber, *Magyar közgazdasági politika*, 1905., stb. stb.

Vagy a kivándorlás! Londonban ott van Thirring, Paikert — Pesten semmi!

Vagy mit talál az ember Budapest legnagyobb könyvtárának olvasótermében Budapestről? Még a fővárosi statisztikai hivatal világszerte ismert kiadványait, évkönyvét stb. sem. Londonban ott vannak sok egyéb budapestiensével együtt.

Hát a magyarországi szocializmusról miből szerezzen tájékozást a budapesti olvasó? Londonban megvan Csizmadia, *Mit akarunk*; Szilvek, Tisza István, Bunzel, stb. Budapesten semmi.

De minek folytassuk? Így megy ez tovább, tíz meg száz alapvető, aktuális magyar kérdésen keresztül. Londonban egy félóra alatt tájékozodom róluk, Magyarország legnagyobb könyvtárában ellenben a kezdő vagy az irodalmi kutatásokban járatlan olvasó vagy egyáltalán nem szerezhet tudomást a vonatkozó irodalomról vagy csak hosszadalmas procedúra után juthat hozzá.

Nagyon jól tudjuk mi, hogy könyvtár, amelynek egész évi dotációja 40.000 és 45.000 korona között mozog, amelynek 15 tisztviselője van, amelynek a helyiségei célszerűtlenek, szűkek, berendezése minden tekintetben hiányos: a legjobb akaratú vezetés mellett sem versenyezhet olyan könyvtárral, amelynek csak az igazgatója 36.000 kor. fizetést húz, ahol csak beszerzésekre félmillió koronánál többet költenek évenként, csak katalógusok nyomására évi 100.000 koronát, ahol ötvennél több a főbb tisztviselők száma, stb. Azt azonban — úgy hiszem — mindenki elvárhatja, hogy legalább azt a kevés erőt és költséget, amit a könyvtár könnyebb hozzáférhetőségére, kényelmesebb használatára tényleg elköltenek, hogy azt a keveset célszerűen, valóban gyümölcsözően költsék el. De ha az egyetemi hallgató a legfontosabb magyar segédkönyvekről, az alapvető magyar problémákról, az aktuális magyar kérdésekről annyira sem tájékozódhatik a könyvtár egyetlen szakkatalógusából,*) mint a *British Museum*-nak csak ötéves jegyzékéből, akkor azt kell mondanunk, hogy azt a kézikönyvtárt és azt a katalógust minden szakértelem és minden gondosság nélkül rendezték és szerkesztették.

És ez nem is lesz másképp mindaddig, amíg minálunk is nem szakítanak azzal a hagyománnyal, hogy csak filológus lehet könyvtáros. A filológus értsen mindenhez: közjoghoz és magánjoghoz, közgazdaságtanhoz és szociológiához, orvostudományhoz és fizikához. Nem természetes következménye ennek, hogy még saját tudományában, a filológiában is el kell veszítenie a tájékozódás képességét és a jártasságot, amint ez ugyancsak az egyetemi könyvtár új katalógusára vonatkozólag maga a *Magyar Könyvszemle* állapította meg.

De ha majd elkészül az állami könyvtárosok képezéséről szóló törvény, amelynek előkészítésére alighanem az egyetemi könyvtár vezetőségének is lesz befolyása, akkor csodálkozva látja majd ország-világ,

*) Ilyen az ő híres hazafiságuk!

hogy Magyarországon eddig a törvény legalább nem tiltotta más szakférfiak alkalmazását a könyvtárakban, azontúl azonban kizárólag filológusok gyakorlótere lesz az állami könyvtárak anyaga. Mert ez a terv, és nem hisszük, hogy ezen proskribált folyóiratban megjelenő írásunknak bármi csekély hatása lenne majd erre. És a magyar könyvtárak is olyan képet mutatnak majd, mint a katonai nagygyakorlatok után a paraszt vetése: az uralkodó hatalom pusztító hadjáratátét Magyarországon anyagi és szellemi kultúrája ellen.

SZ. E.

II.

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Az egyetemi könyvtár olvasótermét 1906-ban újra rendezték és arról új katalógust adtak ki. Lám, milyen jó dolga van az ifjú nemzedéknek; bezzeg a mi időnkben, jobb arról nem is beszélni, milyen állapotban volt az a kézi könyvtár. Igazán örömmel ütöttem fel, amikor most véletlenül a kezembe került a katalógus. Az öröömöt ugyan lehangolta kissé a tartalomjegyzék, mert abból azt láttam, hogy a *Jog- és államtudomány*-nak jut 40 oldal, a *Történelem, irodalomtörténet, művészet, földrajz* című szaknak 50, az *Általános nyelvészet, classica philologia, szépirodalom* 100 oldalt foglal el, az *Orvosi tudomány* ellenben 20 oldalra szorul. No de, vigasztaltam magamat, 20 oldalon is lehet sok szép könyv címét összeírni. De amikor belepillantottam az orvostudományt illető lapokba, amikor megláttam azt a vétkes könnyelműséget és feneketlen tudatlanságot, ami azon a néhány lapon terpszkedik, akkor tehetetlen dühömben elkezdtem . . . nevetni. Azután nekiálltam, feltűzdeltem egypár dísz-csodabogarat és itt küldöm őket, nevéssen Szerkesztő úr is és ha kinyomatja ezt a levelemet, nevéssenek az olvasók is.

Az előszóban azt olvassuk, hogy az igazgató úr meghozatta egész sereg „hasonló terjedelmű és berendezésű középeurópai könyvtári olvasóterem címjegyzékét” és „ilyenmű komoly előtanulmány után” készült ez az új katalógus. Láthatlanban is tudtam ugyan, hogy Közép-Európában még egy ilyen botrányos katalógus nem terem, mégis összevetettem ezt a katalógust az előszóban első helyen felsorolt bécsi egyetemi könyvtár olvasótermének címjegyzékével, mely 1904-ben jelent meg és nem egészen háromszor annyi könyvet sorol fel, mint a magyar.

Az orvostudományt a pesti katalógus 8 szakcsoportra bontotta. Ezek közül az egyik a *Hasonszenvi orvostan* című: van benne 4, azaz négy könyv a hatvanas évekből. Egy másik szakcsoport az *Állatgyógyászat*. Igazán szeretném tudni, mi szükség van erre, amikor van állatorvosi főiskolánk; de ha már van ez a szakcsoport, akkor meg miért nincsen? Az a tizennégy könyv, ha még oly ócska is (1847., 57. stb.), csak nem reprezentálhatja a modern állatgyógyászati irodalmat?

Marad tehát hat szakcsoport. Ezeknek a címei az orvostudománynak csak elenyészően csekély részét ismerik. A gyógyászat speciális szakmái közül csak a következők vannak felsorolva: sebészet,

szemészet, szülészet, fogászat és elmekórtan. Nem találok tehát a gyermekgyógyászatot, nőgyógyászatot, a bőr-, nemi-, fül-, gége- stb. betegségeket. Talán említenem sem kell, hogy a bécsi jegyzékből ezek természetesen nem hiányoznak, a hasonszenvi orvostan pedig még csak alcímekben sem szerepel.

Ennek persze az a következménye, hogy a keresett könyvet megtalálni egyáltalában nem lehet, mert még ezeken a hiányos kerekteken belül is az egyes könyvek a legimponálóbb tudatlansággal vannak szerete hajigálva. Amit Pick ír a gyomorbetegségekről (*Vorl. üb. Magen- und Daimkrank.*), az a *Különös kór- és gyógytan* De, amit ugyanerről Boas ír (*Diagnostik u. Th. d. Magenkrankh.*) az *Általános orvostudomány* Da. csoportba tartozik. Más példa: Nitze: *Kystophotogr. Atlas*, van a Da., Casper: *Handbuch d. Cystoskopie* a De. és végül Burckhardt: *Atlas d. Cystoskopie* a Dd. csoportban. A Da. csoport egyik alcíme *Bakteriologia*, ez azonban az egyetemi könyvtárt nem befolyásolja, úgy hogy a Frankéi *Atlasz-át* és Baumgartennek *Patkói. Mycologie-ját* a Db. csoportból (Körbonctan stb.) kell kihalszani. Ezeket a példákat még nagyon tudnám szaporítani. Még jobban szét vannak szórva azok a szakmák, amelyek nem voltak abban a szerencsés helyzetben, hogy a szakcsoportok címei között helyet kaptak volna. A gyermekgyógyászatot, bőr- és bujakórtant három csoportból kell kiválogatni. Egyszóval: a katalógus egyszerűen használhatatlan. Pedig ez „könyvtartan!” Ehhez az uraknak hivatalból érteni kellene!

Nézzük meg most már egy kissé az egyes csoportoknak a tartalmát is. Az első ezt a büszke címet viseli: *Bibliográfia. Enciklopédia. Folyóiratok*. Van benne összesen — 18 könyv. És pedig milyenek! Az egyetemi könyvtár hétalvóinak a legújabb orvosi általános bibliográfia 1874-ben jelent meg, de hogy ez ne szégyelje magát, van más is, 1843-ból, címe — tisztesség ne essék szólván — *Bibliotheca magica et pneumatica!* A legcifrább mégis a következő: Hagen A. H.: *Bibliotheca entomologica*. Leipzig, 1862. **Rowartani** bibliográfia! Az is félszázados! Hát van erre a felületességre elég erős kifejezés?

Azután jön hét darab úgynevezett enciklopédia, ezek között van egy *Bader-Lexicon* 1883-ból, egy latin-német orvosi szótár 1857-ből egy *Pfennig-Enckyclopödie*— 1834-ből! „Folyóiratok” vannak hárman. Evvel be is van fejezve a szakcsoport.

És Bécsben? Csak egyetlen adatot említek: van hatvan folyóirat. A többit el lehet képzelni. Pesten egyetlen magyar folyóirat van, a *Magyar Orvosi Archivum*, a bécsi medikus ellenben olvashatja még a — *Pester med. chir. Presse-t* is!

Így folytathatnám végig a szemlét az egész katalóguson, mindenütt ugyanez az elmaradottság, felületesség és tudatlanság. A könyvek nagy része elavult salabakter a hatvanas évekből. A szegény medikus tanuljon bonctant pl. a következő könyvekből: Bock: *Handatlas* etc. 1871., *Bonctani zsebkönyv* 1862., Froriep: *Atlas anatomicus* etc. (évszám nélkül, lehet, hogy 1850-iki kiadás), Thomé: *Az ember testének szerkezete*, 1874., *Zlamál bonctana*, 1862. és — last.

not least — Pfennig-Encyclopädie der Anatomie, 1834! Ha pedig mégis akad egy-egy modern könyv, egészen bizonyos, hogy annak meg valami régi kiadása szerepel. Némelyik azóta 4 kiadást is ért.

Az egyetlen Da. szakcsoportban a következő szerzők szerepelnek ócska kiadásokkal: Bunge, *Günther bakteriológiája* (1893-iki kiadás!), Heitzmann, Klug, Landois, Langer, Munk, Spalteholz, Tigerstedt, Hertwig, Gegenbauer, Broesike. Lehet, hogy még több is van, de nincsen elég katalógusom, hogy a többit is kontrollálhatnám. És ez így megy végig az egész katalóguson át, mindenütt a több kiadást ért munkákból csak az ócskák vannak meg. Bécsben persze más, ott mindenből a legújabb kiadás szerepel, rendszerint még a két-három megelőző kiadással együtt. Az az egy bizonyos, hogy ezt a bécsi katalógust ugyan „komolyan” tanulmányozták!

Annál bővebben szerepel a hatvanas, ötvenes és negyvenes évek irodalma. Kuriózumképen megemlítek néhány címet, hogy mit imputálnak a szegény medikusnak. Bock: *Az egészség négy könyve*, Pest, 1869.; Wittmann: *A gyermekápolás, 1876.*; Arányi: *A kórbonctan elemei, 1864.*; Braun: *A gyógyvíztudomány, 1871.*; Czakó: *Boncolati eljárás, 1874.*; Hassal: *Mikroskopische Anatomie, 1852!* Kraus: *Kritisch-etymol. med. Lexicon, 1844!!!* Siklós Károly: *Természetes gyógy mód, 1863.* és így tovább a végtelenig.

És ami hiányzik? Nem nagyon túloznék, ha azt mondanám, hogy hiányzik minden idevaló könyv. A az idegen nyelvű szakirodalom hiányairól nem is beszélek. De a magyar nyelvű orvosi irodalomból is hiányzik majdnem minden. Csak néhány példát: a Lehm ann-atlaskok közül egyetlen egy van meg; nincs Berend, Berend-Bókay, Chudovszky, Feleki, Felletár, Feuer, Filatow, Gärtner, Goldzieher (*Szembetegségek*), Grósz Emil, Hajós, Hasenfeld, Hoor, Kaiser, Kaufman (*Kórbonctan*), Kobert-Werber, Korányi (*Ideggyógyászat*), Laufenauer, Lenhossék (*Anat. gyak.*), Makara, Moravcsik, Fischer, Müller Kálmán, Vademecum, Preisz (*Bakteriológia*), Schwartzter, Seilei, Steiner, Stern, Török és még ki tudja hány! Ezek helyett a medikus kárpótolhatja magát avval, hogy megtudhatja, mint vélekedett Patrubány Gergely úr 1863-ban Virchow sejtkórortánáról és milyen recepteket írt Szeremley Mihál) úr 1876-ban.

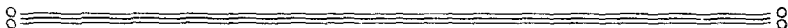
A francia és az angol irodalom úgyszólván egyáltalában nem szerepel. De mégis, a Db. szakcsoportban (Kórbonctan, kórtani vegytan, általános kór- és gyógytan, kórjelzésttan és orvosi történelem) van még amerikai irodalom is, még pedig: Barton, W. & Wells, W. A.: *A Thesaurus of medical words and phrases*, Phila, 1903. Nem hiszem, hogy akadna a világirodalomban még egy könyv, amelyre a medikusnak oly égető szüksége volna, mint épen erre és amely oly pompásan beleillenek épen ebbe a szakcsoportba. *A sebészet, szemészet, szülészet és fogászat* című csoportban van még francia irodalom is. Igaz, hogy csak egyetlen egy könyv, de az legalább — szerkesztő úr nevetni fog — Berthier: *Des neuroses menstruelles. Paris 1874!* Hogy ez nem is tartozik ebbe a csoportba? Hát vajjon a syphilis congenita, a nemi szervek kórbonctana, a mérgegtan, a törvényszéki orvosszakértői eljárás, a belső bajok klinikai kórisméje, a villamosság alkalmazása (1870!) a klinikai diagnosztika és

a Bright-kór ide tartoznak? Vagy ide tartoznak a gyermekbetegségek, a bőr- és bujakórtan? Mert ez a *mixtum compositum* mind a fenti cím alatt szerepel, legalább is olyan joggal, mint az az árva francia. Hogy akkor mi marad a sebészet stb.-re? Jobb azt nem kérdezni. A fogászatból pl. van egy különnyomat, két elavult könyv, egy fogászati kór- és bonctan, és végül egy modern atlasznak az ... első fele. Punktum. A második fele még csak németül van meg, és így a fogászatnak erről a feléről az olvasó-teremben a medikus nem talál egy árva betűt se.

No de nem folytatom. Pedig volna még mit megkritizálni bőven. Csak még egy találós mesét. Ha sok pénzem volna, díjat tűznék ki a megfejtésére. Mit keres ebben a katalógusban: *Schmidt, Atlas der Diatoniaceen-Kunde?*

És ezt az olasz salátát, amelyet Dedek Crescens Lajos és dr. Dézsi Lajos urak ily kiváló gonddal összekotyvasztottak, Ferenci Zoltán igazgató úr „megnyugvással” adja át a közhasználatnak. No már most: Ez az egyetlen nyilvános orvosi könyvtár a medikusok számára. Ez a három úr „komoly előtanulmányainak” segedelmével sok esztendővel veti vissza Magyarország közegészségügyét. Aki egy ember életét megrövidíti, azt becsukják. Vajjon hány emberéletet rövidítenek meg ezek az urak az ő „gondos” munkájukkal? Mindenesetre egynél többet. És azt hiszi szerkesztő úr, hogy befogják csukni őket? Óh nem, mert ebben a Magyar-Ázsiában hamarabb kerül a vádlottak padjára az, aki ilyen kérdéseket feszeget, ebben az esetben az ön igaz tisztelője

Madzsar József.

Színházi szemle.

— *A hálás utókor. Színjáték 3 felvonásban; Írta: Lengyel Menyhért. — A Nemzeti Színház újdonsága. —*

Valóban érdekes látvány — kacagtató vagy bosszantó, már kinek-kinek az ő vérmérséklete szerint — az az eklekticizmus, amelyet a Nemzeti Színház, csakúgy mint annyi külföldi udvari, császári, királyi, nagyhercegi vagy egyéb, állami segélyből élődő intézet műsora összeállításában vezető elvül követ. Ha ennek forrását kutatjuk, vagy a Faust előjátéka hírhedt direktorának bölcs körültekintésére kell gondolnunk („Ki sokat hoz” stb.), vagy a tehetetlenségi momentumra, vagy egyszerűen nagyfokú nembánomságra, amely a művészek stílusának s a közönség műizlésének nevelésével édes-keveset törődik. Tessék csak egy-két hét repertoárját végignézni, micsoda gyönyörű zagyvalék-kifőzés! Micsoda holttesteket cipel a színház hajója! A „múlt” mennyi tiszteletreméltóan porladozó múmiájába próbálnak új életelixírt fecskendezni — új szereposztás, új díszletek stb. — s hogy próbálják az ásító közönségnek, még hozzá nyomorúságos előadásokkal, sugalmazni, hogy ezek meg azok klasszikus, tehát örökéletű művek. Azután jönnek az úgynevezett modernnek, amelyek legtöbbször azonban, noha

premiere tálalja élénk, világnézetnél, művészi fölfogásnál, hangnál, megcsinálásnál fogva egyenesen a múltba tartozik.

De mit panaszkodnak?

Hisz ennél a száz forgású gazdaságnál fogva néha — igaz, hogy átkozottul néha! — mi élénk is hintenek egy-egy búzaszemet, élénk, akik nem a drámaírás múzeumát és viaszszekrényét, minden idők stílusainak poros cafrangtárát akarjuk látni, hanem a körülöttünk élő élet meleg lüktetését szeretnők érezni a színművészet erein át is. Ismerjük el, — kellő hálával és öt ujjunkon számolva — hogy akad darab a Nemzetiben is, amelyben szóhoz jut a ma, mai életünkkel, társadalmunkkal, problémáinkkal, harcainkkal s a holnapra szegzett sóvár tekintetünkkel . . .

Ilyen Lengyel Menyhért darabja is, bár, — sajnáljuk, hogy ezt a korlátozást kell kijelentésünkhöz biggyesztenünk — egyáltalában nem minden ízében.

Szerzője, a kétségtelenül élesszemű, a modern magyar társadalmi élet egy jelentős és érdekes szeletét adja, s mondhatni, a viviszekció, bizonyos határig, igen jól sikerült. Ahogy hőstét, Ruyder esztétikust törekvéseivel környezetébe beállítja, ahogyan ő erre a környezetre s ez viszont ő reá hat, tehát kölcsönös harcuk az I. felvonásban, azután e környezet triumfálása a II. felvonásban, mikor ő eltűnik a csatatérről, mindezt nem közönséges tehetséggel alkotta meg Lengyel. Kivált ez a II. felvonás tetszett nekünk: fényes és véres szatíra a hálás utókorra, amely minálunk annyival hálásabb, mint másutt, amennyivel hálátlanabb a jelenkor nagyjai iránt nálunk, mint másutt. Hazai viszonyainkból nagy ügyesen leste el a kép konkrét alakjait, akikre suhogni hallani az ostort: majdnem szadisztikus élvezet. S ha kutatom, miért tetszett nekem ezenkívül különösen ez a felvonás, rájövök, hogy talán azért, mert a „hős” — távol volt. S valóban ez a hős rontja el harmonikus élvezetemet.

Elemezzük egy keveset.

Ruyder Dénes elsöben igen rokonszenves oldalról mutatkozik be. Európai műveltségű, minden szépért, igazért, nemesért hevülő, a hit fanatizmusával harcoló ember, telve népboldogító jóakarattal. Jóllehet élete célja, a népnek a művészethez való közelebbhozzatala, kissé túlságosan a jótékony homályban marad, — ez a föltét különben kissé „irodalmi” ízű is —: lelke szárnyalása feledtet velünk minden filiszteriumot. Még családapái kategorikus imperativusunkat is feledteti: neki adunk igazat alantas feleségével szemben (akinek család fája egy kicsit Ibsenben s még többet Strindbergben gyökerezik). Igazat adunk Ruydernek az új eszmék iránt való nagy fogékonyságában is, hisz tudjuk, mit föld legtöbbször az „elvhűség”, „következetesség” köpönyege. Azonban jó a bökkenő. Ruydert nem nevezik ki a Művészetek Háza igazgatójának, ahogy remélte; az állást elkaparintja előle egy tökfilkó „journbandita”. S íme az önzetlen hős egynémely, szívünk szerinti gorombaság leadása után takarodót fúj, épen nem szívünk szerint. Igaz, hogy némi mentsége anyagi romlása, de nem igazi mentsége. S nem az a sértett önérzete. Ahogy az expozíció mutatta, néki amolyan „Kelj föl Jancsi”-nak kellett volna lenni, kit le lehet verni,

de nem lehet agyonverni, s aki, ha rajta végigvágunk, annál jobban dorongol vissza. Ám ő, szükségtelenül rondaságba kevervén magát, ellép. Állítólag öngyilkosságot követ el, valójában Szicilia partjain amolyan meditáló, impotens esztéta lesz. „Élet, napfény, tenger”, stb.! — az ismert neoromantikus *sich ausleben-recept* szerint. Közben folyik a „hálás utókor” szatírdramája, s újra megjelen a színen a „hős”. Meghalljuk mit mívelt, helyesebben mit nem mívelt Ruyder titokzatos távolléte alatt, kilencven százalékkal megcsappant rokon-szenvel halljuk új életfilozófiáját, percre föléléd reménységünk — „*peripetia*”, mondtuk volna a VI. gimnáziumban! — hogy csakugyan szétűt a diadaltáncában megzavart indián-banda közt; de csakhamar végleg lemondunk róla s méltatlankodva látjuk elvitorlázni a nem „kitartó”, hanem „kitartott” héroszt a végleges penzióba, az egoista haedonizmus *buen retiro*-jába.

S nemcsak Ruyderen bosszankodunk, hanem a szerzőn is. Tudom — azt szokás mondani — a szerző nem azonosítja magát alakjával. Ő egyszerűen egy ilyen forrongó, csetlő-botló alakot akart rajzolni, egyszerű embert és nem hőst, mert a hősök ma már kivesztek a szentekkel együtt írmag nélkül. De nemcsak a kétes főalak kompozíciójából, hanem az egész darabból kiérzik, hogy szerző sincs önmagával megállapodva, hogy nem tud, vagy nem akar a mai kor áramlataival szemben határozott állást foglalni, hogy nincs igazi hitvallása, hogy a modernséget a Wilde-k és Shaw-k paradox fölfogásának utánzásában keresi, amely vigyorog nemcsak minden pózon, hanem az élet minden komolyságán is, — ez az ő póza — s az egyetemes lesajnálásban látja szuverén fölényének erősségét. Lengyel az uralkodó társadalmat legjellegzetesebb kinövéseiben (protekcio- és klikkmaffia, burzsoá pulyaság, a kapitalizmus cinizmusa stb.) derekasan husángolja, de azután a feltörő erők, a nép, a szocializmus stb. szerepeltetésében csak amolyan fölszínes ismeretet és sekély fölfogást árul el, mélyebb megértés, igazi méltánylás helyett. (Avagy talán a Nemzeti színház Procrustes-ágya nyomorította el darabját e részt, koncessziókat kellett tenni a parkett 1. sora urainak?) Nem a szociológusoknak elkeresztelt szocialisták és demagógok kifigurázásáért neheztelünk, mert elismerjük, hogy elég jól figurázza ki őket — sajnos, az életben is találkozunk még ilyen népzézérekkel*) — de bánt az a hideg álláspont, amelyre szerző a néppel szemben helyezkedik. A nép nem az a vakon vezetett és félrevezetett tömeg, merő staffázs, mint gondolja. Ez a nép érzi és mindjobban tudja is igazát, s azt, hogy miért harcol. Érdemes érte s vele együtt harcolni a korhadtaknak megismert állapotok ellen. De megismerni a lerombolandót, hevülni a népért, s azután a „muszáj kívándorolni” könnyebb végét fogván a dolognak, orrfintorítva visszavonulni egy merőben önző, esztéta világfelfogásba, még hozzá ilyen okokból: ez mélyen diszuszultál. Mi is szépnek hirdetjük a természetet, a napfényt, a tengert, s az élet ezerszínű aranyos csillogását, de nem egyedül, hanem az élet kemény, férfias harcaival egyetemben, amiket

*) Bár Lengyel egyes adataiban itt is igazságtalan: a pártvezetőség nem korlátozza úgy előadóit (tisztellel meghívjuk a Szabad Iskola előadásaira); a hallgatóság nem lop képeket stb.

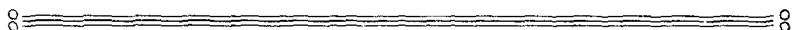
társaink s a jobb jövő érdekében vívunk. S eszünkbe jut az oly reális ideál: dr. Stockmann, a *Népgyűlölő*, az ember a gáton! Mennyire más legény ez, mint Ruyder, aki, elpártolva, az élet komoly harcait „apró veszekedések”-nek minősíti!

Igaz, Lengyelnek, az írónak szabadságában állott Ruydert s a darabot így megalkotni, de nekünk, a műélvezőknek viszont szabadságunkban áll — nem élvezni, ott, ahol élvezetünket ilyesmi lerontja.

Pedig sokszor igazán élveztük volna szerző nagy ügyességeit több alak (Rápolti igazgató, Hegyi, Sebess, a züllött Zebegény stb.) kitűnő rajzában, a dialógus szellemes és bölcselő tartalmában stb. Aki erre képes, az képes lesz a cselekmény menetességét, amely nála ma még sokszor egy tehervonaté, meggyorsítani, a szükségtelen alak- és epizódballasztot kidobni, s az egyéb, kisebb kezdetlegességeket is levetkőzni. Igen ügyes drámacsináló lesz majd belőle, de kívánjuk, hogy jelen horoszkópunkban csaldódjunk, s ennél több is: nagy társadalmi drámaíró is váljék Lengyelből, aki kortársaira — most már tudom, hogy a „hálás utókor”-ból nem igen kér — igazán mély és termékeny hatást gyakoroljon. De ennek egy a titka: hinni kell valamiben, s harcolni kell ebben a hitben, nem selyemszálakba begubózni. A jelenkor legalább ezt követeli, minden emberétől, s minden művésztől.

A színészekkel behatóbban foglalkozni nem tisztünk, csak jegyezzük föl, hogy Gál (a *Simplicissimusba* való Rápolti), Ivánfi (a fölkapaszkodó, minden hájjal kent Hercz-Hegyi), Rózsahegy (Kondor, a szocialistavezér), s némely részt Vízvári Mariska (Ruydermé) színvonalon állottak. Pethes eleinte bírja, utóbb elejti a szerep árnyalatait és erőltetett érzelmességével fokozza a hős ellenszenvenességét. Gabányi rendkívüli aprólékos, a realizmusra túlhajtva törekvő modorával annyira előtérbe akar lépni, ami az ilyen jelentéktelen, s a könnymirigyekre számító epizódszerepben minden realizmusa mellett is ma már avult játék.

w. ö.

A pécsi kongresszus.

A szabad tanítás pécsi kongresszusának eseményeit minden újság-olvasó ember ismeri. Tanulságait is az ellentétes társadalmi törekvések szempontjából eléggé megvilágították, hogysem azokra e helyen bővebben visszatérni indokolt volna. Mégis nem szabad, hogy a *Huszádik Század* lapjain említés nélkül maradjon, minthogy ez a kongresszus nemcsak fontos kortörténeti adat, hanem egyik, nevezetes etapa volt annak a fejlődésnek, melyből e szemle és a *Társadalomtudományi Társaság* becsülettel kivették a maguk részét. Nem véletlenség, hogy a konzervatív-dogmatikus világnak ellentáborát a kongresszuson a szervezett munkásság és a mi embereink alkották. Hisz a szervezett munkásság volt ezen fejlődésnek aktív hatóereje és a mi embereink igyekeztek a tudomány eszközeivel megérteni és megvilágítani ezt a fejlődést. Csak természetes, hogy Pécsen Magyarországnak ez az egyedüli, a jövőbe néző praxisa és elmélete kezét fogott: a letűnő világ-

gal szemben, a múlt erőiből élőszködő régi világgal szemben, a produktív jövő gyakorlatát és tudományát hirdetve. A múlt erőiből pedig egyedül a vallás képes még nagyobb tömeghatásokat előidézni; azért a klerikalizmus volt a kongresszuson a modern eszméknek egyedüli komoly és figyelemreméltó ellenfele. A múlt erőinek többi része az ú. n. történelmi, irodalmi és nyelvészeti hagyományok, legfeljebb az osztályuralomnak ideig-óráig való kifoltozására alkalmasak, de mögöttük nincs néptömeg, mert ez a hivatalos tudomány a régi emlékek állandó katalogizálása közben megfeledkezett mindenről: ami él, fejlődik és átalakul.

Ezért jelentette a pécsi kongresszus a hivatalos tudománynak: a paragrafusokból élő történelem és jogtudomány, a régi definíciókon terpeszkedő közgazdaság és a megmerevült külsőségekből táplálkozó nyelvészet, irodalomtörténet és művészettudománynak vesztét.

Mi nem siratjuk ezt a tudományt, hisz tulajdon szócsöve és dicsőségadminisztrátora, a *Budapesti Hírlap* ekként örökítette meg érdekeit a pécsi kudarc után:

„A magyar tudósok átlaga nincs elvi harcokra nevelve. Az ő terük a kulissza mögött való harcok mezeje. Nyílt küzdelem helyett intrika. Nem tudnak megállani egyenes és nyílt hadsorokban, mert csak arra vannak begyakorolva, hogy apró érdekcsoportokba összeverődve, kicsinyes célokért lesipuskás módra guerillaharcot viseljenek. Ha aztán egy erősebb áramlat jó, nem mernek szembeszállani, hanem igyekeznek vele megalkudni, még egy kis köpenyeforgatástól sem riadva vissza. Ez a környezet nem nevelt erős, bátor és önálló szellemeket. Ellenkezően, ha közjük tévedt időnkint egy-egy, igyekeztek kiszorítani. Elvenni előle a levegőt és a világosságot, nehogy a hatalmasok és a csoportfőnökök veszedelmes konkurrenséivé növekedjenek. Az egyetemre, akadémiába, sőt még a vezető középiskolai állásokba is csak az juthatott be, aki nem szellemi önállóságra törekedett, hanem szívesen vállalkozott e csoportfőnökök körül az inasi teendők ellátására. Ez a rendszer, amelyet a németek *Stiefelputzer-System*-nek neveznek, be is vált bámulatosán. Az egyetem, az akadémia és az előkelőbb középiskolai állások valóságos tárházaivá lettek a szellemi közepszerűségeknek, az orruknál tovább nem látó részlettudósoknak. Az önállóbb szellemeket, az erősebbeket, a bátrakat ez az átlagos tudós tömeg a maga nehézségi erejével kiszorította mindenünnen. Ezek a tudós paradicsomkertből kiszorított lázadó szellemelek aztán elkedvetlenedtek, elhallgattak vagy fölcsaptak elkeseredett tudós cserkészőknek, kiknek összes szellemi tevékenységük a tudományos nagyságok plágiumainak leleplezésében merült ki.”

A magyar hivatalos tudománynak ez a megingása nem kisebb jele az időknak, mint az október 10-iki hatalmas általános sztrájk.

Mert: *Für wen die Gelehrten schreiben und die Gerichte sprechen, das ist der Mächtige im Land.*

Semmi kétség: a magyar közéletben egy új hatalom támadt, a produktív munka hatalma, mely nemcsak számerején és gazdasági fölényén alapszik, hanem azon szellemi és erkölcsi erőkön is, melyek rendelkezésére állanak.

J. O.

A kiegyezés.

„A kiegyezés a két szerződő
állam erőviszonyainak hű tükré.”

Beck Vladimir.

A osztrák miniszterelnök a kiegyezési javaslatok megállapítása után a fentebbi szavakkal konstatálta, mi pedig a *Huszdik Század* októberi füzetének 874. lapján csaknem ugyanazon kifejezéssel jósoltuk azt, hogy a közös vámterületnek magas behozatali vámokkal, továbbá a kvóta felemelésének és a közös jegybank fentartásának szükségképen be kellett következnie. Igazolni óhajtjuk e jóslásunk helyes voltát a kiegyezési javaslatok következő részletezésével.

1. A közös vámterület az egységes vámvonallal és a már törvényerőre emelt autonóm vámtarifával, megmaradt változatlanul eddigi állapotában. A kiegyezés egyetlen újítást, a választott bíróságot állította fel és hatáskörébe utalta azokat a vitás eseteket, amelyek a kiegyezési javaslatok alkalmazása és értelmezése körül a két állam kormányai között esetleg fölmerülhetnek. E vitákat eddig a közös vámértekezlet dolgozta fel és a kormányok iratváltás útján intézték el azokat.

A javaslat által meghatározott vámrendszer az osztrák nagyipari termelésnek és a magyar nagybirtoki őstermelésnek erőszakos védelmét, sőt protezsálását biztosítja a fogyasztó osztályokkal szemben.

2. Az egyenlő elbánás nagyon vegyes *quodlibet*. Így pl. Dalmáciában a liszt után, Tirolban pedig a gabona után vámot szedtek az osztrákok; ez eddigelé nagy visszaélés volt, mert hiszen képtelen dolog az, hogy a közös vámterületen ilyen külön vámszigetek állhassanak fenn. A dalmáciai liszt-beviteli vám a javaslatok szerint 1910-ig megmarad, azontúl pedig . . . talán megszűnik? . . . óh nem, hanem akkor fogyasztási adóvá módosul és azontúl majd az osztrák liszt után is fizetni kell azt. Még cifrább a másik eset; a tiroli gabonavám törvénytelenységét immár több mint 20 éve vitatták a függetlenségi pártok és úgy a Bánffy-Badeni, mint a Széll-Körber egyezményben ki is volt kötve annak eltörlése. Most pedig, a függetlenségi többség uralma idején és épen általa létesülő kiegyezési törvényekben szövecsincs ez abuzus megszüntetéséről. A tiroli kis parasztok sikeresen kontrázták meg a magyar nagy urakat; tudnivaló ugyanis, hogy a tiroli gabonavám a tiroli gabonatermelés védelmére szolgál. A magyar liszt-kivitelnek is jutott azonban úgy mellékesen egy újabb akadály az új kiegyezésben. Eddigelé t. i. a fiume—velence—alai útirány olyan tarifaelőnyt nyújtott a magyar lisztnek, hogy mégis csak bírta a versenyt még Tirolban is. Most azonban az új javaslatok szerint a vám-

külföldre kilépett magyar liszt, a származás igazolásának mellőzésével, az osztrák határon vám alá esik, s ezzel teljesen letompul a tarifa-előny, amely nélkül a magyar liszt nem bírja meg a tiroli versenyt. Egyebekben az egyenlő elbánás maradt a régi keretek között, némi jelentéktelen bővítések és ígéretek csekély módosításokat okoztak csak.

3. A vasúti ügyek terén a reciprocitás nem új, nagyon csekély módosításokkal megmaradtak a régi megállapodások. Csupán a dalmát vasutak ügyét és az annabergi csatlakozás kérdését kell külön hangsúlyoznunk. Ausztria már régen vágyódik arra, hogy Dalmáciával fennálló közigazgatási kapcsolatát alkalmas vasúti hálózat létesítése által tegye szorosabbá. Az eddigi magyar kormányok a törekvésnek mindig sikeresen ellenállottak: a függetlenségi többségnek kellett jönnie, hogy Ausztria a közjogilag Magyarországhoz tartozó Dalmáciának áruforgalmát az osztrák kikötőkbe terelje és tőlünk örök időkre elvágja. Viszont az annabergi csatlakozást, amelyre a magyar áruforgalomnak azért volna égetően szüksége, hogy legalább részben függetleníthesse magát Ausztriától: ezt a csekély követelményt épen a függetlenségi többség uralma alatt kellett elejtenünk. Röviden tehát, a vasúti csatlakozások dolgában megadtuk Ausztriának, amit kívánt: de mi nem kaptuk meg tőle, amit mi kívántunk.

4. A hajózási ügyekben a lobogóknak a forgalomra oly végtelen fontos kérdéseit végre közmegelégedésre sikerült úgy megoldani, hogy ebből immár nem lehet baj, mert minden eshetőségre pontosan meg van határozva, hogy mikor és milyen lobogó dukál a hajó farára és árbocára. Nem ilyen szerencsésen sikerült azonban reánk, magyarokra nézve, a dunai hajózás szállítási adóinak a javaslatban ajánlott eltörlése. Ez az adókedvezmény t. i. az osztrák Dunagőzhajózási Társaságnak adott s meg nem szolgált évi szubvenció, amelyhez még azt a másik kedvezményt is megkapta ez a hatalmas osztrák vállalat, hogy ezentúl nemcsak a Magyar Folyam- és Tengerhajózási részvénytársaság, hanem minden ezután alakuló dunai gőzhajózási vállalat is adóval sújtandó. Vagyis az osztrák Dunagőzhajózási Társasággal szemben nem adhatunk kedvezményül adómérséklést semmiféle magyar vállalatnak. No de hát ez is reciprocitás!

5. A kétszeres megadóztatás ügyét pontosan szabályozza a javaslat s ezzel megszünteti az eddigi bizonytalan helyzetet: de nyíltan ki kell mondanunk, hogy ezt a szabályozást nagyobb mértékben kívánta az osztrák kereskedelem érdeke. Eddigél t. i. az osztrák kormány időnként adót vettetett a magyar malmoknak ausztriai raktáraikban elhelyezett készleteire; a magyar kormányoknak ilyenkor történt til-

takozásai és fenyegetései folytán azonban ezek az adótételek minden alkalommal töröltettek. A dolog jelenleg úgy áll, hogy mivel az osztrák iparnak és kereskedelemnek sokkal nagyobb készletei vannak fölhalmozva Budapesten, mint amennyi magyar áru van Bécsben: ennél fogva e készletek kölcsönös adómentességéből tetemesen nagyobb haszna van Ausztriának, mint Magyarországnak.

6. A fogyasztási adók tekintetében a javaslat szerint csupán pénzügyi tekintetben kaptunk szabad kezét, a versenyviszonyok azonban maradtak a régi, reánk nézve terhes megkötöttségben. Vagyis az egyes adótételeket emelhetjük, a saját fogyasztásunkat tetszésünk szerint drágíthatjuk: azonban a javaslat szerint mindkét szerződő félnek kerülnie kell az olyan intézkedéseket, melyeknek következtében a másik fél illető iparának versenyképessége csökkenthető lenne. Egy példa megvilágítja e megállapodás értelmét. Cukoriparunkra és a vele kapcsolatos mezőgazdasági üzemekre nálunk is nagyon jó volna az a Németországban bevált adóztatás, hogy t. i. az egységes cukorfogyasztási adóhoz még egy olyan termelési pótlékot rónak ki, amely az egyes üzemek termelése arányában progresszív kulcs szerint emelkedik. Ez a progresszív adótöbblet a kis cukorgyárak részére nyújtana kedvezményeket és előmozdíthatná azt, hogy az országban szerteszt, a répa-termelő vidékeken, apró cukorgyárak keletkezhetnének; ennek az volna a következménye, hogy a répa szállítási költségei apadnának, a cukorgyári takarmány a környék állattenyésztését emelné és jobb trágyázást biztosítana a mezőgazdaság számára: vagyis röviden, egy ilyen adórendszer a magyar cukoripar versenyképességét növelné, illetőleg az osztrák iparét csökkentené. Ennél fogva ezt, vagy más eféle intézkedéseket nem szabad tennünk. De még épen a cukorfogyasztási adóval kapcsolatban a *surtaxe* útján előállott károsodásunkat is meg kell említenünk. Ennek a *surtaxenek* t. i. az volna a szerepe, hogy legalább részben kiegyenlítse az osztrák iparnak a magyar cukortermelés rovására nyújtott kedvezményeket és a kincstárt is némi rekompenzációban részesítse. A versenyföltételeknek minden nivellálását meghiúsítja azonban a javaslatnak az a rendelkezése, hogy Ausztria 225.000 q cukrot *surtaxe* nélkül hozhat be hazánkba; tudnunk kell ugyanis, hogy 10 év óta körülbelül ennyi, vagy csak kevéssel több a mi osztrák cukorbehozatalunk. Röviden tehát Ausztria majdnem egész behozatalát *surtaxe* nélkül sózza a nyakunkba. Hasonló kedvezést kap még Ausztria az ásványolaj monopólium behozatala esetére az által, hogy az osztrák ásványolajat köteles a kincstár *ceteris paribus* majdan elsőbbségben részesíteni. Igaz, hogy mivel nekünk nincs petróleumunk, ezzel nem károsodunk: de azért a javaslat mégis csak kedvez Ausztriának.

7. A magyar blokk megváltását az első 10 év alatt 4,325%-os tőkésítés mellett engedi meg a javaslat; ez a % fokozatosan csökken, míg végre 22 év múlva csak 4,2% lesz; de még ezenkívül időközben is e % mellett konvertálhatja Ausztria ezt a blokkot. Múlt hav cikkünkben részletesen kifejtettük, hogy ez a megegyezés részünkről jogfeladás.

8. A jegybank ügyében — helyesen — megmaradt a régi állapot s úgy látszik, hogy a fanatikus magyar jegybankosok sem akarnak már ebben kárt tenni. A készfizetés megkezdésének kötelező határidejét azonban — amint jósoltuk — megint csak nem állapították meg.

9. Az állatforgalom és állategészségügy szabályozása a Széll-Körber egyezmény szerint részünkre is kielégítően történt, amennyiben a ragály elleni védelem hamis ürügye alatt ezentúl nem lehet majd a magyar állatkivitel akadályozni. E tekintetben könnyű volt a magyar agrár-érdekek győzelme, mert nagy segítséget nyújtott ezeknek az osztrák fogyasztók érdeke.

10. A magyar borkereskedelem és különösen a tokaji bor termelése részeseül még a javaslatok szerint majd elég jó, de nem nagyfontosságú védelemben.

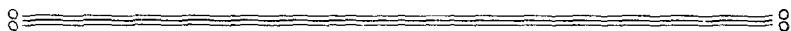
* * *

Ha már most e főbb pontokra kiterjedő vázlatos ismertetés után a kiegyezési javaslatok mérlegét fölállítjuk, azt mondhatjuk, hogy e javaslatok részben az eddigi állapotokat és a már egyszer megkötött egyezményeket változtatlanul fentartják, részben pedig azokból a mi rovásunkra Ausztriának engedményeket tesznek. És mi ezekért a meddő, sőt káros javaslatokért még a 2%-os kvótaemelést is megadjuk! Ennek az áldozatnak megítélésénél hivatkozunk múlt havi cikkünkre s most csak azt az egyetlenny kérdést vetjük fel, hogy vajjon a legutóbbi kvóta-megállapítás óta Magyarország oly rohamosan gazdagodott és Ausztria meg oly nagy mértékben szegényedett, hogy a teherbírás ily nagy eltolódást szenvedett volna? . . . Feleljen e kérdésre kiki lelkiismerete szerint.

Összefoglalásul pedig idézzük Popovics Sándor pénzügyi államtitkárnak pozsonyi választóihoz intézett beszédéből azt a két állítást, hogy ő rossznak tartja ugyan e kiegyezést, de azért ő is csak megkötötte volna azt. Igaza van az államtitkár úrnak; ez a kiegyezés rossz, nagyon rossz, még talán rosszabb, mint ahogyan fentebb rajzoltuk; . . . és mégis csak meg kellett azt kötni. A hivatalos és félhivatalos nyilatkozatok egészen helyesen hivatkoznak arra, hogy Ausztria, mint legnagyobb hitelezőnk és majdnem egyedüli piacunk,

nagy gazdasági fölényben van felettünk és valóban diktálta a föltételeket . . . Igaz, csakhogy ez a gazdasági erőkülönbözet azelőtt még nagyobb volt és mégsem kötöttünk soha ilyen rossz kiegyezést, sőt a Bánffy- és a Széll-kormányok egyezményei is több eredményt értek el! A magyarázat az, hogy a régi kiegyezések idején két egyforma faj-súlyú osztályparlament állott egymással szemben, sőt a Bánffy- és a Széll-kormányok idején a magyar parlamentnek még nagyobb politikai súlya volt, mint az akkori osztrák parlamentnek; most pedig a széles néprétegek akarátát képviselő osztrák népparlament egy keskeny-vágányú választójog alapján álló magyar osztályparlamenttel áll szemben. Ezért sikerült a Bánffy és a Széli kormányoknak eredményeket szerezni és ezért kellett a koalíció kormányának ennyire meghátrálni. Ezért van igaza Beck miniszterelnöknek és Popovics államtitkárnak, hogy az osztrákoknak a gazdaságilag és politikailag egyaránt hatalmasabb népparlamentjével szemben ez a mi kinevezett képviselőkből álló, satnya osztályparlamentünk csak ilyen leonini szerződést köthet.

Zigány Zoltán.

Grieg és a zenei forradalom.

A mikor a norvég parlament a huszonnégy esztendő Griegnek állandó évi járadékot szavazott meg, hogy egyedül zenei tanulmányainak élhessen: még alig sejthette akkor valaki, hogy nemcsak a nagy zeneszerzőnek, hanem a zenetörténet jelentős fejezetének egyengeti az útját.

A fjordok költője, a misztikus éjjéli nap lírikusa, a norvég Schumann, az Észak Chopinje: ezek voltak a legkedvencebb frázisok, amelyekkel a napilapok hasábjain Grieget elsiratták. Pedig sokkalta több volt ennél.

Wagner óta forradalmibb jelenséget nem ismerünk a zenében ő nála, s ha figyelembe vesszük a mai nemzedék két legtipikusabban kimagaslóbb oszlopát: Strauszt egyfelől, Puccinit másfelől (nem is szólva a Sindingekről, Halfdan Kjerulfokról), akkor sem találunk ezeknek az evolúciójában olyan lépcsőt, amely a Grieg forradalmának túlszárnyalására engedne következtetni.

Pedig ő csak lírikus volt. Még a nagyobb koncepciójú dolgaiban is. Az ő halhatatlan Balladája (op. 24.) is csak lírai zeneköltemény.

De elvetette a szabályos harmóniákat, amelyek eddig a lírai zenében csaknem kivétel nélkül uralkodtak és bevitte oda a disszonanciát.

A disszonancia relatív valami. Nemcsak hangkeverés és kiegyenlítődé, nemcsak a nyugtalanság és a megnyugvás váltakozó érzetének a céltudatos fölkelése. A disszonancia Griegnél kezd önmagában is szép lenni. Nemcsak a harmónia előtt, hanem mint szimultán jelenség.

Ma már az összhangzattannak Bach óta megcsontosodott szabályai sem örökérvényűek: az evolúció kalapácsa épen olyan rést ütött rajtuk, mint akár a „természeti jogrenden”.

A Bach tiszta hármas hangzata a mi modern fülünkre semleges, majdnem üresen hat. A szept akkord, amelytől még Verdi is irtózott s amelytől óva intette a fiatal zeneszerzőket, ma már triviális dolog. (Nem is szép.)

A drámának természetesen több szüksége volt az úgynevezett disszonanciára, mint a lírának. Oda Wagner vitte be, ide Grieg. A kevésbé modern zenei érzékű ember azt mondja a túlságosan erős disszonanciákra, hogy keresettek. (Ez volt például a Strausz Zarthrustrájára a zenekritikának majdnem osztatlan véleménye.) Ha ilyen laikus megkülönböztetéssel élünk, akkor is igazán azt mondhatjuk a Grieg lírai zenéjére, hogy keresetlenek benne a disszonanciák. Nemcsak ott, ahol később válnak ki az alaptónusból (*Berceuse*, op. 33., *An den Frühling*, op. 43., vagy a gyönyörű, szelíd harmóniakban kezdődő *Waldesstille*, op. 71., vagy akár a *Zu deinen Fassen*, op. 63.), hanem ott is, ahol erősebb jellemzés kedvéért maga a gondolat alapszínezete erősen hangkevert jellegű (pl. a *Zug der Zwerge*, op. 54., *Traumgeschichte*, op. 62., *Bächlein*, op. 62.). Vagy az átmenet nélküli, szukcesszív hangkeverésre: a *Kobold* (op. 71.), a *Sylfide* (op. 62.).

A lírából aztán könnyebb volt tisztára száműzni a kontrapontot, a polifóniát. A drámaibb zene ezt még nehezen nélkülözi, de Wagner óta itt is rohamos lépésekkel haladunk — előre. Schumanntól Griegig micsoda változás! Még a tánczenének sincsen szüksége a gondosan megválogatott, érzéki jellegű ellenpontokra. (*Valse mélancholique*, op. 63.)

Griegnél egy éneket énekel az egész hangszer, legyen az zongora vagy zenekar. És ez az ének az, ami a legjelentősebb változás az egész fejlődésben, mint Csáth Géza múltkori cikkében olvastuk: az abszolút zene teljes tévesztése a programzene ellenében.

Ebben a forradalmi átalakulásban csak egy rész jut olyan nagy dolgok evolúciójának, mint maga a zeneművek szerkezete. Amint az irodalomban keresztülgázoltunk lassankint az óriási szerkezeti változásokon (a regény helyét a novella, a novella helyét lassan-lassan a rajznál is kisebb hangulatszerű apróság foglalja el, mint legtipikusabb irodalmi műfaj), épen úgy a zenében is kihálnak lassankint a szonáták, a nagyobb lélekzetű szimfóniák. Megszületett a koncert, mint önálló zenemű. A régi jó triók, quartettek és quintettek, a kamarazenének ezek a jól fészült, szerkezeti tekintetben „kifogástalan” gyermekei hova tűntek?

Eljön az az idő, amikor már nemcsak a stílusbeli antikvitások fognak mosolyra indítani bennünket, hanem a kínos pontossággal keresztülvitt szerkezet, a mindenkit „kielégítő” befejezés is. Még Grieg sok helyen rabja ennek. Példa a *Titok* című (op. 57.) szerzeményének erőltetett és fölösleges utolsó pár taktusa. A modern olvasónak már nem kell az a lelki gyönyörűségéhez, hogy János és Juliska egymáséi legyenek s hogy boldogul éltek légyen, amíg meg nem haltak.

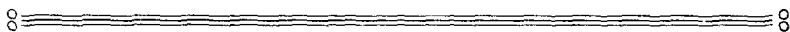
De a hangszerek fejlődése is lépést tart a zene irányáival. A zongora átalakul hárfává; Grieg Balladája és Concertje nagyszerű példák erre. Különösen a Concert (A-moll, op. 16.) az, ahol a zongorának eddig kellően ki nem aknázott, arpeggiószerű szólamai meglepően érvényre jutnak.

A zenekar énekel? Azt mondtuk. Nos igen, a polifon alkotások eltűntével megszületik a modern, új, éneklő zenekar: az orgona. Nem a Bach orgonája, hanem a Nichollé, a Griegé. A csőpneumatika tökéletesedése s a legújabb találmánya elektromos orgonák ebben a tekintetben bámulatosan sokat beszélhetnek. Az orgonaépítés már igazán átélte a maga forradalmát. A modern orgona: a programzene legerősebb úttörője.

Százakra menő változataival, modulációival, a pontosan működő *crescendo-decrescendo* hatásokkal (amiket több emberből álló zenekar sohasem lesz képes létrehozni) ez az igazán éneklő hangszer. Akik Luzernben hallották a híres orgonahangversenyeket, sohasem felejtik el. Pedig az az orgona nincsen is modern szempontból teljesen kiépítve, változatai régi időből erednek. De Luzern iskolát csinál. Ma már alig van Németországban vagy Anglia hangversenytermeiben koncert orgonaszám nélkül. A hangszerek királynője világszerte csak most, mintegy tíz éve kezd igazán teljes színeiben tündökölni. Nemcsak arra való most már, hogy polifon dallamot vezessenek végig rajta precízebben, mint ahogy azt egy zenekar előadná, hanem arra is, hogy a sok hangszer, amit ménében rejt, egy ember keze által, egy gondolatban, a zenekarnál tökéletesebb és precízebb formában törjön elő. A Grieg muzsikája erre is megmutatta az utat.

Ez a fejlődés nem utolsó része a zeneművészet forradalmi evolúciójának, melynek a Grieg zeneköltészete oly hatalmas lökést adott.

Buday Dezső.

Az alkotmánybiztosítékok.

Az alkotmánybiztosíték azt az erőt jelenti, melyet valamely osztály saját gazdasági és politikai jogainak megvédésére sorompóba képes állítani. Felfelé, a király irányában, a mai uralkodó osztály alkotmánybiztosítéka egy reális hatalomba ütközik; ez a hadsereg; lefelé szintén egy reális tényező fenyegeti: az alsó osztályok szervezettsége. Mint-hogy azonban Magyarországon a szervezkedés lassan halad előre, a militarizmus ellenben most éri el delelő pontját: nyilvánvaló, hogy felfelé minden alkotmánybiztosíték csak látszólagos, lefelé azonban még, ha nem is sokáig, minden alkotmánybiztosíték reális. Ezért a vármegyei intézmény erősítésénél is csak azon törekvések eredményesek, melyek a nép ellen irányulnak. Valódi alkotmánybiztosíték mindenha csak az volt, mely tényleges hatalmat képviselt. Alkotmánybiztosíték volt az a kard, amellyel Forgách Balázs Kis-Károly királyt halálra sújtotta. Alkotmánybiztosíték volt Siklós vára, melybe a nemesség Zsigmond királyt bezárta. Viszont alkotmánybiztosíték volt lefelé a tüzes korona, melyet Dózsa György fejébe nyomtak és azok az akasztófák, melyekre Szegedinecz

Perót és társait húzták fel. Természetesen ily értelemben az alkotmánybiztosíték nem abszolút fogalom, hanem osztályok szerint változik. A proletariátusra nézve az általános választójog lenne az első alkotmánybiztosíték, éppen azért irtózik tőle az uralkodó osztály legjobban.

Most ismét a vármegyei intézmény erősítéséről van szó a kormánnyal szemben. Tehát ezek az új alkotmánybiztosítékok is, melyeket a belügyminiszter az országgyűlés elébe terjesztett, a fentieknél fogva csak látszólagosak lehetnek. A javaslatok a közelmúlt tanúságait akarják értékesíteni és egy parlamentáris többséggel nem bíró, vagy pedig megszavazott költségvetéssel nem rendelkező kormány intézkedései ellen akarnak bírói védelmet nyújtani. A javaslatok legfontosabbika a közigazgatásági bíróság elé tereli a kormány és a törvényhatóságok között felmerülhető konfliktusokat. Már a fórum kijelölése is mutatja, hogy mi ennek az új javaslatnak a célja. A közigazgatási bíróság hatásköre eddig is főleg azon ügyekre (vízjogi, vasúti, közegészségügyi, vadászati, adó- és illetékügyek) terjedt ki, melyekben a közigazgatásági hatóság intézkedése az uralkodó osztály tagjainak érdekét sértette, ellenben nem terjedt ki az egyesülési, gyűlésezési, fogyasztási adó, kivándorlási, útlevél- stb. ügyekre, melyek az alsóbb osztályokat első sorban érdeklik. Ez a fórum tehát eddig is valódi alkotmánybiztosíték volt. És megfelel ezen irányzatnak az új javaslat azon intézkedése, mely szerint panaszjoga a kiterjesztett esetekben csak a törvényhatóság közgyűlésének, vagy tagjai felének, tehát a virilistáknak és a gentrynek van meg, ellenben ezen intézkedések által közvetlenül érintett egyének panaszjoggal nem bírnak.

S hogy az új alkotmánybiztosíték mily humbug, kitűnik a következőkből: Nincs helye a közigazgatási bíróság előtti eljárásnak az Ausztriával közös ügyekre nézve, valamint nem terjed ki a törvényhatálya a mozgósítás tárgyában kiadott rendeletekre sem. Ezáltal az egész katonai ügy majdnem teljesen elvonatik a panaszjog köréből. A közigazgatási bíróság (ellentétben az 1896: XXVI. t.-c. által már hatáskörébe utalt ügyekkel) a javaslat szerint nem intézkedhetik érdemben, hanem csupán megsemmisítheti a panaszolt kormányhatározatot. Mint-hogy pedig a javaslat 16. §-a szerint a rendeleteket, ha azokat a kormány halaszthatatlanoknak és szükségeseknek jelenti ki, a közigazgatási bírósághoz beadott panaszra való tekintet nélkül azonnal végre kell hajtani, tehát az új alkotmánybiztosíték teljesen elméleti jellegű, a kormány legfeljebb néhány rossz erkölcsi bizonyítványt fog kapni a közigazgatási bíróságtól, mit nyugodtan fog elviselni, sőt meg is fogja ismételtetni rendeleteit. Azonfelül nincs panasznak helye azon esetekben, midőn a minisztérium diszkrecionális jogkörben bocsátott ki rendeletet. A vármegyék ellenállását megbénította azon körülmény, hogy a pénztárak kezelése elvonatott tőlük. Ezek visszaállítása szintén hatásos alkotmánybiztosíték lenne. Erről azonban a törvényjavaslat mélyen hallgat, sazegyedüli, amit mond, az, hogy a törvényhatóság panasszal fordulhat a közigazgatási bírósághoz akkor, ha a kormány tőle a dotációt elvonja. A bíróság azonban legfeljebb azt mondhatja ki, hogy a kormány nem járt el törvényesen, de a vármegye azért egy árva fillért sem fog a kezébe kapni. Nagyon sajnáljuk, hogy nincs terünk a törvényjavaslat

összes §-ainak méltatására, mert azok, kik nem járatosak a jogi műnyelv fordulataiban, nem is tudják megítélni, hogy mindegyik §. csupán arra szolgál, hogy a törvényjavaslatnak nagyhangú elvi kijelentéseit minden gyakorlati értékétől megfossza.

A második alkotmánybiztosíték a hatásköri bíróság felállítása. Ennek hivatása az lesz, hogy a közigazgatási hatóságok és a kir. bíróságok, valamint a közigazgatási bíróságok közötti hatásköri összeütközéseket eldöntse. Ily hatásköri bíróság felállításának szükségét már az 1869: IV. t.-c. és az 1896: XXVI. t.-c. kimondták, tehát ez a gondolat nem a „nemzeti” kormány érdeme. Különbösen is az egész inkább egy ártatlan és elméleti államtudományi játék, mert ha a minisztertanácsnak, mely hatásköri összeütközésekben eddig az ítélő fórum volt, négy évtized óta a hozott határozatait átvizsgáljuk, alig tudunk egykettőt találni, melyek az alkotmányi kérdésekkel valamiképp vonatkozásba hozhatók. Mindig csak arról volt szó, hogy a cselédek kártérítési követelése, az erdőrendőri, ügyi kihágások és párbérbehajtások stb. a bíróság vagy pedig a közigazgatási hatóság elébe tartoznak-e? A javaslatban egyedüli alkotmánybiztosíték az, hogy folyamánnyaképpen a két legfelsőbb bíróságnál a bírói állásokat szaporítani kell, tehát ismét lehet néhány órszemet magas fizetésű állásokba elhelyezni.

A harmadik alkotmánybiztosíték az 1891: XXXIII. t.-c. a *lex Szapáriana* eltörlése. Ezen halvaszületett törvény egy §-ból áll, mely a közigazgatás államosítását elvben mondta ki minden határidő kijelölése nélkül. Ezt törli most el a koalíciós kormány hősi elhatározással. A büntetőjogi dogmatikának mindenha egyik kedvenc vitakérdése volt: büntethető-e az, aki egy hullán követ el ölési kísérletet? Ezennel átutaljuk az új alkotmánybiztosítékot, mint iskolai példát, a büntetőjogi esetgyűjtemények részére.

Hónapok óta hitették el a közvéleménnyel, hogy a kir. biztosi intézményt, melyet egy régi törvény alapján a Fehérvár-kormány elevenített fel, teljesen meg fogják szüntetni. A javaslatok erről a kérdéstről hallgatnak, csak az indokolás jegyzi meg jellemző őszinteséggel, hogy nem akarták a kir. biztosi szót a törvénybe bevenni, mert még a megemlítés is azt a hitet keltené, mintha elismernék ezen intézményt: íme a képmutatás, mely a szükségből erényt csinál. Az 1790: XII. t.-cz. nyíltan kijelenti, hogy Magyarországot pátensekkel kormányozni nem szabad. Minthogy ekkor a nemesség erősebb volt, tiltakozott ellene, s nem félt attól, hogy ha a pátens szót felemlíti, ezáltal elismeri azoknak törvényességét. Hiszen ezen az alapon a lopás, gyilkosság meghatározását és büntetését is ki kellene törvényeinkből törölni, mert ezeknek fölemlítése is azon látszatot keltheti, mintha a társadalom ezen bűncselekményeket elismerné.

Az alkotmánybiztosítékokkal együtt terjesztette be a kormány a kiegészítési javaslatokat, melyekre nézve még az elfogultság sem állíthatja, hogy azok megóvják az ország érdekeit. Sokan, akik a kiegészítési áruást tisztán látják, azt mondják, a kormány fellármázta az alkotmánybiztosítékokkal az országot és hogy szavát legalább részben beválthassa, inkább rossz egyezséget kötött, csakhogy ennek ellenértéke fejében az alkotmánybiztosítékokat, mégha oly látszólagosak is,

megkaphassa s a látszatért feláldozta az ország reális érdekeit. Akik így beszélnek, tévednek, mert a kiegyezés magában véve sem más, mint szintén egy igen fontos alkotmánybiztosíték. A belügyminiszter csak a látszólagos alkotmánybiztosítékokat terjesztette be, a kiegyezési javaslatokban foglaltatnak az igazi alkotmánybiztosítékok. Alkotmánybiztosíték valódi értelme szerint mindaz, ami az uralkodó osztály jogait és gazdasági túlsúlyát biztosítja. A kiegyezési javaslatok pedig fentartják a közös vámterületet, amely a nagybirtok hatalmának egyedüli alapja, lehetségessé teszik, hogy a magyar kormány a fogyasztási adókat önállóan fölemelhesse s ezáltal az állami élet terhére még jobban az alsó néposztályok vállára háríthassa át, lehetségessé íeszik, hogy a szesztermelés körében a kormány az agráriusoknak még több jutalmat és állami segélyeket osztogathasson. Ezek a reális alkotmánybiztosítékok, amelyek elfeledtetik az érdekelttekkel az Andrassy-féle javaslatok szánalmas voltát.

Nem fejezhetjük be e fejtegetéseket anélkül, hogy egy kortörténeti tényt le ne szögeznénk. Az alkotmánybiztosító javaslatok betervezője hírlapi közlemények szerint azzal nyugtatta meg a kvóta felemelése miatt békétlenkedőket, hogy legalább most már látni fogja, a külföld, hogy Ausztria nem tart ki bennünket. Ez a gavalléros kijelentés állítólag rendkívül megnyugtatta a felizgult kedélyeket, mert az a fontos, hogy a külfölddel szemben mindig „fölemelt fölvel” jelenhessünk meg s hogy a külföld elmondhassa rólunk azt a régi véleményt, hogy *c'est une nation chevaleresque!* Az arisztokrácia körében szokásos, hogy még zsarolási céllal emelt követeléseket is kifizetnek, 'mert a dolognak a nyilvánosság elé kerülése nem kellemes az illetőkre nézve. A kvóta fölemelése mutatja, mily következményekkel jár az, ha a mágán-morált bevisszük a politika körébe. De míg a főurak a magánosok zsaroló követeléseit saját zsebükből szokták kifizetni, a kiegyezéssel járó terheket kegyesen átutalják a népre, felemelt fogyasztási adók alakjában.

—I.

§=====§

A belga munkáslakások reformja.

Ez év márciusában a belga munkáslakás-viszonyokról szóló cikkemben rámutattam az 1889-iki törvény kitűnő eredményeire; jeleztem, hogy a bőségesen nyújtott olcsó hitel a községek közreműködésével lehetővé teszi Belgiumban, hogy az állandóbb fizetésű, aránylag jómódú munkás házat szerezzen magának. Csupán a legszegényebb rétegek lakáskérdését nem oldotta meg ez a törvény.

Hector Denis szocialista képviselő azonban 1901. január 30-án benyújtott törvényjavaslatában kidolgozta az olcsó lakások problémájának olyan programját, amely az államnak és községeknek erejét, a postatakarékpénztárnak és a biztosító intézeteknek tőkefőlöslegeit messze fölülmúló támogatást biztosíthatna a lakáspolitikára számára. Legfőképen hitel-kérdés lévén a szegény néposztályok lakásproblémája: Denis azt ajánlja, hogy a belga helyi érdekű vasúti társaságnál (*Société des che-*

mins de fer vicinaux en Belgique) már bevált mintára kellene a munkásbérházakat építő társulatokat kellő hitelben részesíteni.

A törvényjavaslat erre vonatkozó része lényegében a következő:

A belga törvényeknek megfelelő szövetkezeti vagy részvénytársasági formában munkásbérházak építését célzó társulatok alakúinak. E helyi egyesületek egy „központi nemzeti társulat” (*Société Nationale*) köré csoportosulnak. A központi társulatban maga az állam képviselteti magát, az egyes helyi társulatot pedig az állam, a község, a megye, jótékony vagy más közhasznú társaságok alkotják. Tegyük fel, hogy egy ily helyi társaság (kommunális vagy interkommunális) elhatározza, hogy a szükségletnek megfelelően kollektív munkáslakás-bérházakat épít és ehhez bizonyos összegre van szüksége. Hitelért minden adandó alkalommal a nemzeti társulathoz fordul. Ez — illetőleg az állam — kötvényeket bocsát ki a kért összeg erejéig, amely összeget a nemzeti társulat az állam jóállása mellett — Denis terve szerint — legfőlőbb 90 év alatt, lehetőleg alacsony kamattal együtt évi részletekben törleszt. A kibocsájtott kötvények ugyanolyan megítélés alá esnek, mint az állampapírok, az állam viszont a fölépült és bérbe adott házakban, másrészt az ilyenemű társaságok megbízhatóságában nyer biztosítékot. A helyi társulatok alapszabályait a törvény szabja meg, de azonkívül megjelöli, hogy kik alakíthatnak ilyenemű társulatot. A helyi társaságok törzse mindenestre az illetékes helyi hatóság lenne, melyről föltehető, hogy a munkáslakás viszonyokon akar segíteni. Ugyanezt elmondhatjuk Belgiumban a kölcsönös biztosításra alakult *mutuel*-társulatokról, vagy a lakás és egészségi viszonyokra ügyelő *Comité de patronage*-okról stb., amelyekről a nyereszkesedésre való törekvés föl nem tehető. Nálunk nincsenek meg a felsorolt s más belga intézményeknek analóg formái, a községi és megyei hatóságtól eltekintve s ez utóbbiak között is, sajnos, csak kevés van társadalmi hivatásának tudatában, de ilyennek tekinthető tulajdonképen minden olyan társaság, mely a törvényes alapszabályokat elfogadja s e szerint nyeresége bizonyos határon túl nem emelkedhetik. Ugyanis a bérházak tiszta jövedelme elsősorban a kötvények tulajdonosait illeti s csak ha a befolyt összeg az évi részlet, kamat és jutalék határának nagyságát túllépte, jut a központi társulat kezelésébe tartaléktökére, esetleges károk fedezésére. Megemlítendő, hogy az ily szervezetű helyi érdekű vasúti társaságnak már 1899-ben 39 vonalán részesültek a kötvények tulajdonosai évi részleteiket meghaladó jutalékban és megfelelő kezelés és ellenőrzés mellett a munkáslakások jövedelme is biztosított lenne, annál inkább, mert csakis a szükségletnek megfelelően épülnének, de meg különösen az lehetne nálunk, ahol a munkásházak a legbúsásabb uzsorakamatot hozzák. A kezelésre való felügyelet önként adódik ott, hol a központi társulatban az állam, a helyi társulatokban a község, a megyei hatóság és a résztvevő közhasznú társulatok vonják felelősségre egymást. Denis féltékenyen igyekszik távol tartani a lehetőséget, hogy a kötvényeket magánosok is vállalják — mint, bár csak korlátolt számban, a helyi érdekű vasúti társaságnál — nehogy a közérdek magánérdekek miatt szenvedhessen. Annál megfelelőbbnek találja hivatásszerűen evvel fog-

lalkozó hatósági közegek szervezését, kik érdek nélkül, tárgyilagosan tarthatják szemmel a szükségletet.

A házakat a központi társulat felügyeletével és az alapszabályok értelmében a helyi társulatok építik, kezelik s adják-veszik. Olcsó, rögtöni s elégséges hitel: ez az organizáció biztos eredményének kulcsa.

Nehéz az ok és okozat arányát mérlegelni. A helyi érdekű vasutak káprázatos gyors kiépülését, az egész ország sűrű behálózását bizonyára nem a szóban forgó hitelforma létesítette, de mindenesetre ez tette lehetővé.

A problémát így se lehetne egy csapással megoldani, számolnunk kell e részt a hatóságok indolenciájával, továbbá, hogy a kérdés megoldására eddig semmi se történt nálunk, hogy maguk a munkások megszokták a nálunk uralkodó siralmas viszonyokat és hogy maga a társadalom nem érett az ilyen szolidaritás eszméjének fölfogására — de az ilyen intézmény lehetővé tenné, hogy legalább ott, ahol a jóakarot megvan, annak arányában tenni is lehessen valamit.

A hozzájáruló községekre ez annál kevésbbé róna nagy terhet, mert rövid időn belül éreznők kellene a lakásviszonyokkal közvetlen összefüggésben levő egészségi viszonyok javulását s az ezzel járó költségkevesbedést. Igen érdekes érvekkel támogatja Denis e részben javaslatát kitűnő orvosok szigorú statisztikai adataira támaszkodva, kik pl. a tuberkulózis vagy általában a halálozási arányszám és a lakásviszonyok összefüggését tárgyalják (dr. Putreys, dr. Janssens stb.) Vessük evvel egybe a közpénzekből épült és fentartott kórházak költségét, a javakorukban elhaltaktól eleső adót (dr. Jules Felix adata szerint 20—30 év között tuberkulózisban elhalt munkásoktól eleső adó Belgiumban 240 millió fr., ami 10 millió híján equiválense az egész 1899-iki befolyt adóösszegnek!), a teljes férfikorukban munkaképtelenné lettek eltartását stb., s kimondhatjuk, hogy a községek pénzügyi helyzetük javításával, tényleges áldozat nélkül vállalhatnak magukra a munkásbérházak nagyszabású létesítését.

Már nálunk is benne van egy-két község programjában mint jelszó a munkáslakás kérdése, eddig azonban nem történt ez irányban semmi és ha valahol, úgy nálunk igaz Hector Denis mondása: „A legnyomorúságosabb lakások a legdrágábbak, mert emberi étellel és munkaerővel fizetik a bért!”

Nemesné M. Márta.

Könyvismertetések és bírálatok.

Büntetőjog és etika. Írta **Az** emberi társadalom két nagy szabálykomplexumának, a jognak és erkölcsnek együttes vizsgálata érdekes szociológiai feladat. Vannak-e alakulásukban és hatásukban közös törvényszerűségek, hogy hatnak rájuk más társadalmi tényezők, hogy hatnak egymásra és más társadalmi tényezőkre, mind megoldásra váró probléma. A történelem materializmus híve előtt is felmerülhetnek ilyen kérdések, mert a történelmi materializmus a gazdasági tényezőknek az Ideológiákra való hatásán kívül felteszi bizonyos mértékben az ideológiáknak egymásra s a gazdasági tényezőkre gyakorolt hatását is.

Az ilyen kutatást meg kell előznie a vizsgált jelenségek szabatos körülírásának, mert úgy a közönséges, mint a tudományos nyelv a jogot, még inkább az erkölcsöt igen sokféle értelemben használja. Szabatos meghatározás helyett Vámbéry párhuzamot von a két szabálykör között és két főkülönbséget állapít meg. Az egyiket tartalminak, a másikat alakinak nevezi. A jogot — s itt Merkel álláspontját fogadja el — tartalmilag az etikai szabályokkal szemben kétoldalúsága jellemzi. Jogosítványt és kötelességet állapít meg. Az erkölcs tartalma a kötelesség. Ez a különbség azonban a szabályok két csoportja között nincs meg. Az istenkáromlás vétségénél az állam büntethet. Ez a jogosítvány Vámbéry szerint. A vallásos társadalom pedig megvetheti az istenkáromlót és megszakíthat vele minden közösséget. Az erkölcs funkcióját ismeri félre Vámbéry, midőn azt állítja, hogy „az erkölcsi követelés tartalmilag be van fejezve, midőn azt, akire elhatározólag kíván hatni, megfelelő belső érzülettel tölti el.” Az eleven erkölcs, amelyik sokkal jobban különbözik az etikai rendszerektől, mint a valóságos jog a törvényben foglalttól, épúgy csupán a megfelelő külső magatartást akarja kierőszakolni, mint a jog. És az érzületet épúgy csupán a magatartás biztositékául tekinti, mint a jog. A bíró is figyelembe veszi a büntetett érzületét. S ha megáll Vámbérynek az az ellenvetése, hogy ilyenkor a bíró az etika terén mozog, akkor a bíró az etika terén mozog akkor is, amikor olyan cselekményért büntet, amelyet az erkölcs is rosszal. A jog és az erkölcs közötti alaki különbség Vámbéry szerint az, hogy a jogi szabályokat úgy keletkezésükre, mint

érvényesítésükre nézve a határozottság jellemzi, míg az erkölcsi szabályok határozatlanok. Ez a megkülönböztetés is téves. A jogot főleg az írásbefoglalás teszi határozottá. A szokásjog, a szabad bírói jog époly határozatlan, mint az erkölcs. És sokszor az írott jog is határozatlan, ha határozatlannak kell lennie. így pl. az izgatás fogalma nem vetekedhetik-e határozatlanság tekintetében bármelyik etikai fogalommal? Igaz, hogy az erkölcs rétegezett, osztályonként más-más. De vajon nincsenek-e más-más jogszabályok a különböző osztályokra nézve?

A jog és erkölcs szabályait valójában legélesebben a kikényszerítés módja választja el. A jog szabályait az állam, az erkölcs szabályait társadalmi csoportok hajtják végre. A jogi és erkölcsi szabályok egy társadalmon belül gyakran tartalmi szempontból azonosak, mert az államnak és az uralkodó csoportoknak érdeke egybeesik. De sokszor eltérő tartalmúak. Részben azért, mert bizonyos társadalmi csoportok érdeke s így erkölcsi felfogása ellenkezik azon csoportok érdekével, amelyeké az államhatalom, részben azért, mert az állam ki tud kényszeríteni olyan szabályokat, amelyeket társadalmi úton nem lehet kikényszeríteni. Ennek a megfordítottja is lehetséges. Természetes, hogy az állam más kényszereszközökkel is rendelkezik, mint a társadalom. De sokszor a kényszer eszközei nem különböznek. Így erkölcsi szankció is lehet halálbüntetés (lynch, magánbosszú), foglalkozástól való eltiltás (bojkott), valamely helyről való kiutasítás. A szervezett főhatalomnak az emberi társadalmakban való kialakulásával különválnak az erkölcsi és jogi szabályok. Vámbéry osztja azt a nagyon elterjedt hibás felfogást, hogy a kezdetleges történelmi társadalmakban a jog, erkölcs, vallás egységes volt. Etnográfiai adataink alapján meg lehet állapítani, hogy a jogi és erkölcsi szabályok az u. n. vad népeknél is elkülönültek, annál inkább Mózes, Manu, Zoroaster, Hammurabi törvénykönyvei korában. Igen kezdetleges időkben vannak olyan cselekmények, amelyeket az állam nem büntet, de a társadalom rosszal. A magánbosszú hosszú időn át áll fenn bizonyos cselekményekre nézve, bárha más cselekményekre nézve az állami büntetés megvolt. Kítűnik ez a kultúrnépek legrégebbi büntetőjogára nézve a Mommsen-féle kérdésekre adott válaszokból, amelyeket maga Vámbéry is ösmertet. A jog, erkölcs, vallás kezdetleges egységéről keletkezett hit forrása valószínűleg az a körülmény, hogy a kultúrnépek kezdetleges törvénykönyvei egyszersmind etikák s vallási művek. Ez azonban nem a szabályoknak, hanem a primitív tudománynak a differenciálatlan voltát jelenti. A tévedést kétségtelenül elősegítette a szabályok pontos megkülönböztetésének hiánya. Így Vámbéry szerint Manu törvénykönyve számos erkölcsi vagy illendőségi szabályt minősít jogivá. Ezt teszi pl., amikor előírja, hogy „a papnak oly leányt kell feleségül venni, akinek alakja hibátlan, akinek kellemes neve van, járása illedelmes, mint egy flamingóé vagy egy fiatal elefánté, kinek haja és fogai nagyság tekintetében közepesek s a kinek teste különösen lágy.” Vámbéry itt megfedkedezik arról, hogy valamely szabálykörhöz való tartozásnak nem a szabály tartalma az ösmertető jele s hogy a modern törvénykönyveknek a lány korára, vagy elmebeli állapotára nézve felállított házassági akadályai csak a törvényhozási technika

megváltozása következtében különböznek a Manu-féle akadályoktól. Ép így nem helyes az a kijelentése, hogy a középkori inkvizíció, amikor a vallásos meggyőződést büntette, nem tudta az etikai normát a jogitól megkülönböztetni. Nincs olyan norma, amely tartalmánál fogva csak ioffi. vagy csak erkölcsi lehetne. Az etikai és jogi normák összeállításában nem a középkori inkvizíció, hanem a mai jogtudósok a hibásak.

A két szabálykör megkülönböztetésénél kétségtelenül mélyrehatóbb probléma a működésüknek, egymáshatásuknak vizsgálata. Vámbéry szerint előfordul, hogy a jog és erkölcs szabályai valósággal összeütköznek. Így mikor a jog elismeri az erkölcs tiltotta rabszolgaságot, a bordélyházi rendszert, vagy midőn a jog előírja a feljelentési kötelezettséget a felségsértés esetén. A jogtételék átlaga s az erkölcsi szabályok átlaga között azonban nincs kollízió. A jog és az erkölcs tendenciája közös, a kettőt a cél gondolata fűzi egybe. Mi a valóságos kollízióknak az oka, ezt a kérdést Vámbéry nyitva hagyta. De az ő álláspontja mellett erre a kérdésre aligha is lehetne megnyugtató feleletet adni. Tetszetős, de a valóságnak nem felel meg az a megállapítása, hogy a jognak s az erkölcsnek a tendenciája közös. A jog mindig a hatalmon levő, az uralkodó osztályok érdekeit fejezi ki, az erkölcs társadalmi csoportokként különböző. Az elnyomott osztályok joga az uralkodó osztályok érdekében készült, az erkölcsé nem mindig. Igaz ugyan, hogy az uralkodó osztályok erkölcsé is jelentős befolyást gyakorol az elnyomott osztályok erkölcsére s az elnyomottak felfogása az uralkodó osztályok erkölcsére. De míg az uralkodó osztályok erkölcsi felfogásuknak jelentős kényszereszközökkel tudnak gyakorlati érvényt szerezni, addig az alsó osztályok erkölcsi felfogása főleg az uralkodó osztályok elveire hat, a díszetikájukra s nem a valóságos erkölcsi megítélésükre. Minden osztálymorál érdekvédelem, csakhogy különböző érdekek védelme s így bizonyos meghatározott érdekeket védő jog s az ezektől gyakorta eltérő érdekeket védő erkölcsök tendenciája nem lehet közös. A Vámbéry erkölcsé, mely „az emberi társadalom fennállását és jólétét biztosító szabályok”-ból áll, csak a morálfilozófusok képzeletében él. Vagy talán az emberi társadalom fennállását és jólétét biztosítja nem egy népnek az az erkölcsi szabálya, amely tiltja árnyék vetését a király házára? Az erkölcs struktúrájának a fel nem ösmerése vezette Vámbéryt arra, hogy kollíziót lásson erkölcs és jog között olyan esetekben, amikor csak bizonyos osztályok erkölcsé ütközik össze a joggal. Az udvari köröknek az erkölcsi felfogását nem sérti a felségsértésért való feljelentési kötelezettség és az amerikai rabszolgatartók nagy tömegének erkölcsi felfogása nem került összeütközésbe a rabszolgatartással. A rabszolgatartás összeütközésbe került ugyan a rabszolgatartók körében élő erkölcsi eszményekkel, de az erkölcsi eszmények mindig szigorúan megkülönböztetendők a valóságban dívó erkölcsi megítélés elveitől. Vámbéry szerint a párbaj csak a társadalmi szokásoknak felel meg, az erkölccsel ellenkezik. Helyesebben a párbaj csak a párbajozó körök erkölcsi eszményeivel ellenkezik, a valóságos erkölcsi megítéléssel nem. Az uralkodó osztályok ünnepélyes alkalmakkor hirdetett etikájukban tesznek olyan engedményeket, amelyeket nem haj-

landók bevinni a gyakorlati erkölcsbe és jogba. A legtöbb kollízió tehát vagy az uralkodó osztályok joga és az elnyomottak erkölcsbe, vagy az uralkodó osztályok erkölcsi eszménye és joga közt áll fenn s nem azok valószínűségi erkölcsbe és a jog közt. Osztályuralom mellett lehet a jótékonyaságból és hálából erkölcsi eszmény, de nem valószínűségi erkölcsi és jogi kötelesség. Ezt az álláspontot juttatja kifejezésre Bentham is, amidőn kifejti, hogy az okosság szabályainak megsértése (iszákosság, paráznaság), a jótékonyaság szabályainak megsértése nem büntetendő, de büntetendő a becsületesség szabályainak megsértése. Nem igazi ok, hogy a durvaság, hálátlanság, könyörületlenség azért nem büntetendők, mert nem határozott szabályok. Ezek a szabályok azért nem határozottak, mert követésük biztosítása nem érdeke e szabályokat formulázó uralkodó osztályoknak.

Bárha Vámbéry szerint az erkölcs és jog tendenciája általában közös, a jog valamennyi ága közül legszorosabban a büntetőjog függ össze az erkölccsel, a büntetőjogban van a legtöbb erkölcsileg releváns szabály. Ez a megfigyelés helyes. Csakhogy ennek a jelenségnek nem az a legmélyebb oka, hogy a büntetésnek megbecstelentető jellege van s hogy a bűncselekmény a sértett s a közvélemény részéről erős érzelmi felháborodást vált ki. Az erkölcsi rosszaláshoz megszegéshez közelálló büntetést a büntetőjog védte érdekek megsértése esetében az esetek nagy számában azért alkalmazták, mert a büntetettek túlnyomó része vagyontalan és kártérítésre nincs kilátás. Vámbéry említi, hogy Angliában I. György idejéig az idegen ló megölése csak kártérítésre kötelezett, holott a ló lopását büntették. Nyilvánvalóan azért, mert a lótolvajok nagyrészt a vagyontalanok köréből kerültek ki. A büntetőjog bizonyos érdekeket főleg a vagyontalan osztályok részéről jövő támadásokkal szemben véd, a magánjog első sorban a vagyonosoknak egymás közötti viszonyait szabályozza. A magánjog osztályközi részei már telve vannak büntető rendelkezésekkel. (Munkásjog, cselédjog.) De ettől eltekintve a magánjog nagyrészt nem a szabálysértések szankcióiról rendelkezik, hanem sokszor komplikált utasításokat foglal magában magánosok és hatóságok részére. (Pl. házasságkötés, végrendelet szabályai, törvényes öröklési rend stb.) A büntetőjog és etika vonatkozásait Vámbéry különösen három szempontból veszi szemügyre. Vizsgálja, hogy mennyiben alapja bizonyos cselekmények bűncselekményé alakításának azok erkölcsitelensége, a büntetés kiszabásánál mennyiben történik etikai alapon a bíró mérlegelése s végül, hogy a büntetőjogi szabályok ösmeretét mennyiben merítik az emberek az erkölcsből.

A kriminológia egyik alapvető kérdése: minő cselekményeket büntet az állam, bizonyos cselekmények bűncselekményé minősítésének, a kriminalizációnak mik az okai? Vámbéry világosan rámutat a jogászok formális meghatározásának (büntett az, mit az állam büntet) sekély voltára. A bűncselekmény jogtalansága okozat s így nem magyarázza meg szerinte azt a körülményt, hogy mért büntetnek bizonyos cselekményeket. Vámbéry vizsgálja a nyelvet, a büntetőjog történeti fejlődését, a kriminológusoknak, jogbölcselelmeknek és büntetőjogi dogmatikusoknak a büntetről szóló fogalommeghatározásait. Megál-

lapítja, hogy a nyelvben a büntett erkölcstelen cselekményt jelentett, az óskori kultúrnépek erkölcstelen cselekményeket büntettek s a filozófia, a társadalmi és a jogi tudomány legkülönbözőbb művelői szerint az erkölcsellenesség a büntetés alá eső cselekmények magva. Vámbéry mindebből azt következteti, hogy az erkölcstelenség a kriminalizációnak egyik legfontosabb, bár nem egyedüli föltétele. Az erkölcstelenséghez hozzájárul még szerinte a társadalmi veszélyességnek a törvényhozó hatalom, tehát főleg az uralkodó osztályok belátása szerint értékelt momentuma.

Azzal a föltevással, hogy az erkölcstelenség a kriminalizáció egyik legfontosabb feltétele, nehezen lehet bizonyos tényeket összeegyeztetni. Az erkölcstelenség bizonyos esetekben büntetéssel jár (pl. gyilkosság, rablás), más esetekben nem (pl. hazugság, nemi morál megszegésének számos esete). A bűncselekmény bizonyos esetekben erkölcsi felháborodást idéz elő (pl. súlyos testi sértés, zsarolás), más esetekben nem jár nyomában erkölcsi rosszalás (pl. marhavész elleni szabályok megszegése, kábelrongálás, földmérési jelek megrongálása, a névnek vendégekönnybe való be nem írása és számos egyéb kihágás). Ha az erkölcstelenség a kriminalizáció föltétele, akkor mért nem minden erkölcstelenség büntett és mért nem minden büntett erkölcstelen? A társadalmi veszélyességnek az erkölcstelenség mellé való helyezése a kérdésre nem vet fényt, mert a valóságos vagy vélt társadalmi veszélyesség az erkölcsi rosszalással rendszerint együttjáró jelenség. Hisz úgy a büntetett, mint a nem büntetett erkölcstelen cselekményeket általában veszélyeseknek is tartják.

De az erkölcstelenség nem is föltétele a kriminalizációnak. Vámbéry és sok más kutató tévedésének oka: hogy az erkölcsi felháborodás s a büntetés igen sok esetben találkozik. Ezért megteszik az ősibbnek s jelentősebbnek hitt erkölcsi rosszalást a büntetés okául. Holott az erkölcsi felháborodás és a büntetés tulajdonképpen ezekben az esetekben ugyanazon oknak két különböző hatása. Erkölcstelen az olyan cselekmény, amelyet valamely társadalmi csoport rosszal. A rosszalás oka, hogy a társadalmi csoport azt hiszi, hogy a cselekmény érdekeit sérti vagy veszélyezteti. De az állam büntetésének sincs más oka. Ha valamely cselekményről az államhatalom birtokában levő csoportok, osztályok azt hiszik, hogy az rájuk nézve veszélyes, akkor azt rosszalják és büntetik. Valamely cselekmény nem azért büntett, mert erkölcstelen, hanem azért erkölcstelen és büntett, mert károsnak, vagy veszélyesnek vélt cselekmény. A csoportérdeksérelem az oka a felháborodásnak s a büntetésnek s az a felfogás, mely a büntetést az erkölcsi rosszalásra vezeti vissza, épúgy nem jelöli meg a mélyen fekvő okokat, mint a Durkheim felfogása, amely a kollektív érzelmek sérelmére vezeti vissza a kriminalizációt. Az érzelem sérelme csak függvénye az érdeksérelemnek. Azok a felfogások, amelyek a kriminalizáció legfontosabb föltételét a cselekmény erkölcstelenségében vagy a kollektív érzelmek megsértésében látják, egyaránt nem tudják megmagyarázni azoknak a cselekményeknek a büntetését, amelyek, mint a kihágások nagy része, nem erkölcstelenek s nem váltanak ki érzelmi felháborodást. Az érdeksérelem elmélete alapján ez a jelenség megfejthető.

A loállítási kötelesség megszegése, a hadköteles késedelmes jelentkezése, az út testének az elfoglalása s a kihágások egész légiója nem erkölcstelen, nem sért erős kollektív érzelmeket, de sérti az államhatalom birtokosainak az érdekeit. Ilyen formulázás mellett nem az a kérdés, hogy mért büntet az állam nem erkölcstelen cselekményeket, hanem az, hogyha az uralkodó osztályok érdekeit sérti valamely cselekmény, mért nem vált ki bennök erkölcsi felháborodást? Úgy vélem, ennek a jelenségnek az oka abban keresendő, hogy az állam másképp reagál érdeksértő cselekményekre, mint valamely társadalmi csoport közvéleménye. A társadalmi csoport csak akkor rosszal, akkor háborodik fel, ha tagjai nagy része látja valamely cselekmény veszélyes, káros voltát. Sok olyan cselekmény van, amelyről az osztályállam különvált funkcionáriusai, hivatalnokai, képviselői tudják, hogy káros s azért büntetik, bárha az uralkodó társadalmi csoportok tagjainak zöme káros voltukkal nincs tisztában. Ezért vannak olyan bűncselekmények, amelyek nem váltanak ki erkölcsi, csak büntetőjogi reakciót. Ilyenek pl. a statisztikai adatok beszolgáltatására, a járványok terjesztésére, a közoktatásra stb. vonatkozó kihágások. A kihágások igen jelentős része pedig csak látszólag nem vált ki erkölcsi reakciót. Valójában ezek nem az összes uralkodó osztályoknak, hanem csupán azok egy részének érdekét sértik s csupán az érdekeltek szűk körében keltenek erkölcsi hatást. Ilyenek pl. a mezőgazdasági cseledekre, az erdei kártételekre, vadászatra, halászatra, zugirászatra, hatóságsértésre vonatkozó kihágások. Bárha az uralkodó osztályok tagjainak is csak egy kis részét sértik ezek a cselekmények, mégis büntetik azokat, részben az érdekeltek nagy hatalmánál fogva, részben viszonsszolgálat reményében.

Vámbery az osztályuralomnak a büntetőjogban jóval kisebb jelentőséget tulajdonít, mint a jog többi ágában. Ez a felfogás téves. Igaz, hogy a büntetett cselekmények jelentős része az alsóbb osztályok érdekeit is sérti. De a büntetőjog éles osztályjellege abban nyilvánul, hogy elsősorban oly cselekményeket büntet, amelyek az uralkodó osztályok érdekeit sértik s nem bünteti azokat, amelyek az alsóbb osztályok érdekeit egymagukban jobban sértik, mint a büntetett cselekmények összevéve (pl. uzsorás bérek fizetése, rossz lakások kiadása, alkoholárusítás, stb.) Továbbá, hogy rendelkezéseivel le akarja nyomni az alsóbb osztályoknak helyzetük javítására irányuló mozgalmait. És nemcsak a politikai deliktumok büntetéseivel. Gondoljunk csak a magánosok elleni erőszaknak a sztrájk ellen irányuló szigorú büntetésére. Az osztályjelleg nem csupán az élet és a vagyon elleni deliktumok büntetésének súlyviszonyában, hanem a vagyon elleni s az összes immateriális javakra (becsület, egészség, szemérem stb.) vonatkozó deliktumok büntetésének arányában tűnik ki.

Bizonyos politikai deliktumoknak enyhébb, államfogházzal való büntetését sem magyaráznám úgy, hogy az a „hallgatag genfi egyezményt képviseli az osztályok harcában”. Az uralkodó társadalom sejti, hogy lesz idő, mikor uralma megszűnik, innen lovagias kímélete. Kább azt hiszem, hogy a politikai deliktumok enyhébb büntetésének az az oka, hogy abban az időben, midőn a győzelmes vagy a küzdő

burzsoázia a modern büntetőtörvények megalkotásában részt vett, elsősorban arra számított, hogy a politikai deliktumok elkövetői a polgári pártok harcosaiból kerülnek ki, sőt sokszor olyan harcosokból, akik a feudalizmussal küzdenek. A *custodia honesta* az osztályharcból eredő, de főleg munkásdeliktumoknál (magánosok elleni erőszak, mezőgazdasági munkássztrájk) nincs meg. A Vámbéry előbbi magyarázatával is ellenkezik az a megjegyzése, hogy a *custodia honesta* alkalmazásának az a „közmegegyeződéssé vált tévedés” az oka, hogy a törvényben körülírt cselekményt összetévesztik motivumaikkal. Az átlagos politikai bűncselekmény az erkölcsi szabályokkal épűgy ellenkezik szerinte, mint a jogiakkal. De ez szerző szerint nem abszolutisztikus észjárás folyománya, mert ő csak azokra az államokra gondol, ahol „az alkotmányosság népuralmat s nem leplezett abszolutizmust vagy osztályuralmat jelent”. Hol van az az állam, ahol az alkotmányosság nem jelent osztályuralmat? Talán az antimilitaristákat büntető Franciaország, vagy még a választójogért küzdő polgári nőket is büntető Anglia?

Vámbéry etikai alapfelfogásából kiindulva azokat a változásokat, amelyek az idők folyamán a cselekmények büntetté minősítése, kriminalizációja terén végbementek, nem hatalmi eltolódásokra, új érdekek keletkezésére vezeti vissza, hanem az erkölcsi rend változásaira. A vallást sértő cselekedetek büntetését ő nem az egyház hatalmára és érdekére, hanem a keresztény morálra, az eretnkség büntetőjogi üldözésének megszűnését nem az egyház ellen küzdő polgárság és hűbéresek érdekeire, hanem a protestáns erkölcsre vezeti vissza. A büntetés módjának a felvilágosodás korában végbement változását nem a növekedő rendre s állami büntető hatalomra s így a súlyos represszió csökkentettségére, az emberi munka gazdasági jelentőségének emelkedésére és a testi büntetések hatástalanságára vezeti vissza, hanem Beccaria és Voltaire etikájára. A büntetőjog jelenlegi krízisének magyarázatára nézve Tarde hipotézisét fogadja el. A büntetőjog krízise nem egyéb, Tarde és Vámbéry szerint, mint egyik kitörése az erkölcs nagy krízisének. „Az erkölcsi forrongás maga is egyéb számos okra vezethető vissza, melyek, mint a szenzációhajhászat, a dekadencia, a szimbolizmus, a lelki és erkölcsi rendellenességek fürkészése stb. — az ismeretlen után érzett olthatatlan szomjúságban gyökereznek.” A kriminalitás mai képét a fiatalkori büntettesek és a visszaesők nagy száma jellemzi. A kapitalista nagyvárosok élete, a proletárgyermekek nevelése és korai munkája nélkül a fiatalkorúak kriminalitását, a modern munkaszervezet, különösen a munkanélküliség nélkül és a szabadságvesztésbüntetések bűnre nevelő hatása nélkül a visszaesést aligha lehet megmagyarázni. A fiatalkorú bűnösök s a visszaesők veszedelme a fejlett statisztika segítségével megállapítható. E veszedelem okainak kikutatása és leküzdése a serkentője a mai kriminológiának, amely a kutatás eszközeit az emberi társadalom s az ember fejlődő tudományából, a szociológiából s az antropológiából vette. Csak az élet szemléletétől elszakadt tudományos módszer keresheti a kriminológiai törekvések okát és forrását a kapitalizmus városa helyett az ismeretlen után érzett szomjúságban, Quetelet és Broca helyett Verlaineben és Maeterlinckben. Megjegyzem, hogy nézetem szerint sem lehet a kriminalizáció minden jelenségét az ural-

kodek osztályok megsértett érdekével magyarázni, bárha közvetve vagy közvetlenül minden bűncselekmény osztályérdek sérelme. De a bűncselekménnyé minősítést determináló egyéb okok nem etikaiak, hanem más természetűek. Kétségtelenül szerepet játszik a kriminalizációnál az állami büntető hatalom ereje. A gyenge állami hatalom kevesebb cselekményt büntet, mint az erősebb. Bizonyos érdeksértő cselekmények büntetésére az államhatalom birtokosai más leküzdési módot tartanak hatékonynak és elégségesnek (pl. kártérítést), vagy a büntetést hatástalannak tartják. Az öngyilkosság, kivándorlás kétségtelenül sérti az államhatalom birtokosainak érdekeit, de a büntetést az ellenük való küzdelemben ma már kevésbé alkalmazzák.

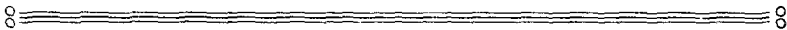
A büntetőjognak az etikától való függőségét bizonyítja Vámbéry szerint a bűnösség fokának meghatározásánál alkalmazott mérték is. Szerinte a büntetéskimérésnél a bűnösség erkölcsi súlyának legtöbbször nem is öntudatos becslése döntő. Egyetértek Vámbéryval abban, hogy a büntetés kiszabására nem nagy hatása van annak az elméletnek, amelyet a bíró a büntetés céljáról vall. De a bíró büntetéskimérése egészen másképp megy végbe, mint a társadalom erkölcsi megítélése. Erdekes probléma a büntetéskimérő bíró pszichológiája, de azzal a feltevéssel, hogy a bíró az „erkölcsi súly” szerint ítél, aligha közelítettük meg a megoldását. Az erkölcsi súly szerint ítélő Curia előtt súlyosító körülmény, ha a vádlott vagyontalansága miatt nem tudott kártérítést adni, de enyhítő a beismerés. A beismerés privilegizálása valószínűleg összefüggésben van azzal, hogy a bíró munkáját könnyíti. Korunk felületes bűnvádi eljárásában — úgy vélem — a bíróságoknál kialakult büntetési skáláknak (gondoljunk a becsületsértés közismert büntetésére), a büntettes tárgyaláson tanúsított viselkedésének a büntetés kimérésére jóval nagyobb a hatásuk, mint a rejtve maradó motívumoknak.

A büntetőjogi szabályok ismeretét általában, Vámbéry szerint, az erkölcsi szabályokból merítik. Kétségkívül nem a büntetőtörvények tanulmányozásából. De azt hiszem, Vámbéry itt figyelmen kívül hagy egy fontos momentumot. Az a tapasztalat, hogy bizonyos cselekmények elkövetése nemcsak erkölcsi rosszalással, hanem büntetéssel is jár, erősen kiegészíti az erkölcsi normáknak ösmeretét. S valamely szabály betartására nyilván jobban ügyelnek, ha szankciója nem kizárólag erkölcsi. Figyelemreméltó kérdés, hogy minő hatást gyakorol az erkölcsi rosszalás fokára az a körülmény, ha az erkölcsstelenség büntetést is von maga után. Valószínűnek látszik, hogy bizonyos cselekmények büntetettsége és a büntetés biztossága az erkölcsi reakció intenzitását csökkenti. Az erkölcsi reakció és a büntetés viszonya különben helyenként, társadalmi csoportokként változó. A modern nagy városokban pl. az erkölcsi rosszalásnak kisebb a szerepe, mint a falvakban s nagyobb a szerepe bizonyos cselekmények büntetett volta ösmeretének. Korunk büntetőjoga, vallja Vámbéry, az etizálódás irányában haladt. Ezt a diagnózist nem merném aláírni. Az állami hatalom növekedése és különválása magával vonja sok oly cselekmény büntetését, amelynek károosságát a társadalmi csoportok nem látják be, magával vonja a kihágások növekedését. Kétségtelen, hogy korunkban több az olyan bűncselekmény, melyet nem kísér erkölcsi rosszalás,

mint a korunkat megelőző időben. Egy pár olyan cselekmény büntetése, amelyet azelőtt csak rosszalás kísért, még nem tekinthető a büntetőjog etizálódásának. A család s a nemi erkölcs részére intenzív büntetőjogi védelmet nyújtó svájci és norvég büntetőtörvény nem tekinthető korunkra nézve tipikus alkotásoknak. Olyan országok hozták azokat, amelyekben elsősorban a középosztályok uralkodnak. Ezeknek a büntetőtörvénykönyveknek sexuális felfogását főleg erre a körülményre vezetném vissza.

Vámbéry elméleti tételeiből következő gyakorlati elv: az etika legyen a kriminálpolitika iránytűje. E mellett az elv mellett a lehető legeltérőbb kriminálpolitikát lehetne folytatni. Szabad kizsákmányolás és szigorúan büntetett sztrájk épügy lehet erkölcsös, mint a kizsákmányolás büntetése s a sztrájk szabadsága. Csakhogy más-más osztály moráljának nézőpontjából. Vámbéry a saját követelését nyilván úgy érti, hogy a gazdaságilag alávetett osztályok érdekeinek védelmét kell a büntetőjogban biztosítani. De akkor még az ő álláspontja szerint is nem az etikát, hanem az alsóbb osztályok etikáját kellett volna kriminálpolitikája iránytűjévé tenni. Az alsóbb osztályok érdekeinek védelme ugyan csak nagyon kis mértékben történhetik büntetőjogi úton (büntetések felállítása még nem jelenti azok alkalmazását), de megerősödésük a büntetőjogra is fogja éreztetni, sőt érezteti is hatását. De ha uralomra kerültük megváltoztatja a bűncselekmények fogalmait, — s a mi valószínű — a büntetés módját, az nem egy új etikának lesz az eredménye. Bűncselekmények és büntetések nem az értékek és eszmények, hanem az érdekek és hatalmak átalakulása következtében alakulnak át.

Rónai Zoltán.

A londoni szociológiai társaság évkönyve. (*Sociological Papers. Vol. III. Published for the Sociological Society. London. Macmillan & Co. 1907.*)

A londoni szociológiai társaság évkönyve azokat az előadásokat és vitákat tartalmazza, melyeket 1905. októbertől 1906. áprilisig a társaságban tartottak.

A gyűjtemény első darabja G. Archibald Reid felolvasása a szociológia biológiai alapjairól. Valójában az előadás csak az átöröklési kérdéssel foglalkozik. Vizsgálatai szerzőt két „alapvető biológiai törvényre vezetik. Az első törvény az, hogy a csirasejt igen nagy mértékben közömbös a környezet hatásával szemben és ennél fogva a gyermekeket ritkán érintik azok a befolyások, melyeknek szüleik ki vannak téve. A második törvény az, hogy a csirasejtek és ennél fogva az egyének, melyek belőlük erednek, spontán változnak maguk között, úgy, miként a test-sejtek is ugyanazon okból. Ebből az következik, hogy nem javíthatjuk a növények és az állatok fajait ama föltételek javítása által, melyek között azok léteznek. Ilyen eljárás az egyénnek szolgál javára, de faji degenerációra vezet. A fajt csak az által lehet megjavítani, hogy a nemzést a legszebb egyénekre korlátozzuk. A tenyésztők minden gyakorlata, sőt talán elmélete is megerősít bennünket ebben a hitben.” (10.)

Ezt az eredményt kiegészíti a következő megfontolás: „Mint-hogy, kevés kivétellel, az utódok elváltozása a szülőkkel szemben spontán természetű, nyilvánvaló, hogy a fajt csak úgy javíthatjuk, amint a tenyésztők teszik: az utódok létrehozását olyan egyénekre szorítva, melyek kedvezően változtak. De láttuk, hogy mily számosak az ember szerzett tulajdonságai. Ezért gyakran nagyon javíthatjuk az egyént ama föltételek javítása által, melyek között él.” (21.) Spontán változat alatt szerző azt érti, hogy „a változás oka a csirasejtben rejlik és nem a környezetben. A megtermékenyített petének kétféle sejt-leszármazói vannak: a test vagy a testi sejtek és a csirasejtek. A testi leszármazók spontán változnak maguk között, némelyek bőr-, mások csont-, ismét mások ideg-sejtek lesznek és így tovább. Mi ebben nem látunk semmi misztériumot, hanem azt tételezzük fel, hogy a fejlődés gondoskodott ezekről a változásokról. Miért keresünk más okot a csirasejtek spontán változásainál? Ha azok nem változnának, a faj nem alkalmazkodhatná a környezethez s elpusztulna.” (49.)

A szerzett tulajdonságok átöröklését így minimumra szorítva, persze szerző az egyes fajok fölemelkedésének és degenerálásának tünetényeit nem tudja másra visszavezetni: mint a nevelés változásaira. (A kalandosabb antropológia iskola ezzel szemben új vérkeveredésekről szeret beszélni.) Komolyan hiszi, hogy a renaissancet az antik nevelés felújítása hozta létre. Azt is megírja, hogy a görögök „kezdetben durva barbárok voltak, akik nyilvánvalóan semmiben sem különböztek a környező törzsektől. Azután egész hirtelen, néhány kevés nemzedék alatt, a legdicsebb faj lettek, melyről a történelem tud. Később, ugyanoly gyorsasággal, szerfelett nyomorult és elkorcsosult néppé váltak. Nyilvánvalóan ezeknek a nagy szellemi különbségeknek oka a görögökben az eltérő *training* volt, nem pedig a fejlődés folyamata.” (19.) Vagyis homályos sejtelve sincs arról, hogy léteznek speciális társadalmi okok is, melyek magát a traininget, a nevelési rendszert meghatározzák s hogy pl. egyedül a népesség sűrűségének változása a görög szellem változásáról többet képes mondani, mint minden biológia. Ép így a kapitalizmus különböző foka, a közlekedési eszközök és a kereskedelmi utak változása stb.

W. McDougall *Egy gyakorlati eugenetikai javaslat* cím alatt a Galton-féle embertenyésztési törekvésekhez egy praktikus eszmét fűz: „Van ebben az országban az embereknek néhány nagy osztálya, melyek az egész népességből oly jelek alapján vannak kiválogatva, melyek biztosítják azt, hogy ezen személyek polgári értéke (Galton szava: *civic worth* és azon szellemi, erkölcsi és testi tulajdonságokat jelenti, melyekkel valamely egyén születik) nagyban és egészben az átlag fölött áll. Az én javaslatom az, hogy az ezen kiválasztott osztályokhoz tartozó egyének szolgálatait nem valamely merev skála szerint jutalmazzuk meg, mint jelenleg, hanem bizonyos hajlékony skála szerint, úgy hogy jövedelme élő utódai arányában emelkedjék.” (58.)

Ez a terv három megfontoláson alapszik: *a)* hogy némely emberek polgári értéke sokkal nagyobb, mint az átlagé; *b)* hogy a szellemi és erkölcsi tulajdonságok ép úgy örökletesek, mint a testiek; *c)* hogy ma ép a kiválasztott osztályok tagjai sokkal kevésbé

termékenyek, mint a közepes értékűek vagy a még alacsonyabb rendűek tagjai. Ez a viszonylagos termékeltenség jó részt mesterséges és így elhárítható okokra vezethető vissza.

De hogyan válogassuk ki ezeket az osztályokat. Szerző Galtonnal azt tartja, hogy „ . . . a magasabb társadalmi osztályok, különösen pedig az az osztály, melyet durván magasabb középosztálynak szoktak nevezni és amely az ország szellemi munkásainak nagyobb részét magában foglalja — a magasabb foglalkozások tagjai — a kiválasztás hosszú folyamatának az eredménye. Mert sok nemzedéken keresztül a munkásosztály és az alacsonyabb középosztály tagjai képesek voltak osztályaikból kiemelkedni s magukat és családjaikat magasabb társadalmi osztályba átvinni; ép így megfordítva, ámbár talán kisebb mérvben, a magasabb társadalmi osztályoknak kevésbé képes tagjai visszaestek az alacsonyabb társadalmi fokokra. Azt hiszem, joggal állíthatjuk, hogy csaknem tökéletessé tettük a társadalmi lépésőt . . . ” (64.)

Azt hiszem, ezen kiindulási pontok, a jóllakott polgári önérték ezen vérmes kiindulási pontjai után, fölösleges itt a terv bővebb ismertetésébe bebocsátkozni.

Új tudomány alapjait akarja lerakni Dr. J. Lionel Tailer *Az egyének tanulmányozása (individuológia) és társadalmi csoportjaik kutatása (szociológia)* előadásában. Kiindulási pontjai ezek: 1. A szociológiát az individuológiára kellene alapítani. 2. Ma nincs arra alapítva. 3. Elegendő individuológiai anyag áll rendelkezésünkre, hogy azzal a valódi szociológiai megalapozást elvégezhessek.

Ez az individuológiai anyag szerző szerint a következő főrészekre oszlik: *a)* Tények, melyek az ember egyéniségének teljességét és állandóságát bizonyítják, *b)* A társadalomban található embertípusok és azok előállása, *c)* Tények, melyek azon kiválasztó tényezőket bizonyítják, melyek bizonyos társadalmi feltételek mellett ezekre a típusokra hatnak, *d)* Az egyéni típusok viszonya a társadalmi alakulásokhoz.

Munkája második részében egy csomó tényt hoz össze tételei illusztrálására. így pl. azon embertípusok rajzait nyújtja, melyeket orvosi praxisában megkülönböztetni vélt és amelyeket történelmi nyomokon rekonstruálhatóknak gondolt. Sem ebben, sem következő adataiban alig látok egyebet egy csomó, meglehetősen rendszertelen ötletnél. A táblázatokkal és felsorolásokkal rendkívül bőven bánik, de azoknak nagyon kevés meggyőző erejük van.

Nagyon fontos J. Arthur Thomson tanár előadása: *A szociológia hivatkozása a biológiára*, melyben részletes vizsgálat tárgyává teszi a változások, a módosulások, az átöröklés, a természetes kiválasztás, az izolálás stb. ama biológiai tényeit, melyekre a szociológusok gyakorta szeretnek hivatkozni. Thomson eredményeit így foglalja össze: „Általános tételünk tehát az, hogy ha a szervezetekből az emberi társadalmakra térünk át, az egész tér annyira megváltozik, hogy nagyon óvatosnak kell lennünk a biológiai formulák alkalmazásában: 1. A kiválasztás folyamatai dolgában el kell ismernünk az észszerű kiválasztás föllépését, mint a természeti kiválasztás gyorsítóját vagy fékezőjét. 2. Ha egy társadalom meggondoltan ahhoz a

munkához fog, hogy válogasson azon egyének között, akik politikai testét alkotják: egy végtelenül finomabb folyamattal van dolgunk, mint amelyet akkor észlelünk, midőn a tenyésztő válogat nyájában, vagy amikor a fizikai környezet kiküszöböli a faj rosszul-alkalmazkodott tagjait. 3. Az emberi dolgokban sokkal feltűnőbben szerepel a csoport-közötti, a társadalom-közötti és faj-közötti kiválasztás, ami újabb bonyodalmakat idéz elő, pl. a fajok harcában a látszólagos győztesek néha és bizonyos mértékig meghódítottaknak látszanak lenni a legyőzöttek által.

Minden kiválasztási tervben az a nehézség, hogy megegyezzzünk arra nézve, mit akarunk kiválasztani . . . A negatív eszményt illetőleg, mindannyian egyek vagyunk: megkísértjük csökkenteni a kétségtelenül képtelenek szaporodását; de a pozitív ideál, mely a fejlődés irányában akar hatni, szükségkép bizonytalan, különböző embernek különbözőt jelent. Mégis általában el fogják ismerni, hogy ha csalóka törekvéseket ki akarunk kerülni, eszményünknek az „eugenetika” mellett az „eutopiát” és az „eutechnikát” is magában kell foglalnia, vagyis nem csupán biológiaiinak, hanem határozottan szociológiaiinak kell lennie kilátásaiban.” (185.)

Patrick Geddes: *Egy polgári (civic) múzeum vagy (polgári kiállítás) terve és rokon tanulmányok* cím alatt értekezik. Ez előadásában szerző folytatja azokat a javaslatait, melyek a városi élet tudományos feldolgozására vonatkoznak. A konkrét és experimentális módszert szeretné bevinni a városi jelenségek tanulmányozásába, mert *vivendo discimus*. A legkülönbözőbb részletkutatók eredményeinek rendezésére és összehasonlítására volna szükség úgy az elméleti megismerés, mint a gyakorlati javítás érdekében, melynek koronája az *Eutopia* — a szépség helye — tudománya lesz. A múzeum minden alkalmas eszközzel, szemléltetően és tanulságosan, fel fogja tüntetni a város egész fejlődését, mindazon anyagi és erkölcsi erőket, melyek benne működésben voltak, úgyszintén összehasonlításokat fog tenni más városokkal. Nincs alkalmasabb eszköz a polgári érdeklődés, szakismeret és újítási szellem fölébresztésére, mint ez.

Ez után A. E. Crawley rövid előadása következik a vallás keletkezéséről és szerepéről. Hangsúlyozza, hogy a vallás tudománya még nagyon kezdetleges fokát éli, mert „az emberiség egész történelmén keresztül nem tudta, hogy mi a vallás és ezen történelem nagyobb részén át nem tudta, hogy vallásos volt”. Úgy az előadás, mint az azt követő vita bizonytalan általánosságokban mozgott.

A következő három értekezés, R. M. Wenley előadása: *A szociológia, mint akadémiai tárgy* és G. de Wesselitskyé az orosz forradalomról és a W. H. Beveridgeé a munkanélküliek kérdéséről.

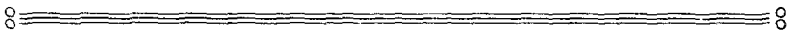
Érdekes szempontokat tartalmaz Sidney Webb asszony előadása a kutatási módszerekről. A két fő módszere a társadalomtudománynak: a megfigyelés (kísérlet, okmányok, irodalom) és a statisztika, mely „ugyan nem fedez fel igazságot, de gyakran meggátolja a tévedést”. A társadalmi események előrelátására nézve nem hiszi, hogy a jövőt előre meghatározó általános törvényekhez juthassunk el. „Olyan tények, mint a klíma változása, új fölfedezések hatása, vagy egy nagy

ember megjelenése, radikálisan megváltoztathatják a társadalmi dolgok folyását, pedig azok egyáltalán nem tartoznak tudományunkhoz.” De egy más értelemben has nos lehet a társadalom ismerete. Előre megmondhatjuk, hogy rendes körülmények között az átlagos emberek mit fognak cselekedni. Ezen az ismereten alapszik az eredményes kormányzás lehetősége. Egészen biztosra mondhatjuk, hogy a karácsonyi ünnepek alatt a nagy városokban szaporítani kell a póstaszemélyzetet.

Az utolsó előadás H. G. Wellsé, a híres utópistáé: *Az úgynevezett szociológiai tudományról*. Nem fog meglepni senkit, hogy a nagy kigondoló nem híve az objektív törvényszerűségek kinyomozásának, hanem a szociológiában a művészi alkotás vagy az utópiairás egy nemét látja. „A nagy történelemírás teljesen analog a finom arcképfestéssel, melyben a tény nélkülözhetetlen anyag ugyan, de amely teljesen alá van vetve az egyéni látásnak.” Vagy: „A szociológiában nincs olyasvalami, mint annak szenvedélytelen kutatása, hogy mi van, annak figyelembevétele nélkül, amit el akarunk érni.” „Valóban azt hiszem, hogy utópiák alkotása — és azok kimerítő bírálata — a szociológia sajátos és megkülönböztető módszere.” „Tanuló koromban használtuk (s valószínűleg ma is kedvelt könyv) a tények és az elméleteknek amaz értékes összefoglalását az összehasonlító anatómia terén, melynek címe Rolleston: *Az állati élet alakjai*. Én egy hasonló könyvet képzelek, olyan rengeteg terjedelmű álmokönyvfélét, talán sok írónak sok kötetből álló könyvét, mely az *Eszményi Társadalomról* szólna.. Ez a könyv, a tökéletes állam képe, a szociológia gerincét alkotná.”

Ahol Wells szól, ott Shaw sem hiányozhatik. Bár mint szépíró ő is azt tartja, hogy a dramatikus és utópisztikus módszer magasabbrendű, mint a tudományos, mégis elég objektív arra, hogy azt mondja Wellsnek: „.....az ön utópiái is a tényezők rengeteg számát hagyják ki, ámbár az ön módszere sokkal mulatságosabb, minthogy ön állandóan az előítéletre és a szenvedélyre hivatkozik.” **J.**

Róma nagysága és hanyatlása. (III.) (*Guglielmo Ferrero: Grandezze Decadenza di Roma. Fratelli Treves, Milano. Volume terzo: Da Cesare ad Augusto.*)

umvirátus nagy prozskripcióját tekinthetjük. A régi történelem emberei természetesen nem fedeznek fel benne más kritériumot, mint a politikai bosszú bár rettenetes, de efemer fellángolását. Mindnyájuk nevében hirdeti Montesquieu, hogy a „triumvirek kölcsönösen megajándékozták egymást ellenségeik, illetve barátaik fejével”. Parányi töredékveszi csak észre, hogy a háborúk folytathatása és a katonaság kielégítése óriási, de már régóta hiányzó anyagi erőket követelt. A borzalmas embergyilkolás közvetlen rugója tehát materiális okokban keresendő. Az utóbbi álláspont hívei közül kétségkívül Ferrero jutott el legtovább. Már a kusza előzmények boncolásánál igen érdekesen fogja

Ferrero munkájának harmadik kötete avval az izgalmas és bonyolult időszakokkal foglalkozik, amely Caesar halála és Augustus egyeduralomra jutása közé ékelődik és amelynek legjelentősebb eseményeül a második tri-

fel a három főhóst: Brutust, Antoniust és Octavianust. Brutusból közepeszerű konzervatív politikus válik, Antoniusból pedig eszes és simülékony demagóg, Octavianus pedig, a vérbeli arisztokrata, amikor nem kap földet és pénzt, egyszerűen faképnél hagyja hű szenátusát, ősi fegyvertársait s addigi politikáját és szövetkezik gyűlölt haragosával, Antoniussal, látszólag élére áll a népnek, megalakítja a triumvirátust és hadat izen a Földnek és Pénznek, amelyet tőle fősvényen megtagadtak.

Ez a hadizenet gyakorlati alkalmazásra a hírhedt proskripció formájában jutott. A világ legösszeférhetlenebb érdekszövetkezte: a triumvirek, leölettek csaknem az összes kapitalistákat és latifundistákat — minden politikai tekintet nélkül — és elkobozták összes vagyonukat. Ez az erélyes művelet azonban nem ment végbe maradék, hiba és elszámítás nélkül. Az áldozatok jó része nem volt oly dús-gazdag, mint hitték, azaz csak hitelező gyanánt szerepelt az elsők sorában. Sokan biztos letétbe tették ingóságukat és kincsüket. A gyilkosok és a rabszolgák sem feledkeztek meg a maguk zsebéről. A triumvirek legszorosabb hívei — pedig voltak köztük sokszoros milliomosok is — bántatlanul maradtak. Az ügyesebbeknek sikerült idején továbbállniuk, Octavianuséknak azonkívül le kellett kenyerezniök a főkolomposokat és meg kellett jutalmazni a feljelentőket és az exaktorokat. A három vezér persze gondoskodott családjá igényeiről és a maga jövőjéről is, úgy hogy — a közről nem is beszélve — a tulajdonképeni két célra: a hadjáratokra és a katonaságnak csak nyomorult morzsák jutottak. Különösen mivel a birtokok elárverezéséből csupán a kegyencek és a kalandorok húztak könnyű és olcsó prédát.

Pedig a kisajátítási manővernek a leghatározottabban militarisztikus elhajlása volt. A triumvireknek számolni kellett avval, hogy a veteránusok ezreinek legalább 300—400.000 hektár jó itáliai földre volt szükségük, a további harcokra pedig 8.000.000 szesztercius hiányzott. Emez igények fedezésére, úgy látszik, a konfiskálás nem volt elegendő. Sorra került tehát a még tengődő kisbirtokosság is. Ezrével üzték ki őket Itália legbujább vidékeiről és hajtották bele az útonállásba, az élődsiségbe vagy a kivándorlásba. Helyükbe a katonák tízezrei települtek. Nemcsak a puszta föld lett az övék, hanem a rabszolgák, a felszerelés, a háziállatok is. Készen kaptak mindent s épen ezáltal egy tagadhatatlanul konszolidáltabb és tömörebb középbirtokosságot s evvel az eddig nélkülözött középosztályt is megteremtették. Nem ideális módon, de természetszerűleg. A kisbirtok halálra volt régen ítélve és egy rentier- és parvenü-réteg meg is fojtotta most. Roppant fontosságú dolog ez; az új társadalmi tagozódásnak századokba nyúló primer ható-ereje lesz. Kár, hogy Ferrero ezt a szilárd igazságot nem méltányolja eléggé. Viszont igen találóan ismeri el, hogy a proskripció kitorései lassankint relatív jótéteményekké simultak el. Mégis csak forgott a föld és a pénz, sokan szabadultak meg kellemetlen hitelezőiktől s egyben még kellemetlenebb adósságuktól is; a pénzszüke és a kereskedelem stagnálása pedig a hitellel való visszaélés lehetőségét mérésélte.

Mindenesetre elsorvadt két rengeteg test: a nagybirtok és a kisbirtok. Ez a szociális átváltozás ideológiailag sem maradhatott hatás-

tanul. A történelmi materializmus hívőit épen ezért lepi meg, hogy Ferrero, ez a szigorú és kritikus tudós, felszínes ideológiát — ideológiából dedukál. Szerinte a nemzet beleunt a sok hadakozásba és — egy republikánus visszahatás lett úrrá rajta. Ferrero oknak veszi fel, ami a következmények egyike csupán. A középbirtokosság domináló súlya igenis reakciót idézett elő, de nem republikánust, hanem agrár-konzervatívot. És a béke vágya tényleg erősült, de nem pszichológiai indokokból, hanem a gazdasági elosztódás stabilisabbé válása folytán. A merkantil elemek és a polgárság elnyomása, a falusi élet megszeretése, a földművelés magasztalása, a „vissza a természethez” a „régí hagyományok”, az „ősi erkölcsök”, a „patriarchális egyszerűség” kultusza — mind-mind materialisztikus gyökerekből fakadt és nem valami különleges köztársasági rohamokból született meg. Az ideológia új fejezeteket nyer, mert az egész társadalmi térkép felforgatódott.

És ez az irányzat ütemesen erősödő intenzitással vitte magával Octavianust is, akinek különben sem volt ellenszenves a retrográd fejlődés. Gyönyörűen bizonyítja Ferrero — szinte önmagának mondva ellent — hogyan takarta el Octavianus a triumvirek mindinkább divergáló érdekeit — a nacionalista-konzervatív ideológiával, amikor Antoniuszal került szembe. Egyszersmind kérlelhetlenül átggyúrja Kleopátra egyéniségét. A bájos szerelmi romantika — unalmas államtudományi eszmecserevé durvul; „a Nílus rózsája”, „Egyiptom Vénusza” pedig közönséges politikai ügynökké fokozódik le. Igazolja Ferrero, hogy Antonius Egyiptomban ugyanazért a célért dolgozott, mint Octavianus otthon. Pénz és föld kellett. Kleopátra pedig Egyiptom nagyhatalmára tör; Antonius készségesen támogatja, mert gazdag és hatalmas szövetségest remél szerezni. Kleopátrának viszont kitűnő segítség az egyik triumvir szakavatott pártfogása.

Antonius e filoegyptikus buzgólkodását használta fel Octavianus arra, hogy mint a „romanizmus”, „a nemzeti ügy”, „a római erkölcsök” árulóját méltóan megbüntethesse. Valójában pedig félt Antoniustól. Főleg azonban vágyott a pazarul termékeny, kincses Egyiptomra, mert a kivénhedt Itália már nem tudta kellően táplálni nagyigényű gyermekeit. És Actiumnál győzött is az ú. n. római hódító politika. Octavianus lett a világ leggazdagabb embere. És most — megdöbbenő becsületességgel — teljesítette régi kötelezettségeit. Megszüntette az államnak és a proskribáltaknak kijáró tartozásokat, vagyis megcsinálta — mint Róma ünnepeltbálványa — a rettegett adósságelen gedést, amelyért kiátkozták és felkoncolták Catilinát. Kiegyenlítette az állam és a maga adósságait: kifizette a municipiumoknak a megvásárolt, azaz kisajátított földek árát: 300 millió szeszterciust; a pleb-között 100, a veteránjai közt 120 milliót osztatott szét. Ömlött, hömpölygött, kiáradt a pénz. És mint a pénz eredő forrása, természetesen Octavianus lett az úr.

Ferrero igen részletesen és bizonyos lendülettel kísérti meg ezután, hogy Octavianust, mint a köztársaság újjáteremtőjét tüntesse fel. Azt állítja, hogy nem követője, hanem épen antitézise Caesar-nak; be szeretné igazolni, hogy köztársasági elnök vált belőle. Nem formailag, hanem lényegében: gyönyörűen harmonizálva ama —

Ferrero szerint — republikánus visszahatással, amely az utolsó évtizedet mind erősebben jellemezte.

Eddig Ferrero. Bizonyos, hogy egy csomó mérges hazugságot gyomlált ki és a modern történelem-tudományt okos és hasznos új meglátásokkal bővítette. Mégis úgy tűnik fel nekünk, hogy egy súlyos szempont kikerülte Ferrero figyelmét. A nagy vagyonskizajátítást csak látszólag sürgették merőben magánérdekek és ép ezért atavisztikus felfogás volna, ha ily félelmes komolyságú társadalmi tüneményt hirtelen egyéni elhatározásra vezetnők vissza. Minden jel arra mutat, hogy tudatlanul és meghamisítva bár, de társadalmi forradalom ment itt végbe. Hiszen avilágtörténelemben először az állott elő, amelyet a marxizmus a szocialista állam egyik előfeltételének tanít. Kezdetlegesebb formában (a modern kapitalizmus, a gyáripar, a kartellek s a trösztök nélkül és szervezett munkásság híjján) — ezt ne felejtjük el — de tényleg egy pár ezer ember bitorolt minden javat és értéket, míg velük szemben a kifosztott milliók gyötrődtek. Vajjon a triumvirek nem csupán akaratlan, önkéntelen és ügyetlen eszközlői voltak, ezen rendkívüli társadalmi feszültség levezetésének? A nivelláló kísérletnek előbb-utóbb be kellett következnie. Amennyire elvitázhatatlan, hogy a tömegek rokonszenves támogatása nélkül Octavianusék nem tehettek volna semmit, oly kézenfekvő dolog, hogy öntudatos szervezett munkástábor nemléte, sőt minden életerős demokrácia hiánya zárta ki azt, hogy a javak valóban a köz kezébe jussanak. Mi sem hirdeti ékesszólóbban a nivellálódás tökéletlen voltát, mint az a körülmény, hogy a következő hosszú évek mind *in hoc signo* folytak le és Augustus bőkezűsége, Egyptom meghódítása után, csak az expropriáció igazságtalanságait és ferdeségeit próbálta kicsiszolni. Bizonyára nem a saját jószántából vagy meglehetősen humanitásból, hanem a milliók elégedetlenségének kényszer-nyomása alatt.

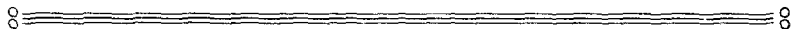
Az egyetlen pozitív eredmény is azonban: a középbirtok megszületése, még a maga bárdolatlan megjelenési formájában is — államfenntartó fontosságú volt. Az egész agrárkonzervatív visszahatás és a császárságnak ezen felépülő szervezete a fele-más expropriáció képződményének tekinthető. A következő évszázadok erre a középosztályra támaszkodtak, Augustus pedig egyenesen annak köszönheti, hogy viszonylag erős, nyugodt és tartós monarchiának lehetett korlátlan ura.

Mert Ferrero ábrándja a köztársaság regenerálásáról alig állhatja ki a történelmi kritikát. Amikor a demokratasággal rágalmozott Julius Caesart leleplezte, örömmel üdvözöltük pragmatikus és gyönyörű munkáját, amely valóban az igazságot szolgálta. Midőn azonban köztársasági elnökké léptet elő egy teljhatalmú monarchát, tisztelettel hajjunk meg a tudós és a pszichológus lelkes hite előtt, de képtelenek vagyunk egy adatot is találni, amely Ferrero tételét, bár megközelítőleg is bizonyossággá tömörítene, sőt akár valószínűséget is kölcsönözne neki. Augustus minden állami funkciót magába olvasztott, ezt elismeri Ferrero is. Az ő lemondási komédiáit csak nem tekinti az időszakos elnökválasztás formáinak és szociális reformot sem erőszakol ki ama rendeletéből, hogy a borbélyok kötelesek ingyen

borotválni az éhes proletárokat? Augustus lehetett kultur-ember, lehetett jó uralkodó, lehetett népbarát — anélkül, hogy egy ókori Fallières-ré kellene szürkíteni őt és köztársasággá hatalmi jogkörét.

Ferrero e tévedése az egész expropriációs folyamat félreértésén nyugszik.

Kosa Miklós.

A Társadalomtudományok Szabad Iskolája.

A Szabad Iskola munkástanfolyamainak III. és felsőbb tanfolyamainak II. sorozata ünnepélyesen f. évi október hó 16-án nyitott meg rendkívül nagy közönség jelenlétében. A megnyitó ülésen Zigány Zoltán az Iskola programját és feladatát fejtegette, visszautasítván azokat a vádakot, melyeket a reakció újabb időben egyre sűrűbben hangoztat az iskola ellen. Jászi Oszkár a tudomány és a politika viszonyáról tartott előadást, kimutatva, hogy a forradalmi osztályok tudománya mindig termékenyebb és érdekmentesebb volt, mint a reakciós körök tudománya. Óhajtani kell a tudomány teljes érdekmentességét, de az nem következhetik be mindaddig, míg a tudomány fel nem szabadul. Ez pedig csak a nagy nép tömegek gazdasági felszabadulásával következhetik be. Végül Jászai Samu a szakszervezeti tanács nevében emelt szót, örömét fejezve ki a testi és a szellemi munka embereinek azon a termékeny együttműködésén, melyre az iskola adott példát.

E félévben a következő előadások folynak: Bíró Lajos: *Szemelvények a régi és modern irodalomból*. Bresztovszky Ernő: *A néphalandóság Magyarországon*. Bród Miksa orvos: *A gümőkör ellen való védekezés*. Dániel Arnold: *Az agrárszocializmus problémái*. Dienes Pál: *A felsőbb matematika alapfogalmai*. Dienes Valéria: *Az emberi tudat szerkezete*. Fényes Samu: *Magyar Jakobinusok*. Fülöp Zsigmond: *Altalános biológia*. Gönczi Jenő: *A történelmi materializmus elméletéhez*. Harkányi Ede: *Osztályközi ethika*. Hertzka Tivadar: *A szolgaság keletkezésének története*. Jászi Oszkár: *A modern kapitalizmus kialakulása*. Madzsar József: *Modern természettudományi perspektívák*. Marschan Géza: *Községi szociálpolitika*. Pikler Gyula: *A XIX. és XX. század*. Rónai Zoltán: *A bűncselekmények gazdasági oka*. Rácz Gyula: *Földbirtokreformtörekvések Nagybritániában*. Szende Pál: *A magyar közjog a történelmi materializmus megvilágításában*. Székely Aladár: *A szociológia lélektani iskolája*. Vágó József műépítész: *Szocializmus és nemzeti művészet*.

A tanteremben (Wesselényi-utca 17.) 400 ülőhely van. Bárminő felvilágosítást szívesen ad az iskola titkára: dr. Harkányi Ede (VIII. Szentkirályi-utca 51.)

A Nagyváradi Társadalomtudományi Társaság pályázata.

A *Nagyváradi Társadalomtudományi Társaság* 100 koronás pályadíjat tűz ki a következő kérdésekre.

1. Mutassa ki a pályázó azokat a hatásokat, amelyek a felekezeti szemponttól mentes, állami és ingyenes népoktatásnak kötelező behozatalából a magyar államra, a magyar nemzetre és nemzetiségre hárulnának.

2. A vallás és az erkölcs viszonya.

A pályázat föltételei a következők: 1. Pályázhatnak mindazok, akik valamelyik magyar főiskolának az 1907. évben még hallgatói, továbbá működő tanítók és tanítónők. 2. A pályázók a két pályakérdés között szabadon választhatnak. 3. A pályamű legalább másfél nyomtatott ívnyi terjedelmű, továbbá fűzött, lapszámozott és a felhasznált irodalmi források jegyzékével ellátott legyen. 4. A pályamunkák a Társaság titkárnál, dr. Dénes Sándor nagyváradi ügyvédnél, 1907. év december 31-ének déli 12 órájáig nyújtandók be. Elkésett munkák kiesnek a pályázatból. Minden pályamű jeligével látandó el s csatolandó hozzá egy ugyanolyan jeligével jelzett boríték, melynek tartalmaznia kell a szerző nevét, társadalmi állását, lakhelyét és esetleg a főiskola megjelölését, melynek a szerző hallgatója. 5. A bírálókat a Társaság választmánya fogja kijelölni. 6. A pályadíj csak abszolút becsű munkának adatik ki; a pályázat eredményének kihirdetése a Társaság 1908. évi közgyűlésén történik. 7. A pályamunkák a szerzők sajátjai maradnak. A díjjal kitüntetett pályamunka kiadási joga a pályadíj kiadásától számított 3 hónapon belül a szerzőt, ezen idő leteltével a Társaságot illeti meg. 8. A díjat nem nyert pályamunkákat az igazolt szerző a pályázat eredményének kihirdetésétől számított 3 hónapi határidőn belül a titkárnál átveheti; ezen idő leteltével a munkák meg fognak semmisíttetni.

A Huszadik Száznak a következő új könyveket küldték be.*)

Magyar kir. központi statisztikai hivatal:

A magyar szent korona országainak 1901—1905. évi külkereskedelmi forgalma. Első rész. Az egyes áruk forgalma.

Ára 8 kor. Athenaeum. 1907.

Magyar kir. központi statisztikai hivatal:

A magyar szent korona országainak 1901—1905. évi külkereskedelmi forgalma. Második rész. Az egyes országokkal való forgalom.

Ára 8 kor. Athenaeum. 1907.

Magyar kir. központi statisztikai hivatal:

A magyar szent korona országainak 1903., 1904. és 1905. évi népmozgalma.

Ára 10 kor. Athenaeum. 1907.

Wilde Oszkár:

Az eszményi férj.

Fordította Mihály József. Magyar könyvtár. Lampel. 1907.

Halfdan Langaard:

Wilde Oszkár.

Fordította Moly Tamás. Magyar könyvtár. Lampel. 1907.

Wilde Oszkár:

De Profundis.

Fordította Mikes Lajos. Magyar könyvtár. Lampel. 1907.

Alfred de Musset:

Szeszély. Az ajtó nyitva vagy zárva legyen.

Fordította Hevesi Sándor. Magyar könyvtár. Lampel. 1907.

Camille Sabatier:

Le Morcellisme. Avec une introduction par Maurice Faure.

Paris. V. Giard & E. Brière. 1907. 2 francs.

Fernand Auburtin:

Frederic Le Play. D'après lui mène. Vie-Méthode-Doc-trine. Notices et Morceaux Choisis.

Paris. V. Giard & E. Brière. 1906. 4 francs.

Dr. Kovács Gábor:

A szocializmus.

Stampfel-féle Tudományos Zsebkönyvtár. 1907. Ara 180 fillér.

Dr. Czettler Jenő:

A szabadtanítás szervezése.

Budapest. Stephaneum. 1907. Ára 40 fillér.

A. de Foville:

La Monanie.

Paris. Victor Lecoffre. 1907.

Rosa Mayreder:

Zur Kritik der Weiblichkeit. Essays. Zweite Auflage.

Diederich. Jena und Leipzig. 1907. M. 5.

*) Eme munkák közül azokra, melyek szemlénket közelebbről érdeklík, még visszatérünk.

A kassai kir. jog- és államtudományi kar évkönyve 1906—1907-ről.
Athenaeum.

- Zsíros István: *Fatum.*
Színmű három felvonásban. Franklin. 1908.
- Pauler Ákos: *Az ethikai megismerés természete.*
Franklin. 1907. Ára 4 kor.
- Császár Elemér: *Ányos Pál versei.*
Régi Magyar Könyvtár. Franklin. 1907. Ára 4 korona
50 fillér.
- Barabás Ábel: *Petőfi.*
Franklin. 1907. Ára 4 korona.
- Dr. Nielsen Frigyes: *A keresztény egyház történetének vezérfonala.*
Dán eredetiből fordította Szeberényi Lajos Zs. Budapest.
Hornyánszky. 1907. Ára 2 kor.
- Pierre Piobb: *Formulaire de Haute Magie.*
Paris. H. Daragon. 1907. 2 f. 50.
- Robert Fludd: *Etude du Macrocosme. (Traité ^Astrologie generate.)*
Annotée et traduite pour le premiere fois par Pierre
Piobb. Paris. H. Daragon. 1907. 10 fcs.
- Vámbéry Ármin: *Nyugot kultúrája keleten.*
Budapest. Magyar Tud. Akad. kiadása. 1906.
- Marc Aucuy; *Les Systèmes socialistes déchange. Avant-propos*
de M. A. Deschamps. Paris. Félix Alcan. 1908. 3 f. 50.
- Kovács Sándor: *Prolegomena a zene fejlődéstani történetéhez. A modern*
formák fejlődésának vázlat.
Budapest. 1907. Deutsch Zsigmond és Társa.
- Török Jenő Endre: *Magyar biztosítási évkönyv.*
Budapest. Kilián Frigyes és utóda. 1907. Ára 5 kor.
- Dr. Virágh Gyula: *A férj, feleség s a gyermek jogviszonyai. Cselédjogi*
tanulmányok.
Athenaeum. 1907. Ára 2 kor. 40 fillér.
- Francis Galton: *Probability, the Foundation of Eugenics. The Herbert*
Spencer Lecture, Delivered on June 5, 1907.
London. Henry Frowde. 1907. 1 sh.
- Timon Ákos: *Magyar alkotmány és jogtörténet különös tekintettel*
a nyugati államok jogfejlődésére.
Budapest. Hornyánszky. 1906. Ara 16 kor.